

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KARİKATÜRLERLE TÜRKİYE’DE
BAŞÖRTÜSÜ SORUNU (1980-2015)**

**MERVE CİHANGİROĞLU
16701004**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Ercan KARAKOÇ**

**İSTANBUL
2019**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KARİKATÜRLERLE TÜRKİYE'DE
BAŞÖRTÜSÜ SORUNU (1980 -2015)

MERVE CİHANGİROĞLU
167011004

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih: 19.09.2019

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur

Unvan Ad Soyad	
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Ercan KARAKOÇ
Jüri Üyeleri	: Dr. Öğretim Üyesi Fahriye DİNÇER
	: Dr. Öğretim Üyesi Hayrünisa ALP

İmza

İSTANBUL
EYLÜL 2019

ÖZ

KARİKATÜRLERLE TÜRKİYE'DE BAŞÖRTÜSÜ SORUNU

(1980-2015)

Merve CİHANGİROĞLU

Eylül, 2019

Bu yüksek lisans çalışmasında inançları gereği başlarını örten kadınların, üniversite eğitimleri sırasında ve kamusal alanda yaşadıkları olumsuz hadiselerin, bazı gazetelerin karikatür köşelerinde nasıl işlendiğine yer verilmiştir. Bu karikatürler siyasi argüman ve manipüle aracı olarak görülen, insan hak ve hürriyetleri ihlali olarak değerlendirilen, şiddet uygulanan, alay hakaret ve rencide eden, irtica tehdidi olarak düşünülen temalar baz alınarak yorumlanmıştır. İlgili dönemlerdeki karikatürlerde siyasi yaptırımların etkileri ve karikatürlerin demokratik haklar kavramlarını nasıl ele aldıkları incelenmiştir. Seçilen gazeteler başörtüsünü kendi ideolojileri bağlamında mağduriyet veya çağdaş Türkiye' nin kurucu değerlerinden kopuş bağlamında, irticai tehdit unsuru olarak görmüş ve bu eğilimlerini çizimlerinde göstermişlerdir. 12 Eylül 1980 darbesinden sonar Yüksek Öğretim Kurulu'nun 1982' de yayınladığı Kılık Kıyafet Genelgesi ile kadınların başörtüleriyle üniversitelerde derslere katılmaları yasaklanmıştır. Nitekim sözkonusu genelge ile birlikte konu üzerinde sık sık tartışmalar yaşanmış olmasına rağmen bazı dönemlerde sorun görece hafiflemiştir. 28 Şubat 1997 Post Modern Darbesi sürecinde başörtüsü sorunu derinleşerek başörtü kullanımı kamusal alanda da yasaklanmıştır. Akabinde 1999 Seçimlerinde TBMM'de başörtülü vekil krizi yaşanmış sorun milletin temsilcilerine kadar uzanmıştır. 2000'li yılların hemen başında Milli Görüş geleneğinden doğan AK Parti'nin iktidarıyla birlikte başörtüsü sorunu yavaş yavaş ülke gündeminden kalkmıştır. Tezdeki başörtüsü karikatürleri *Akit*, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Yeni Asya* ve *Yeni Şafak* gazetelerinden alınmıştır. *Cumhuriyet* Gazetesi'nde başörtüsü genellikle irticai tehdit olarak işlenmiş ve yasağın mağdurları için aşırı sert ve olumsuz bir çizim dili kullanmıştır. Benzer şekilde *Akit* Gazetesi de aynı sert ve olumsuz yaklaşımı, yasağı savunanlara karşı göstermiştir. *Hürriyet* ve *Miliet* gazeteleri irtica tehdidi ile beraber ağırlıklı olarak konunun, siyasi argüman olarak kullanılmasına yer vermiştir. Diğer gazetelerin ise konuyu insan hakları, eğitim ve kadın hakları, din ve vicdan özgürlü ile mağduriyet temaları bağlamında değerlendirdikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karikatür, Başörtüsü / Türban Sorunu, Kamusal Alan, İnsan Hakları, Eğitim Hakları, Kadın Hakları

ABSTRACT

HEADSCARF PROBLEMS AND CARICATURES IN TURKEY (1980-2015)

Merve CİHANGİROĞLU

September, 2019

This graduate study discusses the negative events that women who wear headscarfs due to their beliefs experienced during their university education and in the public sphere through studying the caricature corners of certain newspapers. This study considers these caricatures as political arguments and manipulation tools, as violations of human rights and freedoms, and as violence, derision and humiliation; all of these are considered as a threat of reaction. This study also considers the effects of political sanctions on the caricatures in the relevant periods and how caricatures dealt with the concepts of democratic rights. Certain newspapers saw the headscarf in a context of victimization or departure from modern Turkey's founding values, and perceived it as a reactionary threat. This interpretation appeared in the caricatures. After the coup of September 12, 1980, the Council of Higher Education issued the 1982 Dress Code, which prohibited women from attending classes in universities while wearing their headscarves. As a matter of fact, although there have been frequent debates over the circular in question, the problem has been relatively relieved in certain periods. During the February 28, 1997, Post-Modern Coup, the headscarf problem spread around and the use of the headscarf was also banned in public areas. Subsequently, in the 1999 elections, the crisis over whether deputies should be allowed to wear the headscarf in the Turkish Grand National Assembly extended this debate to the representatives of the nation. In the early 2000s, under the ruling AK Party, which had been born with an understanding of a national aspect tradition, the headscarf problem was solved and gradually disappeared from the national agenda. The headscarf caricatures studied in the thesis were found in the newspapers *Akit*, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Yeni Asya* and *Yeni Şafak*. In the newspaper *Cumhuriyet*, the headscarf was often treated as a reactionary threat and extremely harsh and negative visual language was used to depict victims of the ban. Similarly, the newspaper *Akit* has shown the same hard and negative approach to those who defend the ban. Along with the threat of reaction, the newspapers *Hürriyet* and *Miliet* mainly used the issue as a political argument. Other newspapers evaluated the issue in the context of human rights, education, women's rights, freedom of religion, freedom of conscience and victimization.

Keywords: Caricatures, Headscarf / Turban Problem, Public Space, Education and Human Rights, Women's Rights

ÖNSÖZ

Bu yüksek lisans tezinde, özellikle 1980 Askeri Darbesi sonrası Türkiye gündeminde yoğun olarak yer alan ve tartışılan başörtüsü sorununun değişen konjonktürle birlikte gazete karikatürlerinde ne şekilde işlendiği üzerine çalışılmıştır.

Tezde başörtüsü sorununu daha iyi kavrayabilmek amacıyla başörtüsü kavramı dini, sosyolojik ve siyasi boyutları ile ele alınmıştır. Kamusal alan ve sınırlarından bahsedilmiş, sonrasında örtünme teriminin İslam ve öncesindeki diğer dinler ve medeniyetlerdeki anlamı ve uygulaması tarihsel bir perspektif ile açıklanmıştır. Başörtüsünün, Osmanlı Tanzimat Meşrutiyet dönemlerinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan yenilik ve modernleşmeler karşısında tedrici olarak değişen durumu ele alınmıştır. Ardından 1980 darbesi ve 28 Şubat Post-modern darbe sürecinde karşılaşılan yasakların geçirdiği aşamalar değerlendirilmiştir. Nihayetinde 2000'lere gelindiğinde değişen konjonktürle birlikte, sorunun çözümüne yönelik atılan adımlar ve başörtüsünün yeni durumu incelenmiştir.

Tezde kısaca karikatürün tarihçesinden bahsedilmiş ve Türk karikatürünün gelişim süreci hakkında bilgi verilmiştir. Bu bağlamda, başörtüsü sorunu nedeni ile mağdur olan kişilerin yaşadıkları olaylar araştırılmıştır. Hadiselerin medya üzerindeki etkisi, sözel düşüncelerin özgürce ifade ortamı bulduğu karikatürler ile görsel açıdan değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada *Akit*, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Yeni Asya* ve *Yeni Şafak* gibi bazı gazetelerin 28 Şubat Süreci, 1999 Seçimleri ve 2013 Demokratikleşme Paketi süreçlerinde yayınladıkları karikatürlere yer verilmiştir. Gazeteler, yayın politikaları doğrultusunda başörtüsü kullanımını tehdit, hak ya da ihlal olarak görmüşler ve bu temalar bağlamında karikatürler yayınlamışlardır.

Nihayet, çalışma sürecinde geniş bir veri ve literatüre ulaşmak için kütüphane ve arşiv taramaları yapılmıştır. Özellikle, Atatürk Kitaplığı, İsam Kütüphanesi, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi dermelerinden, faydalanılmıştır. Birçok süreli yayın titizlikle incelenmiştir. Sorun ile ilgili çalışmalar yapmış akademisyen ve yazarların eserlerinden, makalelerinden faydalanılarak konu objektif bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu yüksek lisans tezinin hazırlanması sırasında bana fikirleriyle yol gösteren, üzerimde büyük emeği olan, desteğini hep yanımda bulduğum ve dersleri sırasında düşünsel hayatıma önemli katkıda bulunan danışmanım Doç. Dr. Ercan Karakoç'a müteşekkirim. Yüksek lisans eğitimim sırasında derslerinde kazandığım kaliteli tecrübeler ve tezin hazırlanması sürecinde değerli fikirleri ile bana yol gösteren Dr. Öğretim Üyesi Fahriye Dinçer'e teşekkür ederim. Yorumlarıyla tezimin son halinin şekillenmesinde değerli katkıları olan Dr. Öğretim Üyesi Hayrünisa Alp'e teşekkürü borç bilirim. Yüksek lisans çalışmama başlamam için bana destek veren ve tez çalışmaları sırasında oğluma da annelik yapan kıymetli anneme ve yardımları için babama ve yine bu zorlu süreçte her zaman yanımda olan eşime ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

İstanbul, Eylül 2019

Merve CİHANGİROĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xiii
1.GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Yöntemleri	4
1.3. Çalışmanın Bölümleri	5
2. ÇAĞDAŞ TÜRKİYE’DE KADINLARIN ÖRTÜNMESİ VE BAŞÖRTÜSÜ SORUNU	9
2.1. Cumhuriyet Döneminde Kılık Kıyafette Değişim	9
2.2. Başörtüsü Sorunu Nedir?	12
2.3. Kamusal Alanda Başörtüsü Sorunu	13
2.4. Eğitim Alanında Başörtüsü Sorunu.....	20
2.5. Başörtüsü Sorununun Ulusal ve Uluslararası Hukuk Açısından Kısaça Değerlendirilmesi.....	23
3. BAŞÖRTÜSÜ VE ÖRTÜNME KAVRAMI.....	26
3.1. İlahi Dinlerde Kadınların Örtünmesi	28
3.2. Örtünme Şekilleri.....	33
3.3. Osmanlı Toplumunda Kadınların Örtünmesi.....	35
3.3.1.Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Kadınların Örtünmesi.....	39
3.3.1.1. Eğitim ve Kadın	41
3.3.1.2. Basında Kadın Faaliyetleri.....	43

4. KARİKATÜRLERDE BAŞÖRTÜSÜNE YAKLAŞIM (1980- 2015)	46
4.1. Karikatür Nedir?.....	46
4.2. Türk Karikatürünün Tarihçesi.....	47
4.3. Gazete Karikatürcülüğü: <i>Akit, Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet, Yeni Asya ve Yeni Şafak</i> Gazetelerinin Yaklaşımları Hakkında	51
5. 28 ŞUBAT SÜRECİ VE SONRASINDA BAŞÖRTÜSÜYLE İLGİLİ KARİKATÜRLER VE İŞLENEN TEMALAR	54
5.1. Alay, Hakaret Edici ve Küçük Düşürücü Karikatürler	59
5.2. İrtica Tehdidi Bağlamında Değerlendiren Karikatürler	61
5.3. Siyasi Argüman ve Manipüle Aracı Olarak Ele Alan Karikatürler ..	66
5.4. İnsan Hak ve Hürriyetleri İhlali Olarak Ele Alan Karikatürler.....	71
6. 1999 SEÇİMLERİ VE SONRASINDA BAŞÖRTÜSÜYLE İLGİLİ KARİKATÜRLER VE İŞLENEN TEMALAR	75
6.1. Alay, Hakaret Edici ve Küçük Düşürücü Karikatürler	77
6.2. İrtica Tehdidi ve Tehlike Bağlamında Değerlendirilen Karikatürler	80
6.3 Siyasi Argüman ve Manüple Aracı Olarak Ele Alan Karikatürler	85
6.4. Seçme ve Seçilme Hakkının İhlali Bağlamında Değerlendirilen Karikatürler	93
6.5. Siyasi İstikrarsızlık Bağlamında Değerlendirilen Karikatürler.....	94
6.6. Siyasiler ve Toplum İlişkisi Bağlamında Değerlendiren Karikatürler	97
6.7. Şiddet Bağlamında Değerlendirilen Karikatürler.....	98
6.8. İnsan Hak ve Hürriyetleri İhlali Olarak Ele Alan Karikatürler.....	101
7. 2013 DEMOKRATİKLEŞME PAKETİ ÖNCESİVE SONRASINDA BAŞÖRTÜSÜYLE İLGİLİ KARİKATÜRLER VE İŞLENEN TEMALAR	102
7.1. Alay, Hakaret Edici ve Küçük Düşürücü Karikatürler	103
7.2. İrticanın Artması, Demokrasiden ve Laiklikten Uzaklaşma Bağlamında Değerlendirilen Karikatürler	106
7.3. Siyasetçi ve Toplum İlişkisi Bağlamında Değerlendirilen Karikatürler	110

8. SONUÇ.....	112
KAYNAKÇA	118
EKLER.....	128
Ek 1. 28 Şubat Kararları.....	128
Ek 2. TBMM’de Yaşanan Başörtüsü Krizi	130
Ek 3. Medine Bircan Olayı.....	131
Ek 4. Üniversitelerde Başörtüsü Yasağı.....	132
Ek 5. Üniversite Girişinde Başörtüsü Açtırılan Öğrenci.....	133
Ek 6. Ortaöğretimde Başörtüsü Yasağı.....	134
Ek 7. Takrir-i Sükun Kanunu	135
Ek 8. Ravza Kavakçı Olayı	136
Ek 9. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.....	137
Ek 10. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ek Protokol No.1.....	145
Ek 11. Başörtüsü Yasağı Kalktıktan Sonra Yemin Eden Başörtülü Vekiller	147
Ek 12. Başörtülü Kadın Askerler	148
Ek 13. Demokratikleşme Paketi Tam Metni	149
Ek 14. Cumhuriyet Karikatüristinin Karikatüristinin Yeni Şafak Gazetesi Karikatürü	153
ÖZ GEÇMİŞ.....	154

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: 1920'lerin Sonu Şapka Öncesi Örtünme Şekli.....	10
Şekil 2: Dr. Gülsen Ataseven	15
Şekil 3: Dr. Ayşe Hümeysra Ökten	15
Şekil 4: Erken Cumhuriyet Dönemi ve AK Parti Dönemi Başörtme Şekli ...	18
Şekil 5: Başörtüsü Yasağının Kaldırılması İçin Yasa Tasarısı Oylaması.....	19
Şekil 6: Eğitim Alanında Başörtüsü Yasağı Muhatabı Nesibe Bulaycı	20
Şekil 7: Farklı Baş Örtme Şekilleri.....	35
Şekil 8: 19.yy. Osmanlı Zengin Sınıf Kadınının Sokak Giyimi.....	36
Şekil 9: 19.yy. Osmanlı Saraylı Kadınının Sokak Giyimi.....	36
Şekil 10: 19.yy. Osmanlı Saraylı Kadının Saray İçi Giyimi.....	37
Şekil 11: 19.yy. Osmanlı İpek Çarşafı.....	37
Şekil 12: 20.yy. Osmanlı'da Pelerinli Çarşaf	38
Şekil 13: <i>Marko Paşa</i> Dergisi Son Sayı Kapağı.....	49
Şekil 14: İmam Hatipler Arka Bahçemizdir Karikatürü.....	56
Şekil 15: 28 Şubat Süreci Karikatürü	57
Şekil 16: 28 Şubat Süreci Karikatürü	59
Şekil 17: 28 Şubat Süreci Karikatürü	60
Şekil 18: 28 Şubat Süreci Karikatürü	60
Şekil 19: 28 Şubat Süreci Karikatürü	61
Şekil 20: 28 Şubat Süreci Karikatürü	61
Şekil 21: 28 Şubat Süreci Karikatürü.....	62
Şekil 22: 28 Şubat Süreci Karikatürü	62
Şekil 23: 28 Şubat Süreci Karikatürü	63
Şekil 24: 28 Şubat Süreci Karikatürü	63
Şekil 25: 28 Şubat Süreci Karikatürü	64
Şekil 26: 28 Şubat Süreci Karikatürü	65
Şekil 27: 28 Şubat Süreci Karikatürü	65
Şekil 28: 28 Şubat Süreci Karikatürü	66
Şekil 29: 28 Şubat Süreci Karikatürü	67
Şekil 30: 28 Şubat Süreci Karikatürü	68
Şekil 31: 28 Şubat Süreci Karikatürü	68

Şekil 32: 28 Şubat Süreci Karikatürü	69
Şekil 33: 28 Şubat Süreci Karikatürü	70
Şekil 34: 28 Şubat Sürecini 2010 Yılında Değerlendiren Karikatür	70
Şekil 35: 28 Şubat Süreci Karikatürü	71
Şekil 36: 28 Şubat Süreci Karikatürü	71
Şekil 37: 28 Şubat Süreci Karikatürü	72
Şekil 38: 28 Şubat Süreci Karikatürü	73
Şekil 39: 28 Şubat Süreci Karikatürü	74
Şekil 40: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	77
Şekil 41: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	78
Şekil 42: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü.....	78
Şekil 43: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	79
Şekil 44: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	79
Şekil 45: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	80
Şekil 46: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	80
Şekil 47: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	81
Şekil 48: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	81
Şekil 49: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	82
Şekil 50: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	82
Şekil 51: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	83
Şekil 52: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	83
Şekil 53: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	84
Şekil 54: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	84
Şekil 55: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	85
Şekil 56: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	85
Şekil 57: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	87
Şekil 58: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	87
Şekil 59: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	88
Şekil 60: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	89
Şekil 61: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	90
Şekil 62: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	90
Şekil 63: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	91
Şekil 64: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	91
Şekil 65: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	92
Şekil 66: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	93

Şekil 67: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	93
Şekil 68: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	94
Şekil 69: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	94
Şekil 70: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	95
Şekil 71: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	96
Şekil 72: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	97
Şekil 73: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	97
Şekil 74: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	98
Şekil 75: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	98
Şekil 76: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	99
Şekil 77: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	99
Şekil 78: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	100
Şekil 79: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	100
Şekil 80: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	101
Şekil 81: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü	101
Şekil 82: Demokratikleşme Paketi Öncesi Karikatür	103
Şekil 83: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür	104
Şekil 84: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür	105
Şekil 85: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür	105
Şekil 86: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür	106
Şekil 87: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür	107
Şekil 88: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür	107
Şekil 89: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür	108
Şekil 90: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür	108
Şekil 91: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür	109
Şekil 92: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür	109
Şekil 93: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür	110
Şekil 94: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür	110
Şekil 95: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür	111

KISALTMALAR

A.	: Ayet
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
age	: Adı geçen eser
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
Av.	: Avukat
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c	: Celle Celalühü
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Bakanlığı
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğruyol Partisi
ed.	: Editör
FP	: Fazilet Partisi
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazretleri
İ.A	: İslam Ansiklopedisi

İ.Ü	: İstanbul Üniversitesi
İHL	: İmam Hatip Lisesi
KPSS	: Kamu Personeli Seçme Sınavı
Md.	: Madde
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Halk Partisi
MTSK	: Motorlu Taşıtlar Sürücü Kursu
Org.	: Orgeneral
ÖSS	: Öğrenci Seçme Sınavı
ÖSYM	: Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı
Prof.	: Profesör
r.a	: Radiyallahu anh
RG.	: Resmi Gazete
RP	: Refah Partisi
s.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
vb.	: Ve benzeri
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu
yy.	: Yüzyıl

1.GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Türkiye’de başörtüsü sorunu 2013 yılında yayınlanan Demokratikleşme Paketi öncesindeki elli yıllık süreçte ülke gündeminde sık sık yer almıştır. Sorun tam olarak çözülemeyen, bazen gündem dışında kalan, askıya alınan, sonrasında tekrar gündemin temelini oluşturan bir konu olmuştur. Belirli aralıklarla yaşanan krizlerle bu sorun güncelliğini korumuştur. 1950’li yılların sonuna doğru kendini hissettirmeye başlayan başörtüsü sorunu, 1960’lara gelindiğinde üniversitelerde meydana gelen karşı çıkış ve itirazlarla ciddi kırılmalar yaşamıştır. 1980’lerden sonra derinleşerek resmileşmiştir. 1999 seçimleri sonrasında yaşananlarla birlikte dünya kamuoyunun haberdar olduğu ve böylece görmezden gelinmeyecek kadar büyük bir sorun olduğu kabul edilir hale gelmiştir.¹

Bu tez çalışmasında, Karikatürlerle Türkiye’de Başörtüsü Sorunu (1980-2015) ele alınmıştır. Tezin gayesi, başörtüsünün tarihsel süreçte geçirdiği evreleri, örtünmenin neden ve nasıl sorun haline geldiğini ve basının konuyu karikatürlerde nasıl işlediğini ifade etmektir. Farklı ideolojilere sahip *Akit*, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Yeni Asya* ve *Yeni Şafak* gazetelerinin, iktidarın ve yasağın değişen durumu karşındaki yayınları ve sergiledikleri tutum değerlendirilmiştir. Başörtüsü yasağının, demokrasi ve laikliğin tehdit altında olması ve irticanın artması gibi sebeplerle meşrulaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Yasağın zamanla siyasi bir argüman haline geldiği ve manipüle aracı olarak kullanıldığı anlatılmak istenmiştir.

Özgürlüklerin ve insan hakları kapsamındaki yaşam haklarının engellenmeye çalışılması ve bunların her iktidarın ideolojisine göre farklı uygulanması sürekli bir mağduriyeti meydana getirmektedir. Bu sebeple suç ve yasak kavramlarının uygulanışının değişen konjonktüre göre değişiklik göstermesi değerlendirilmiştir.

Tezde, yasak ile ilgili çözümlerin yaşandığı, başörtülü kadınların ile kamusal ve eğitim alanında görünürlüğünün arttığı dönemde toplumsal uzlaşma ve huzurla birlikte demokrosi ve laikliğin herhangi bir zarar görmediği anlatılmak istenmiştir.

¹ Merve Kavakçı, *Örtünün Altında Kalanlar*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2008), 7.

Tesettür kelimesi Arapça'dan gelmektedir vr setr etmenin yani örtme, kapatmanın parçasından biri olarak tanımlanmaktadır. Tesettürün unsurlarından olan başörtüsünün, Batılılaşma ve çağdaşlaşmaya engel olduğu, laik toplum düzenini tehdit ettiği ileri sürülmektedir. İdeolojik ve siyasi bir simge olduğu gerekçesi ile kamusal alanda ve eğitim alanında başörtüsü kullanımlarına çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelerde ise evrensel insan hak ve hürriyetleri ile çelişen sınırlandırmaların yaşandığı görülmektedir.

Kadınların örtünmelerinin temelinde çeşitli unsurlar olduğu bilinmektedir. Coğrafyamızdaki bu unsurların temelinde ise gelenek ve görenekler ile alışkanlıkların ve dini etkenlerin olduğundan bahsedilir. Tarihsel sürece bakıldığında Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde ve erken Cumhuriyet döneminde kılık-kıyafet ile ilgili yenilikler, inkılaplar gerçekleşmiştir. Değişimin, modernleşmenin, Doğulu ya da Batılı olmanın farkı, kısaca medeniyetler arasındaki çatışmanın ifadesi genelde kadın ve kıyafeti üzerinden toplumda yerini bulmuştur. Bu yenilenme, değişim veya çağdaşlaşma kavramı Avrupa'da olduğu gibi zamana yayılan uzun mücadele süreçleri sonunda ortaya çıkmamıştır. Avrupa'da çeşitli süreçlerden geçerek nihaiye yakın şeklinin Türk toplumuna direk entegre edilme süreci ise beraberinde çatışmaları ortaya çıkarmıştır.²

Tanzimat döneminde kadınlar bol kıyafetler, pardesü benzeri giysiler kullanmışlardır, fakat; II. Abdülhamid döneminde özellikle saray kadınlarının çarşaf giymesi güvenlik tedbirleri sebebi ile yasaklanmıştır. Ancak genel olarak kadınların örtünmeleri ile ilgili sorunlar yaşanmamıştır.³ Kadınlar, toplumsal alanda aktif olmadıkları eğitim ve kültürel alanlara basın yolu ile yönlendirilmişlerdir. Bu dönemin temelleri reformları ile ses getiren II. Mahmud döneminde atılmıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde batılılaşma ve modernleşme faaliyetleri hızlanmış kadının basın yoluyla bilinçlendirilmesi ve aktifleşmesi, eğitim alanında önünün açılması, kılık kıyafet tarzında da yenilikleri kaçınılmaz kılmıştır. I. Dünya savaşının etkileri, yoksullaşmanın yaşandığı sıkıntılı dönemler, kadınların çalışma hayatında aktifleşmelerini mecburi hale getirmiştir. Böylelikle öncesinde peçe takan ya da çarşaf giyen, sokağa çıkma günleri belirli olan, balkonda dahi oturamayan

² Ferhat Kentel "Bir Direnişin Anatomisi: Teorinin Raconunu Bozan Başörtüsü", **Örtülemeyen Sorun Başörtüsü**, (İstanbul: Akder Yayınları, 2008), 34.

³ Cihan Aktaş, **Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık-Kıyafet ve İktidar**, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2006), 48.

kadınların, içinde bulunulan zor şartlar nedeni ile bu tarz kurallardan bağımsız yaşamaları mecburi olmuştur. Dönemin sert koşullarından dolayı bu değişim sükunetle gündemi meşgul etmeden gerçeklemiştir.

Cumhuriyet'in ilanının ardından, halifeliğin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Diyanet İşleri Bakanlığı'nın (DİB) kurulması, geleneksel kıyafetlerin yanı sıra Batı tarzı kıyafetlerin yaygınlaşması gibi yenilikler halk arasında bazı çatışmalar yaşamasına neden olmuştur. Aslında bu çatışmaların temelinde de yine toplumsal reform ve yeniliklerin bazı gruplarca siyasi argüman ve manipüle aracı olarak kullanılmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Siyasi, ekonomik, askeri her çıkmazda, din, kadın ve kıyafet unsurları üzerinden siyaset yapıldığı, türlü türlü denemeler ile gündemin meşgul edildiği görülmektedir. Böylelikle toplum esas konulardan uzaklaştırılarak toplumun algıları bilinçli olarak yönlendirilmiştir.

Esasında zihinlerin altında yatan bu düşüncenin 1980'li ve 1990'lı yıllara gelindiğinde yaşanan başörtüsü sorununa temel oluşturduğu da görülmektedir. 1980 darbesi sonrası 1982'de yayınlanan genelge ile resmileşen başörtüsü yasağı, yeni değişikliklerin yaşandığı dönemlerin başlangıcı olmuştur. 28 Şubat 1997 sürecine gelindiğinde ise devletçi seçkinler ve gelenekçi liberaller arasında yaşananlar, beraberinde post-modern darbeyi getirmiştir. 1980 darbesinin şekillendiği ortamda gerçekleşen 28 Şubat sürecinin temelinde İslamcı bir hareketin varlığının giderek artış gösterdiği kaygısı da görülmektedir. Şerif Mardin ise bu hareketin çıkış noktasını, "İslamcı hareketin ortaya çıkışını Meşrutiyet dönemine kadar götürmek mümkün" yorumu ile daha eski bir tarihe götürmektedir.⁴ Milli Görüş geleneğinden gelen Refah Partisi'nin söylemleri, cemaat liderlerinin başbakanlığa çağırılması, Kudüs mitingleri vb. birçok icraat ve söylemleri önceki emsalleri gibi Refah Partisi'nin de kapanmasına, ardından Fazilet Partisi'nin kurulmasına yol açmıştır. 1999 seçimleri ile başörtülü milletvekili seçilen Merve Kavakçı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yemin etmek istemesi ile yaşanan kaos Merve Kavakçı'nın ülkeyi terk etmesi ile bir nebze durulur. Bundan sonraki süreç aslında Türkiye'nin geleceğini büyük ölçüde etkileyecek farklı bir değişimin de başlangıcıdır. Milli Görüş Hareketi, Fazilet Partisinin kapatılmasının ardından Saadet Partisi ile aynı gelenekten gelen Adalet ve Kalkınma Partisi olarak ikiye bölünmüştür. 2002 yılında AK Parti tek başına iktidar olmuştur. AK Parti hükümeti 2013 yılında yayınladığı

⁴ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 90-91.

Demokratikleşme Paketi ile kamusal alan ile üniversitelerde başörtüsü yasağını kaldırmıştır. Böylelikle kamusal alan ve eğitim alanında başörtülü kadınların birlikte bulunmalarının korkulduğu gibi bir sonuç vermediği gerçeği ortaya çıkmıştır.

Başörtülü kadınların kamusal alan veya eğitim alanında basit işler ile ilgilenmesi çok rahatsızlık vermezken, profesyonel meslek gruplarında yer alarak toplumda varlık göstermeleri irtica tehlikesinin giderek yayıldığı düşüncesine neden olmuştur. Artan İslami görünümün nedenlerine dair yapılan araştırmalardan birinde özel olarak İmam Hatip okulları incelenmiş, bu okulların ihtiyaçtan fazla sayıda açıldığı ortaya konmuştur. Bu okullardan mezun olanların ise imam ya da hatip değil, siyaset, hukuk ve politika ile ilgilendikleri ve buna bir önlem alınması gerekliliğinden bahsedilmiştir.⁵

Nitekim bu bağlamda irtica ile mücadele adı altında bazı tedbirlerin alınmış, İHL kapatılmış, başörtüsü ile eğitim yasaklanmıştır. İHL'lerden mezun olsun veya olmasın inançları gereği başını örten pek çok başörtülü kadın mağduriyet yaşamıştır. Son olarak tezimizde geçen “başörtüsü” göreceli bir kavramdır. Bu nedenle çalışmamız sırasında nesnellikten uzaklaşmamak için büyük bir titizlik gösterilmiştir. Tezde, her görüşe eşit mesafede kalınarak, Cumhuriyet rejimine zarar verici bir faaliyete alet edilmediği sürece, kadınların başörtüsüyle eğitim sahasında ve kamusal alanda bulunmalarının gerekliliği anlatılmak istenmiştir.

1.2. Araştırmanın Yöntemleri

Tezimizde Karikatürlerle Türkiye’de Başörtüsü Sorununu incelerken, başörtüsü meselesinin en çok gündeme geldiği tarih aralıkları belirlenmiştir. Bu bağlamda konuyu yeterince anlamak ve süreci daha doğru değerlendirebilmek adına 1980-2015 tarih aralığı seçilmiştir.

Nitekim çalışmada, 1980 yılı ve öncesi, erken Cumhuriyet dönemi ve son Osmanlı dönemlerinin yanısıra kadının örtünmesinin tarihi süreci, örtünmenin dinlerdeki yeri ile Türk kadınının eğitim alanı ve kamusal alanlarda görünmeye başladığı tarihsel süreçte incelenmiştir.

Karikatürlerin incelenmeye başlandığı bölümler üç ana başlık altında toplanmış, gazete arşiv taramaları bu tarihler esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Başlıklar şu

⁵ Bahriye Üçok, Atatürk İlkelerinden Sapmalar, **Uluslararası Atatürk Konferansı, Tebliğler, 9-13 Kasım 1981** (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1981): 1-15.

şekildedir; “28 Şubat Süreci ve Sonrasında Başörtüsüyle İlgili Karikatürler ve İşlenen Temalar”, “1999 Seçimleri Sonrasında Başörtüsüyle İlgili Karikatürler ve İşlenen Temalar”, 2013 Demokratikleşme Paketi Öncesi ve Sonrasında Başörtüsüyle İlgili Karikatürler ve İşlenen Temalar”.

Her bölüm ise kendi içinde karikatürlerin yayın içeriğine ve verdiği mesaja göre temalara ayrılmıştır. Dolayısıyla karikatürler, vermek istediği mesaja en uygun bağlamla, günün siyasi olayları da göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir. Bu üç başlığın altında, toplam 84 karikatür incelenmiş ve çözümlemesi yapılmıştır.

Tematik analiz yöntemi ile gruplandırılan karikatürler, gazete adına göre değil, tarih sırasına öncelik verilerek sınıflandırılmışlardır. Temaların belirlenmesinde ise tekrar eden ve vurgulanmak istenen konuların içerikleri etkili olmuştur. Bu temaların başında da başörtüsünün siyasi argüman olarak kullanıldığı ile irticai tehdit olarak görüldüğü gelmektedir. Tezimizde kullandığımız her gazete, hangi yayın politikasına ve öncelik sıraları farklı görüşe sahip olsa bile, başörtüsünün siyasi argüman ve manipüle aracı olarak kullanıldığını vurgulamıştır.

Kısaca çalışmamızda başörtüsü sorununun nasıl ve ne zaman başladığı, son Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi kılık-kıyafet ve örtünme konularına değinilmiştir. Keza ilahi dinlerde örtünme kavramı açıklanmıştır. Ayrıca karikatür kavramı, karikatürün kısa tarihçesine yer verilmiştir. Kullanılan *Akit*, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Yeni Asya* ve *Yeni Şafak* gazetelerinin seçilme nedenleri ve yaklaşımları üzerinde kısa değerlendirmeler yapılmıştır. Bu yerlerde metinsel anlatıma yer verilmiştir. Karikatürlerle anlatıma “28 Şubat Süreci ve Sonrasında Başörtüsüyle İlgili Karikatürler ve İşlenen Temalar”, “1999 Seçimleri Sonrasında Başörtüsüyle İlgili Karikatürler ve İşlenen Temalar”, 2013 Demokratikleşme Paketi Öncesi ve Sonrasında Başörtüsüyle İlgili Karikatürler ve İşlenen Temalar”, başlıkları altında yer verilmiştir.

1.3. Çalışmanın Bölümleri

Tez, giriş ve sonuç başlıkları dahil olmak üzere sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm giriş kısmını oluşturur. Bu bölümde çalışmanın konusu, yöntemi ve bölümlerin içerikleri anlatılmıştır.

Çağdaş Türkiye’de Kadınların Örtünmesi ve Başörtüsü Sorunu başlıklı ikinci bölüm beş alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta Cumhuriyet döneminde kılık kıyafette yaşanan değişim anlatılmıştır. İkinci alt başlık başörtüsü sorunudur. Türkiye’de başörtüsü sorununun nasıl mesele haline geldiği ele alınmıştır. Bu bölümde özellikle liderlerin başörtüsü meselesini çoğu zaman gündemi değiştirmek ya da o dönemdeki olumsuz bir gündemi manipüle etmek için siyasi bir argümana dönüştürmelerinden bahsedilmektedir. Diğer üç alt başlıkta başörtüsü sorununun kamusal alanda, eğitim alanında nasıl yer aldığı anlatılmıştır. Ardından, başörtüsü sorununun Ulusal ve Uluslararası hukukta nasıl yer aldığı ve değerlendirildiğinden kısaca bahsedilmiştir.

Başörtüsü ve Örtünme Kavramı başlıklı üçüncü bölümde, üç alt başlıkla ilahî dinlerde kadınların örtünme şekilleri; Hristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet üzerinde örneklerle anlatılmıştır. Osmanlı döneminde kadınların örtünmesi ve başörtüsü konusu genel hatları ile ele alınmıştır. Osmanlı toplumunda Müslüman kadınların örtünmesi, gayri müslim kadınların örtünme ve giyim şekilleri incelenmiş, ardından Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde örtünme kavramları anlatılmıştır. Bu dönemde kadına ait basın ve eğitim faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Özellikle kadının bilinçlendirilmesi, toplumsal hayatta aktif rol almasında kadın basınının etkisinden söz edilmiştir.

Karikatürlerde Başörtüsüne Yaklaşım başlıklı dördüncü bölümde, sorunun karikatürler ile nasıl işlendiğine örneklerle yer verilmiştir. Bu bölüm üç alt başlıktan oluşmaktadır. İlki karikatürün tanımı, ikincisi Türk karikatürünün kısaca tarihçesi, üçüncüsü ise gazete karikatürcülüğü, *Akit*, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Yeni Asya*, *Yeni Şafak* gazetelerinin seçilme nedenleri ve gazetelerin yaklaşımlarıdır.

Bu bölümün ardından tezimizin esas konusunu anlatan bölümler gelmektedir. Beşinci bölüm; “28 Şubat Süreci ve Sonrasında Başörtüsüyle İlgili Karikatürler ve İşlenen Temalar”, altıncı bölüm; “1999 Seçimleri Sonrasında Başörtüsüyle İlgili Karikatürler ve İşlenen Temalar”, yedinci bölüm; “2013 Demokratikleşme Paketi Öncesi ve Sonrasında Başörtüsüyle İlgili Karikatürler ve İşlenen Temalar”, başlıklıdır. Bu bölümlerde karikatür analizlerine yer verilmiştir. Bu kısımdan önceki bölümler sorunun daha iyi anlaşılması için bilgi verici salt metin kısmından oluşmaktadır. 1980-2015 tarih aralığının çok geniş bir zaman dilimini kapsaması sebebi ile tarihsel süreçte gündemde fazlaca yer alan konular üç başlık altında kategorize edilmiştir. Bu başlıklar ile ilgili karikatürler, siyasi argüman ve manüple,

irtica tehdidi, alay hakaret eden ve küçük düşürücü, insan hakları ve hürriyet ihlali, siyasi istikrarsızlık, siyasetçi ve toplum, seçme seçilme hakları ihlali ve şiddet temalarına göre sınıflandırılmış ve tarih sırasına göre yerleştirme yapılmıştır.

Karikatür örneklerinin seçildiği gazeteler; *Akit*, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Yeni Asya* ve *Yeni Şafak* gazeteleridir. Bu gazetelerin seçilme nedenleri farklı yayın politikalarını temsil eden yayın organları olmalarıdır. *Akit* gazetesi muhafazakar ideolojiye sahiptir. Bu gazete karikatürlerinde yasağı haksız ve yersiz bularak, yasakçı görüşü hakaret içeren bir dil kullanarak eleştirmiştir. *Cumhuriyet* Gazetesi ise başörtüsü yasağını desteklemiştir. Yasağa maruz kalan kitlenin cahil, eğitimsiz ve hatta rejim için tehlikeli olduğunu ifade etmektedir. Karikatürlerindeki çizim dili sert alaycıdır. Bu yönü ile *Akit* Gazetesini andırır. *Hürriyet* Gazetesi yasağı irticai bir tehdit olarak görmüş fakat siyasi argüman olarak kullanıldığı konusuna yer vermiştir. *Milliyet* Gazetesi, karikatürlerinde başörtüsü kullanılarak rejime zarar verildiğini vurgulamış aynı zamanda siyasilerin çıkarları ve mevkileri için meseleyi bir araç olarak kullandıklarına değinmiştir. *Yeni Asya* Gazetesi ise farklı bir çizim dili kullanmıştır. İktidar muhalefet farkı gözetmeksizin hükümetin kendi ideolojisi doğrultusunda doğru ve yanlışlarını kritik etmiştir. *Yeni Şafak* Gazetesi ise yasağı haksız ve yersiz görmekle beraber sağduyuya davetkar bir çizim dili ile haksızlıkları gündeme getirmiştir.

Bu bağlamda beşinci bölümde; 28 Şubat Süreci ve Sonrasında Başörtüsüyle İlgili Karikatürler ve İşlenen Temalar” konusuna yer verilmiştir. Karikatürlerin verdiği mesajlara göre dört tema belirlenmiştir. Bunlardan ilki alay, hakaret eden ve küçük düşürücü karikatürlerdir. İkincisi irtica tehdidi bağlamında değerlendirilen karikatürler, üçüncüsü siyasi argüman ve manipüle aracı olarak ele alınan karikatürler, dördüncüsü ise insan hak ve hürriyetlerinin ihlali olarak ele alan karikatürlerdir.

Altıncı bölümde ; “1999 Seçimleri Sonrasında Başörtüsüyle İlgili Karikatürler ve İşlenen Temalar” incelenmiştir. Seçimlerden önce adayların açıklanması süreci ile başlayan tartışmalar Merve Kavakçı’nın TBMM’de başörtülü olarak yemin etmek istemesi krize dönüşmüştür. Bu bölümde TBMM’de başörtülü temsili, haklı gören *Akit*, *Yeni Asya*, *Yeni Şafak* Gazeteleri seçme ve seçilme hakkının ihlali bağlamında değerlendirdiği anlatılmıştır. TBMM’de başörtülü temsili doğru bulmayan, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet* gazeteleri konuyu seçme seçilme bağlamında ele almamış, başörtmeyi sadece bir gelenek ve tercih olarak değerlendirmiş, her gelenek

ya da tercihin TBMM’de temsilinin olmasının ise devlet geleneğine aykırı olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla bu bölüm yedi temada incelenmiştir. Bu temalar sırasıyla, alay, hakaret eden ve küçük düşürücü karikatürler, irtica tehdidi ve tehlike bağlamında değerlendirilen karikatürler, siyasi argüman ve manüple aracı olarak değerlendirilen karikatürler, seçme ve seçilme hakkının ihlali bağlamında değerlendirilen karikatürler, siyasi istikrarsızlık bağlamında değerlendirilen karikatürler, şiddet bağlamında değerlendirilen karikatürler, siyasiler ve toplum ilişkisi bağlamında değerlendiren karikatürlerdir.

Yedinci bölümde ise başörtüsü yasağının kaldırıldığı ; “2013 Demokratikleşme Paketi Öncesi ve Sonrasında Başörtüsüyle İlgili Karikatürler ve İşlenen Temalar” anlatılmıştır. Bu bölüm üç temada incelenmiştir. Birinci alay, hakaret eden ve küçük düşürücü karikatürler, irticanın artması, demokrasi ve laiklikten uzaklaşma bağlamında değerlendirilen karikatürler, siyasetçi ve toplum ilişkisi bağlamında değerlendirilen karikatürlerdir. Bu bölümde özellikle iktidar yanlısı *Akit*, *Yeni Asya*, *Yeni Şafak*, gazetelerinin paketi “Reform” olarak değerlendirdiği, muhalefet yanlısı *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet* gazetelerinin ise “boş paket” olarak yansıttığı ve bunun nedenleri üzerinde durulmuştur.

Sekizinci bölüm ise tezin sonuç bölümüdür. Bu bölümde genel bir değerlendirmeye tarihsel sürece kısaca değinilmiş ve sonuç bölümü yazılmıştır.

Nihayet, bu yüksek lisans tez çalışması birçok insanın hayatında doğrudan veya dolaylı olarak kalıcı izler bırakan başörtüsü sorunuyla ilgili karikatürlerin tamamını değerlendirmiş olma iddiasında değildir. Aksine bu tez, yıllarca eğitim alanında ve kamusal alanda sorun olan başörtüsünün, laikliğe ve demokrasiye zarar verici bir tehdit unsuru olmadığını anlatmaya yönelik katkı sağlama ve bu bağlamda yapılacak olan diğer çalışmalara öncü olma hedefindedir.

2. ÇAĞDAŞ TÜRKİYE’DE KADINLARIN ÖRTÜNMESİ VE BAŞÖRTÜSÜ SORUNU

2.1. Cumhuriyet Döneminde Kılık Kıyafette Değişim

Cumhuriyet Döneminde gerçekleşen reform ve inkılapların toplumsal hazırlığının ve alt yapısı mahiyetindeki çalışmaların son Osmanlı döneminde gerçekleştiği bilinmektedir. Kadınların özgürleşme ve cinsiyet ayrımından dolayı yaşadıkları mağduriyetler özellikle Tanzimat Dönemi ile giderilmeye başlamıştır.⁶ Fakat Tanzimat öncesinde de reformcu ve yenilikçi kişiliği ile bilinen II. Mahmud’un modernleşme ve batılılaşmanın temellerini askeri, eğitim ve kılık - kıyafet gibi birçok alanda attığı bilinmektedir. Böylelikle Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinden de önce Osmanlı’da reforma yönelik yenilikler görülmeye başlamıştır. Özellikle II. Mahmud’un batı tarzı kıyafeti benimsediği, kavuk yerine fes’i tercih ettiği ceket ve pantolonu kullandığı bilinmektedir. Bu değişim toplumda bir şok etkisi oluşturmuş bunun sonucu olarak da II. Mahmud yeniliklere hazır olmayan muhafazakâr kesim tarafından “gâvur padişah” olarak anılmıştır.⁷ 1908 sonrası kadın toplumunda her anlamda görünür olaya başlamıştır. II. Meşrutiyetin ilanı sonrası batı tarzı giyim daha hızla kabul görüp uygulama alanı bulmuştur. Özellikle ordu içerisinde batı tarzı uniformalar kullanılmaya başlanmıştır. Sarık ve cübbe yerine pantolon, düğmeli kıyafetler giyilmiş, fes kullanılmaya devam edilmiştir. Bu dönemde kadınların giyiminde ise çarşaf ve siyah olarak kullanılan peçe, Fransız ve İngiliz modası etkisi ile şapka üzerine takılan bir tül şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Feraceler daralmış, dar etek kullanımı artmıştır.

I. Dünya Savaşı etkisiyle kumaş fabrikaları sadece askeri üniforma için üretim yapabilmıştır. Savaş yıllarında kadın giyimiyle ilgili gündemler yaşanan ekonomik

⁶ Nermin Abadan Unat, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, **Türk Toplumunda Kadın**, ed. Nermin Abadan Unat, Deniz Kandiyoti, Mübeccel B. Kıray, (Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1982) 7-8

⁷ Cihan Aktaş, **Tanzimattan Günümüze Kılık-Kıyafet ve İktidar-2**, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1991), 60.

sıkıntılar sebebiyle arka planda kalmıştır. Bu süreçte, giyiminin kolay olması sebebiyle kadınlar pelerini kullanmaya başlamışlardır. Sonrasında baş kısımlarına pelerinin kapşonuna benzer bir örtü takmışlar, örtünme ve tesettür sorun olmadan farklı bir şekilde yerini almıştır. Çarşaf yasaklanmasa bile kullanımı azalmış, peçenin özellikle üst sınıf kadınlar tarafından kullanımı azalmaya başlamış, böylece en azından İstanbul kadınlarında Cumhuriyet'in ilanı sonrası yaşanacak değişimlere bir hazırlık, uyum süreci yaşanmıştır.⁸

Sekil 1: 1920'lerin Sonu Şapka Öncesi Örtünme Şekli

Tarih Vakfı Yayınları, 1999.

Cumhuriyet'in ilanının ardından bazı yenilikler yapılmış, sosyal hayat ve kıyafet tarzı ile ilgili değişikliklere de tedrici olarak zemin hazırlanmıştır. Peçe tamamen kalkmış, çarşafın yerini manto ve pelerin almıştır.⁹ Bu yeniliklerin temelinde, Avrupalı insanlar ile benzer özellikleri taşımak ve gelenseksel olandan kopmanın gerekliliğini savunan görüşler de vardır. Uğur Mumcu, özellikle Şapka Kanunu'nun toplumda yeni inşa edilmeye çalışılan insan tipini oluşturmada önemli bir yeri olduğunu vurgulamış böylelikle yeni düzenin oluşumunda şapkanın temel unsur ve laikliğin simgesi olarak seçildiğini ifade etmiştir.¹⁰ Şapka Kanunu'nun yanı sıra çıkarılan diğer yenilikler; Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın

⁸ Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015), 250-257

⁹ Nevin Meriç, "Kadında Meydana Gelen Değişimlerin Tarihelliğinden Birkaç Kesit", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*, Yıldız Ramazanoğlu ve diğ. (İstanbul: Pınar Yayınları, 2000), 53-77

¹⁰ Celaleddin Vatandaş, *Cumhuriyet'in Tarihi Yaşadıklarımızın Dünyası Bugünü*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 152.

kurulması, 04 Ekim 1926'da Medeni Kanunun kabulü, 3 Aralık 1934'te de Kıyafet Kanunun çıkarılması bu yeniliklerin başlıcalarıdır. Kıyafet Kanunu'nda din adamlarının ibadet yerleri dışında dini kıyafet ile gezmeleri yasaklanmıştır. Türk Medeni Kanununun kabulüyle, kadın ve erkek eşitliği önemsenmiş, çok eşlilik yasal görülmemiştir. Evlenme ve boşanmalarda kadınların olabildiğince avantajlı olabilmeleri ve erkeklerle eşit haklara sahip olma çabaları yasama yoluyla reel hayata entegre edilmiştir.

1920'li yıllardan önce kadınların kıyafetleri ile ilgili doğrudan bir yasak yoktur. Kanunda başörtü, çarşaf ve benzeri yasaklardan bahsedilmemiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün, Konya Kızılay Kadınlar Kolu'na yaptığı çay ziyareti sırasında çok açık ya da çok kapalı giyimi doğru bulmadığı mahiyetinde ifadeler kullandığı belirtilir. Son Osmanlı Döneminde de kıyafet ve modadaki değişimler, giyim ve kumaş mağazalarının artması, modaevi ve terzilerin çok rağbet görmesi son dönem Osmanlı kadının ve devamında erken Cumhuriyet dönemi kadınlarının kıyafet tarzını değişikliğe uğratmış, batı tarzı modeller ve renklerin kullanımı yaygınlaşmıştır. Cumhuriyetin ilanı ve yapılan yenilikler kadınların daha modern olmalarına uygunluk vermiştir. Özellikle elit sayılan üst sınıf brujuva kadınları daha fazla eğitim görmüş bu eğitim her alanda yeniliklere ve değişimlere yol açmıştır. Bakan eşleri, varlıklı kesim olarak adlandırılan elitler özellikle gayri müslim terziler aracılığı ile Paris modasını ilk giyen olmak için adeta yarışır hale gelmişlerdir.¹¹ Yine Cumhuriyetin ilk yıllarında tertiplenen balolara kadınların katılımının artması teşvik edilmiştir.¹² Bu balolarda kadın-erkek dans edilmesi istenmiş, dans esnasında çift değiştirme usulü de ilerleyen yıllarda yaygınlaşmıştır. Baloların artması da bu davetlere örtü ile gidilmesini azaltan etkenlerden olduğu için siyasi ve askeri bürokratların eşlerinin kıyafet tarzları da tedrici olarak değişmiştir. Tanzimat sonrası başlayan son Osmanlı ve ilk Cumhuriyet yıllarında kadın ve giyimi üzerinde yoğunlaşan kılık kıyafette modernleşme ve batılılaşma faaliyetlerine uyumun artış göstermesinin ardından ilk olarak peçe yasağı yayınlanmıştır. Bu dönemde kadınların basında yer almaları ve dernek faaliyetleri kadının gelişimine, tüm hakları için mücadele etmesine ve sonucunda da yeni bir kadın kimliğinin oluşumuna büyük katkı sağlamıştır. 1910 yılı sonrası peçesiz dolaşan kadın sayısı artmış, Maarif

¹¹ Fatma Barbarosoğlu, **Moda ve Zihniyet**, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 116.

¹² Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, (Ankara: Başnur Matbaası, 1972), 9.

Vekaleti 15 Mart 1924'te tüm okullara bir genelge gönderilmiş ve öğretmenlerin derslere peçe ile giremeyecekleri bildirilmiştir.¹³

2.2. Başörtüsü Sorunu Nedir?

Kadınların başlarını örterek üniversitelerde eğitim almalarını engelleyen yine başörtülü kadınların başörtülerini takarak kamusal alanda işlerini yapmalarını engelleyen yasakların uygulanması ile buna karşı özgürlük mücadelesi verilmesine başörtüsü sorunu denir.

Başörtüsünü sorun yapan nedir? Başörtüsünü sorun haline getiren, aslında zihniyetlerin çatışmasıdır. Başörtüsü dayatmacı ve yasakçı zihniyetlerin dönemsel olarak değişen iktidar mücadelelerinde kullanıldıkları bir argüman olarak görülmektedir. Kimi zaman siyasi bir simge, sembol ifadesi gibi düşünülmüş, kimi zaman çağdaş ve modern hayat için bir tehdit unsuru olarak görülmüştür. Bu düşüncenin zamanla toplumda kutuplaşmalara, soğuk savaşımlara, psikolojik baskılara sebep olduğu görülmektedir.

Nazife Şişman; “Başörtüsünü sürekli sorun kelimesi ile yan yana kullanarak başörtüsünün bir sorun haline getirildiğinden, zihinlere bu şekilde yerleştirildiğinden” bahseder.¹⁴ Taha Akyol, başörtüsünü sorun yapan düşüncenin özünde önyargıların varlığından bahseder. Akyol, aynı zamanda başörtüsü sorununun sosyal ve liberal bir sınav olduğunu savunur.¹⁵

Servet Armağan, başörtüsünün sorun haline gelmesini, soruna çözüm getirmeyen çok genel açıklamalar ve yuvarlak sözler olarak görür. Bu tespit ile toplumu germeyin, gerginliğe yol açmayın ya da kutuplaştırmayın, söylemleri de eklenerek toplumun daha çok gerginliğe ve ayrıştırmaya yöneltildiğini ileri sürer.¹⁶

Başörtüsü kavramı sosyolojik açıdan incelendiğinde toplumda başörtüsünü geleneksel ya da İslami ve siyasi simge olarak görenler bulunmaktadır. 1960 sonrası Türkiye’de siyasi İslam daha etkin hale gelmeye başlamıştır. İlerleyen süreçte

¹³ Kemal Yakut, “Tek Parti Döneminde Peçe ve Çarşaf”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, İstanbul, s.220 (2002): 26.

¹⁴ Nazife Şişman, “Kamusal Alanda Başörtülüler”, **Dünü, Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü**, (İstanbul, Pınar Yayınları, 2004),64.

¹⁵ Taha Akyol, **Modernleşme Sürecinde Türban**, (İstanbul: Nesil Yayınları,2008), 52.

¹⁶ Servet Armağan, **Türkiye’de Kadın – Erkek Eşitliği ve Başörtüsü Yasası** (İstanbul: Mavi Ufuklar Yayınevi, 2010), 207.

1990’larda siyasilerin söylemleri ile başörtüsü dini anlamdan çok siyasi bir simge olarak gündeme gelmiştir. Bu durum özellikle örtünmeyi geleneksellik ile değerlendiren kesim için başörtüsünün laikliği tehdit eden bir unsur olarak görülmesine neden olmuştur. Bir yandan da 1990’larda başörtüsü sorunu din ve vicdan özgürlüğünün yanı sıra, kadın hakları, özgürlük, insan hakları ve demokrasi bağlamında seküler bir yaklaşımla da değerlendirilmiştir. Aslında başörtüsünün sorun olarak temellendiği nokta burada bir kırılma ile ortaya çıkmıştır.

Başörtüsü yasağı 1980’lerde resmileşerek, kamusal alanda ve eğitim alanında yaygınlaşmıştır. 28 Şubat 1997 post-modern darbe sonrasında ise yine ciddi kırılmaların yaşandığı, sert ve acı tedbirlerin uygulandığı bilinmektedir. Bu sürecin ardından 2002 seçimleri sonrası değişen iktidar ile siyasilerin eşlerinin başörtülü olması gündemde uzun süre yerini korumuştur. Demokrasi kavramının gelişmesi ile özgürlükçü demokrasi ve laikçi demokrasi kavramlarını savunanlar başörtüsüne ve başörtüsü sorununa farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Özgürlükçü demokrasiyi savunanlar başörtüsünü, doğal bir hak olarak görmüş, insan hakları, kadın hakları, demokrasi, din ve vicdan özgürlüğü kavramlarının bir gerekliliği olduğunu savunmuşlardır. Laikçi demokrasi kavramını benimseyenler ise başörtüsünü dini bir simge olarak nitelendirmişlerdir. Başörtüsünün siyasete alet edildiğini, kamusal alandaki varlığını anti laik bir uygulama ve tehdit unsuru olan bir obje olarak görmüşlerdir.

2.3. Kamusal Alanda Başörtüsü Sorunu

Kamusal alan kavramı siyaset tarihinde görüşlerinden oldukça fazla faydalanan filozoflardan Arendt’e göre; özgürlük ile beraber anılması gereken bir alandır.¹⁷ Habermas’a göre ise; kamusal alan, iletişim ile birlikte ele alınır. Demokratik bir ortam olduğunu ve böylelikle her sorunun tartışılabilir, çözülebilir bir alan olduğunu ifade eder.¹⁸ Kamusal alan tanımı, doğrudan devlete ait alanlar, kurumlar olarak algılansa da aslında, kavramın ortak toplumsal alan olarak tanımlandığı görülmektedir.

¹⁷ Hannah Arendt, “İnsanlık Durumu”, çev. Özlem Nudralı, Ionna Kucuradi, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 92.

¹⁸ Jürgen Habermas, “Kamusal Alan” çev. Merak Özbek, (İstanbul: Hil Yayınları, 2004), 95-102.

Yine Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararları içinde yer alan “Başörtüsü irtica simgesidir.” ifadesi de çelişkilidir. Çünkü, MGK kararlarında kelimenin anlamı ve toplumdaki karşılığı bilimsel herhangi bir araştırma yapılmadan irtica simgesidir yargısına varılmıştır. Sonucunda kamusal alanda görünürlüğü olağanca azaltılmalı hatta yasaklanmalıdır kararı alınmıştır.¹⁹ Keza MGK kararlarında hukuki olarak hiçbir bağlayıcılığının olmadığını da vurgulamak yerinde olur.

Kamusal alanda ilk problem sinyalleri 1950’lerin sonu 1960’ların başında kendini hissettirmeye başlamıştır. 1960 ve 1980 darbeleri süreçlerinde sorun daha da artmıştır. Nitekim 1980’lerde siyasal İslam oluşumlarının işlevselliğinin artması İslam’a yakın kesimin 1990’larda ekonomi, medya, sanat, siyaset ve eğitim alanlarında daha aktif olması beraberinde başörtüsü sorununun sürekli gündeme gelmesine neden olmuştur.²⁰

Kamusal alanda yaşanan ilk başörtüsü sorununa Ayşe Hümeysra Ökten örneğini verebiliriz. Ayşe Hanım eğitilmiş bir aileye mensuptur. Babası Celalettin Ökten üniversite eğitimi almış bir kişidir. İmam hatiplerin açılması için çaba gösteren kişilerin de başında gelir. Ayşe Hanım, Fatih’te doğar, eğitimi bu çevrede tamamlar ve eğitilmiş Cumhuriyet nesli kadınlarının başında gelir. Toplumda kendinden sonraki kadınlara rol modellik yaptığı bilinmektedir.²¹ Ayşe Hümeysra Hanım, tüm okul hayatını birincilikle bitirmiştir. Tıp fakültesinde de hocalarının akademik kariyer yapacak gözüyle baktığı bir öğrencidir. Öğrenciliğinin son zamanlarında başörtüsü sorunu başlasa da eğitimi tamamlamıştır. 1955 yılında Verem Savaş Dispanserinde görevine başlasa da yaşadığı bazı olumsuzluklar kamusal alanda başörtülü olarak görevini yapamayacağına dair kaygılarını arttırır. Hac ziyareti sonrası kendini ziyaret eden hocalarının hacı teyzelere benzemişsin söylemleri ile kendisini kamusal alanda çok parlak günlerin beklemediğini düşünür ve bir süre özel muayenhanesinde hizmet verir.²²

İkinci örnek ise Gülsen Ataseven’in yaşadıklarıdır. Askeri eczacı olan bir babanın kızıdır. Gülsen Hanım, İstanbul Kız Lisesini birincilikle bitirdikten sonra, askeri tıbbiyeye kaydolmuş, dört yıl başarıyla eğitimine devam ettikten sonra askeri

¹⁹ Akyol, *age*, 61.

²⁰ Nilüfer Göle, *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 14.

²¹ Nevin Meriç, *Ayşe Hümeysra Ökten Dindar Bir Doktor Hanım*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 8.

²² *Age*, 12-13.

tıbbiyenin kapanması ile İstanbul Tıp Fakültesine geçiş yapmıştır. İstanbul Tıp Fakültesinden mezun olan Gülsen Ataseven de üniversiteyi birincilikle bitirmesine rağmen başörtülü olması sebebi ile birincilik ödülünü alamamıştır. Sürekli baskı altında kalmıştır. Bu nedenle mezuniyetinden sonra, emekli olana kadar kamusal alan yerine muayenehane hekimliği yapmıştır.²³

Şekil 2: Dr. Gülsen Ataseven

Gülsen Ataseven, <http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=4514>, [16.04.2019]

Şekil 3: Dr. Ayşe Hümevra Ökten

Nevin Meriç, *Ayşe Hümevra Ökten Dindar Bir Doktor Hanım*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), s.156.

1965 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın "sokaklardaki kapalı hanımların öncüleri cezalarını görecekle" beyanı üzerine yazar Şule Yüksel Şenler *Yeni İstiklal* Gazetesinde "Cumhurbaşkanı Allah'tan ve millettten özür dilemelidir" ifadelerini içeren bir yazı yazdığı için 9 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. İki ay sonra

²³ Fatma Barbarosoğlu, *Cumhuriyetin Dindar Kadınları*, (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2016), 145.

Cumhurbaşkanı'nın özel affı ile beraatine karar verilmiştir. Fakat Şule Yüksel Şenler bu affı kabul etmeyerek 7 ay daha cezaevinde kalmıştır.

1973 yılında Ankara Barosu avukatlarından Av. Emine Aykenar başörtülü olması sebebiyle barodan ihraç edilmiştir. 1980 darbesinin ardından başörtüsü yasağı daha sert bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. 1982 yılında MGK'nın oluşturduğu Bakanlar Kurulu tarafından "Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık Kıyafetine Dair Yönetmelik" yürürlüğe konmuştur.²⁴ 1988 yılında Anavatan Partisi öncülüğünde, TBMM tarafından kabul edilen ek bir yasa ile başörtüsü serbestisi kabul edilmiştir. Fakat dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren kararı imzalamamış ve tekrar görüşülmesi üzerine meclise geri göndermiştir.²⁵ Yasa mecliste tekrar kabul edilmiştir. 1989 yılında Türkiye Barolar Birliği 20. Olağan kongresinde avukatlarının başı açık olarak görev yapacaklarını ifade etmiştir.²⁶ Ardından Kenan Evren TBMM'de kabul edilen yasanın iptali için Anayasa Mahkemesine başvurmuştur ve başörtüsü serbestliği ile ilgili Ek 16. Madde "Dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir."²⁷ yasası iptal edilmiştir.

1995 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Refah Partisi, Doğruiyol Partisi (DYP) ile koalisyon yapmış ve bu hükümet yaklaşık bir yıl devam edebilmiştir. 1997 Ocak ayında Necmeddin Erbakan tarikat ve cemaat liderlerine iftar yemeği vermiş ve bu durum medyada bir irtica hareketi olarak yansımıştır.²⁸ Bu yemeğin ardından CHP genel sekreteri ve 33 milletvekili Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'na suç duyurusunda bulunmuştur.

Ankara'da Sincan Belediyesi'nin düzenlediği Kudüs Gecesi'ne İran'ın Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri'de katılmış ve gecede çok tepkilere yol açan bir konuşma yapmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) inceleme başlatmış, Belediye Başkanı Bekir Yıldız gözaltına alınmıştır. Bu olaydan kısa bir süre sonra 3 Şubat 1997 tarihinde 20 tank Ankara Sincan'da bir geçiş yapmıştır. Org. Çevik Bir

²⁴ Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelik, **Resmi Gazete**, 17849 (25 Ekim 1982): 8/5105

²⁵ Fatma Benli, **Türkiye'de ve Dünya'da Başörtüsü Yasağı Kronolojisi**, (İstanbul: Mazlumder Yayınları, 2011), 15.

²⁶ **Age**, 15.

²⁷ Başörtü Serbestliği ile ilgili ek 16. yasa, (E.1989/1 E.,1989/12 K), **Resmi Gazete**:20216, 05.07.1989.

²⁸ Mehmet Erdoğan, **Siyasi Hafıza Eski Türkiye'den Yeni Türkiye'ye (1996-2016)**, (İstanbul, Kopernik Kitap, 2017), 19-20.

“Demokrasiye balans ayarı yaptık.” şeklinde bir yorumda bulunmuştur.²⁹ Ardından 28 Şubat 1997 tarihinde 9 saat süren MGK toplantısı ile 18 maddelik yaptırım listesi yayınlamıştır.³⁰ Bundan sonraki yıllarda kamusal alanda ve eğitim alanında başörtüsü ciddi bir irticai tehlike olarak görülmüş, yasak her alanda katı bir şekilde uygulanmaya başlanmış ve uzun yıllar devam etmiştir. Sadece başörtülü, çalışan, öğrenci kadınlar değil, başörtüsüne serbestliği savunan, eğitimci, akademisyen, siyasi, hukukçu ya da askeri alanda faaliyet gösteren kadın ya da erkekler de bu yaklaşımlarından dolayı, görevden uzaklaştırma, görevlerine son verilme veya yargılanmalarla karşılaşmış, ağır ve acı mağduriyetler yaşamışlardır.

16 Aralık 1998 tarihinde İ.Ü.’de 9 yıl laborant olarak çalışan Şerife Kaya’ya kamu görevinden çıkarma cezası verilmiştir. Konu YÖK’ün kılık kıyafet genelgesi ile ilgili isnadına dayandırılmıştır. Yüksek Seçim Kurulu 1999 yılında türban ile ilgili bir madde bulunmadığı için başörtülü milletvekili adaylarının olabileceğine, engelleyici bir durumun söz konusu olmadığına dair karar vermiştir.³¹ 18 Nisan 1999’da yapılan seçimlerin ardından Fazilet Partisi Milletvekili seçilen Merve Kavakçı mazbatasını almış, fakat 2 Mayıs 1999’da mecliste büyük bir gerginlik yaşanmış, Merve Kavakçı yemin edemeden TBMM’den ayrılmak zorunda bırakılmıştır.³² Ardından Merve Kavakçı vatandaşlıktan çıkartılmıştır. Sonraki yıllarda Fazilet Partisi, kapatılan Refah Parti’sinin devamı niteliğinde görülüp kapatılmıştır. Kamuda başörtüsü ile çalışan Züleyha Zeynel kamu görevinden çıkarılma cezası almıştır.³³ Yine Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu’da kamuda kimsenin başörtüsü ile görev yapamayacağı hakkındaki görüşünü açıkça beyan etmiştir.³⁴ Kamusal alanda uygulanan yasaklar farklı alanlarda da uygulanmaya devam etmiştir. Kırklareli Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü, “Kursiyer Kılık Kıyafetleri” konulu yazıyı Özel Aydınlar Motorlu Taşıtlar Sürücü Kursu (MTSK) Müdürlüğü’ne göndermiş ve bunun sonucunda başörtülü bir kursiyerin ehliyet alma aşamasına gelmesine rağmen kaydı silinmiş, Kırklareli ilinde ehliyet almasına izin verilmemiştir. Yine İstanbul Tuzla ve Pendik İHL’lerinde görev yapan 17 başörtülü öğretmen sürgün edilmiştir.³⁵ 2000’li yıllara gelindiğinde sorun daha da derinleşmeye başlamıştır. Öğrenci, öğretmen olmak ya da

²⁹ Erdoğan, *age*,20.

³⁰ Bkz. Ek 1.

³¹ Erdoğan, *Eski Türkiye’den Yeni Türkiye’ye (1996-2016)*, 31.

³² Bkz. Ek 2.

³³ Benli, *age*,71.

³⁴ *Age*, 74.

³⁵ *Age*,75.

kamusal alanda çalışmak, memur, işçi olmakla sınırlı kalmayıp başörtülü vatandaşın kamusal hizmetten yararlanması konusunda çeşitli engeller ile karşılaşmaya başlanmıştır. 2002 yılında 71 yaşında olan Medine Bircan, başörtülü hasta olarak Çapa'da İ.Ü Tıp Fakültesi'nde rahim ve göğüs kanseri tedavisinin ardından böbrek yetmezliği sebebi ile diyaliz makinasına bağlanmak için hastaneye başvurmuştur.³⁶ Kendisinden sağlık karnesinde başı açık fotoğrafının olması istenir. Bu fotoğraf yenileme sürecinde Medine Bircan diyalize bağlanmamıştır. Başı açık fotoğrafı ile yeni sağlık karnesinin çıkarıldığı gün hasta vefat etmiştir. Kamusal alanda yaşanan en trajik örneklerdendir. Medine Bircan aynı zamanda Çanakkale Savaşı gazilerinden Mustafa Çolak'ın kızıdır.³⁷

Bu yıllarda sadece hastanelerde değil, birçok alanda başörtüsü yasağı gündeme gelmeye başlamıştır. Emniyet Genel Müdürlüğü sosyal tesislerine giriş kartlarında başı açık fotoğraf şartı istenmiştir.

Fazilet Partisi'nin kapatılmasının ardından AK Parti kurulmuştur. Kendilerini yenilikçiler olarak tanımlayan AK Parti her görüş ve kesime eşit mesafede olacağını modern ve yeni bir Türkiye'nin inşası için çalışacağını ifade etmiş yaşanan kaos ortamında vatandaş için yeni bir temsil alanı olarak görülmüştür. 3 Kasım 2002 yılında en yüksek oy oranına sahip olarak tek başına iktidar olmuştur.

Değişen iktidarlar sonrasında aşağıdaki haberde görüldüğü gibi medyada demokratik ve laik Türkiye ile ilgili tedirginlikleri yansıtan veya tekrar bir kaos ortamı oluşturulmaya çalışılan haberler yapılmıştır.

Şekil 4: Erken Cumhuriyet Dönemi ve AK Parti Dönemi Başörtme Şekli

Gözcü, 03 Temmuz 2003.

³⁶ Bkz. Ek 3.

³⁷ Benli, age,96.

2008 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan başörtüsünün siyasi simge bile olsa, simgelerin bir suç unsuru olmadığını, başörtüsüne yasak getirilmemesi gerektiğini ifade eder. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Devlet Bahçeli de başörtüsü sorununun toplumsal uzlaşma ile çözülmesi gerektiğine dair bir açıklama yapıp Başbakanı desteklemiştir. Karşılıklı bu demeçlerin ardından AK Parti ve MHP aralarında uzlaşarak başörtüsü yasağının kaldırılması için yasa değişikliği teklifini TBMM'ne sunar. Gerekli milletvekili çoğunluğu sağlanacağı için teklifin mecliste kabul edilceğine kesin gözüyle bakılır ve 10 Şubat 2008'de 411 oy ile değişiklik kabul edilir. Bu haber *Hürriyet* Gazetesi'nde unutulmayacak bir manşetle yer almıştır.

Sekil 5: Başörtüsü Yasağının Kaldırılması İçin Yasa Tasarısı Oylaması

Hürriyet, 10 Şubat 2008.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Anayasa değişikliğini onaylamasının ardından CHP, değişikliğin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurur. 5 Haziran 2008'de Anayasa Mahkemesi düzenlemeyi iptal etmiştir.³⁸

2010 yılına gelindiğinde sağlık, eğitim, askeri, sosyal tüm alanlarda kısıtlama ve yasak devam etmiştir.³⁹ Nihayet 2013 yılında açıklanan Demokratikleşme Paketi ile kamusal alanda başörtüsü sorunu artık sorun olmaktan çıkartılmıştır. Bu bağlamda kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanların kılık kıyafetleri ile ilgili genelgedeki maddede düzenlemeler yapılarak başörtüsü ile ilgili engeller kaldırılmıştır.

³⁸ Benli, *age*, 142.

³⁹ Celaleddin Vatandaş, *Cumhuriyet'in Tarihi Yaşadıklarımızın Dünü Bugünü*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 459.

Kamusal alanda yaşanan başörtüsü yasağının, başörtülü kadına yeni bir kimlik de kazandırmış olduğu fark edilmektedir. 1960 ve 1980’li yıllarda başını örten kadının örtme şekli, 2000’li yıllara gelindiğinde, özellikle de 1990’lardan sonra kamusal alan ve eğitim alanındaki yasaklardan sonra farklı bir kimlik şeklinde ortaya çıkmıştır. Yine bu sıralarda ortaya çıkan tesettür modası kavramı ve tesettür moda defileleri bu yeni kimliğin oluşumunda oldukça etkili olur.⁴⁰

Yasağın kaldırılmasının ardından 30 Mart Yerel seçimlerinde Türkiye’nin Konya, Van, Elazığ, Eskişehir, Diyarbakır ve Ankara’nın ilçelerinde olmak üzere altı başörtülü kadın belediye başkanı seçilmiştir.⁴¹ 2015 Genel Seçimlerinde TBMM tarihinde bir ilk yaşanmış ve ilk defa başörtülü milletvekilleri yeminlerini etmişlerdir. Ayşe Gürcan ilk başörtülü bakan olarak yemin etmiş, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı olarak görevine devam etmiştir.⁴² Artık Türkiye’de başörtülü avukat, başhekim, rektör, asker, polisler görünür olmaya başlamıştır. Tüm kamusal alanlarda başörtülü kadınlar özgürce yer alabilmışlerdir.

2.4. Eğitim Alanında Başörtüsü Sorunu

Eğitim alanında başörtüsü sorunu ilk olarak 1968 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisi Hatice Babacan’ın derslere alınmaması ile başlamıştır. Öncesinde Nesibe Bulaycı’da bu soruna maruz kalmış, fakat o başını açarak okumayı kabul ettiği için sorun gündemde yerini almamıştır.

Şekil 6: Eğitim Alanında Başörtüsü Yasağı Muhatabı Nesibe Bulaycı

Milliyet, 14 Mayıs 1968.

⁴⁰ Fatma Barbarasoğlu, **Kamusal Alanda Başörtülüler**, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 120.

⁴¹<https://www.haberler.com/iste-turkiye-nin-basortulu-belediye-baskanlari-5863782-haberi> [15.04.2019]

⁴²*Sabah*, 09 Mart 2015.

Fakültede başörtüsüne şiddetle karşı çıkan özellikle üç isim vardır. Neşet Çağatay, Bahriye Üçok ve Hüseyin Gazi Yurdaydın. Erkek öğrenciler bu yasaktan dolayı Hatice Babacan'ın duruşunu ve verdiği mücadeleyi haklı görerek destek olmak istemişlerdir. Okulda açlık grevine başlayan öğrenciler olmuştur. Gerginlik yurtlarda da kendini göstermeye başlamış ve yurttan kalan bir öğrenci çıkan tartışmalarda bıçaklanarak öldürülmüştür. Açlık grevindeki öğrenciler okulla ilgili isteklerini belirtmiş, hepsi kabul edilmiş fakat Hatice Babacan ile ilgili istekleri kabul edilmemiş ve nitekim Hatice Babacan İlahiyat Fakültesinden başörtüsü sebebi ile okuldan atılan ilk öğrenci olmuştur.⁴³

20 Aralık 1982 tarihinde YÖK çağdaş kıyafet zorunluluğunu öngören kılık kıyafet genelgesini yayınlamıştır. Bu genelgeyle üniversitelerde başörtüsü yasaklanmıştır. Fakat iki sene sonra 1984 yılında modern bir şekilde türban kullanabileceklerine dair bir genelge yayınlanmıştır. 1987'de tekrar üniversitelerde başörtüsü yasaklanmıştır.⁴⁴

45. Hükümet Anavatan Partisi Genel Başkanı Turgut Özal'ın başörtüsüne serbestlik için yaptığı YÖK yasasındaki değişiklik veto edilmiştir. Ardından hükümetin çıkardığı yasa 1989 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından geçersiz kılınmıştır. TBMM 1990 yılında tekrar başörtüsü yasağının kalkmasına yönelik kanun çıkartmıştır, başörtüsü sebebi ile verilen disiplin cezalarının silinmesine dair bir ek kanun çıkarmıştır. Sosyal Demokrat Halkçı Partisi (SHP) tekrar çıkartılan ek 17. Maddenin iptali için Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi SHP'nin başvuru talebini red etmiştir. Bu dönemden sonra YÖK, 1982'de çıkardığı başörtüsü yasağı kanununu iptal edip bu konuda karar yetkisini üniversitelere bırakmıştır.⁴⁵ Yasak, Refah-Yol hükümeti ve 28 Şubat sürecine kadar kısmi olarak çözülmüş gibi görünse de üniversitelerin kendi insiyatifinde bir karar olduğu için, bazı üniversitelerde başörtüsü sorunu yaşanmaz iken, bazı üniversitelerde başörtüsü yasağı devam etmiştir. Post-modern darbe 28 Şubat 1997 sürecinden sonra üniversitelere başörtülü öğrencilerin alınmaması hızla artış göstermiştir. 2000'li yılların başında yasak, üniversitelerden ortaöğretime inmiştir. İHL'lerde okuyan öğrenciler, lise giriş sınavlarına başörtüleri ile alınmamışlar, ardından da ortaokul ve liselerde de başörtüsü yasaklanmıştır.⁴⁶ Sonraki süreçte İHL'nin orta kısımlarının

⁴³ Barbarosoğlu, **age**, 21-23.

⁴⁴ Bkz. Ek 4-5.

⁴⁵ Aksoy, **age**, 153.

⁴⁶ Bkz. Ek 6.

kapatılmasına karar verilmiştir. İstanbul Üniversitesi, 2005 yılında lisans öğrenci ve sınav yönetmeliğini değiştirmiş, başörtüsünü üniversite ile ilgili tüm alanlarda yasaklamıştır. Sonraki yıllarda akademik sınavlara, üniversiteye giriş sınavlarına ve yabancı dil sınavlarına başörtüsüyle giriş yasaklanmıştır.

Yıllardır kangrenleşen sorun başörtüsü yasağının kaldırılması için 2008 yılında AK Parti ve MHP uzlaşarak Anayasa değişikliği referandumuna gerek kalmadan meclis çoğunluğu ile ilgili 10. ve 42. maddelerinde değişiklik yapılacağını açıklamışlardır. Açıklamanın ardından yaklaşık bir ay sonra Şubat ayında 411 oy çoğunluğu ile TBMM yasağın kaldırılmasına ilişkin yasa değişikliği teklifi kabul edilmiştir. Ancak CHP değişikliğin iptali için Anayasa Mahkemesine başvurmuştur.⁴⁷

5 Haziran 2008’de Anayasa Mahkemesi, ilgili yasalarda yapılan düzenlemeyi iptal etmiştir. 2013 yılı Eylül ayında dönemin Başbakanı Erdoğan tarafından açıklanan “Demokratikleşme Paketi” ile başörtüsü yasağının kaldırılacağı ilan edilmiştir. 2013 yılından sonra kamuda ve üniversitelerde başörtüsü yasağı kaldırılmıştır. 2015 yılında hakimler ve savcılar, 2016 yılında polisler, 2017 yılında ise TSK mesupları için başörtüsü yasağı kaldırıldı. TBMM’de ise yasağın kalkması ile dört vekil başörtülü olarak genel kurula katılmışlardır. 7 Haziran 2015 seçimleri ile 20 başörtülü kadın vekil TBMM’ye seçilerek görevlerini ifa etmeye başlamışlardır.

Başörtüsü sorunu, yıllarca sürerek birçok insanın hayatının değişmesine neden olmuştur. Ağır bedeller ödeyen gençler, yurtdışına yapılan beyin göçleri, psikolojisi bozularak hayatlarına son veren gençlerin ödedikleri ağır bedellerden sonra kademeli olarak toplumda büyük bir kriz şeklinde değil, uzlaşarak sorunun aşıldığı görülmektedir. Boğaziçi Üniversitesi’nin ilk başörtülü öğrencisi Nazife Şişman kendi üniversitesinde saygı görerek başörtüsü ile eğitim almışken, Nebahat Kuru Amerika’dan ihtisasını tamamlayıp döndüğünde tekrar üniversitesine alınmamıştır. Yine İstanbul Üniversitesi’nde çalışan Doç. Dr. Sevgi Kurtulmuş’un görevine çok hızlı bir şekilde son verilmiştir.⁴⁸ Sevgi Kurtulmuş akademik hayatına günümüzde Profesör unvanıyla Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi rektörü olarak devam etmektedir. Hızla gerçekleşen göreve son verme ya da okuldan atılma işlemleri yıllar sonra telafi edilerek eğitim ya da akademik hayatta kaldıkları yerden devam eden

⁴⁷ “Anayasa Mahkemesi’ne Türban Başvurusu”, **Hürriyet**, 27 Şubat 2008.

⁴⁸ Fatma Barbarasoğlu, “Başörtülülerin Tarihine Küçük Bir Katkı”, **Yeni Şafak**, 09 Şubat 2001.

öğrenci ya da eğitimcilerin toplumda birlikte herhangi bir sorun olmadan yaşadığını bize göstermektedir.

2.5. Başörtüsü Sorununun Ulusal ve Uluslararası Hukuk Açısından Kısaca Değerlendirilmesi

Başörtüsü, temel insan hak ve özgürlükleri ya da din ve vicdan özgürlüğü açısından ele alındığında hukuki bir düzenleme ile yasaklanması ya da serbest bırakılması gereken bir durum değildir. 1982 yılına kadar da açık ve net bir şekilde başörtüsü ile ilgili bir yönetmelik ve yasa yayınlanmamıştır. Başörtüsü sorunu 1990'lı yılların sonuna doğru din ve vicdan özgürlüğü ile birlikte ele alınmanın yanı sıra, kadın hakları, hayat tarzlarına saygı söylemleri ile farklı kimliklerin temsiline özgürlük ve saygı sınırlarında değerlendirilmiştir.⁴⁹ Başörtüsü yasağını savunan bazı görüşlerde yasaklamayı haklı çıkarmak için aynı anayasadaki laiklik ilkesine başvurmuşlardır. Aslında başörtüsü kavramı İslamcılık ya da Laiklik ile çelişmezken iki maddenin aynı anayasada bulunması ile farklı görüşlerin savunucuları yasal haklılıklarına dayanakları hukukileştirmeye çalışmışlardır.⁵⁰ Hukuki olarak hak ve özgürlükler sadece toplumun diğer fertlerine yani üçüncü bir kişiye zarar verdiği takdirde kanun ile yasaklanabilmekte ya da kısıtlanabilmektedir. Türkiye imzaladığı uluslararası sözleşmelerin, iç hukukun bir parçası olduğunu, kanun hükmünde ve bu hükümleri ihlalin yasa ihlali olduğunu kabul etmiştir.⁵¹

İnançlarından ötürü başını örtmeyi tercih eden ve bu şekilde eğitim görmek isteyen öğrencilerin haklarının engellenmesi Avrupa İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan 2 ve 9. maddelerin ihlali olmuştur. “Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz.”⁵², “Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir.”⁵³ Birleşmiş Milletler'in, CEDAW, (Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesi); başörtüsü sorununu, kadınlara karşı yapılan farklı muamele olarak tanımlamış ve sorunun giderilmesine dair alınan önlemlerin raporunu talep

⁴⁹ Nazife Şişman, *Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı Başörtüsü*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 167.

⁵⁰ Elisabeth Özdalga, *Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu Resmi Laiklik ve Popüler İslam*, çev. Yavuz Alogan, (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998), 60.

⁵¹ Fatma Benli, “Başörtüsü Yasağına Karşı Hak Arama Yöntemleri”, *Dünü, Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2004), 131.

⁵² *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Ek 1.Prtkl / Md.22, <http://www.goc.gov.tr/files/files/AIHS.pdf> [15.04.2019]

⁵³ *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Md. 9, <http://www.goc.gov.tr/files/files/AIHS.pdf> [15.04.2019]

etmiştir. Yine uluslararası sözleşmeler kapsamında Türkiye'nin bu sözleşmenin hükümlerini yerine getirme gerekliliği vardır. Ancak başörtüsü yasağı nedeni ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine taşınan Leyla Şahin davasında mahkeme başörtüsü yasağını ayrımcılık olarak görmekle beraber, ülke iç meselesi olduğunu kabul edip, ülkenin insiyatifine bırakmış, davayı red etmiştir. Bu örnek tarihte adalet ve hukuk konusunda bir soru işareti olarak zihinlerde yerini almıştır.⁵⁴

Başörtüsü yasağını ulusal hukuk açısından ele aldığımızda da Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda 24. ve 45. Maddeleri bağlamında ihlal edilmiştir. Bu maddeler; "Herkes din ve inanç hürriyetine sahiptir."⁵⁵ ve "Kimse, eğitim ve öğretim hakkından mahrum bırakılamaz".⁵⁶

Yüksek Öğretim Kurumlarında uygulanan yasaklar yasalara dayandırılmamış, sonradan yayınlanan ek genelgelerle ve kurum insiyatiflerine bırakılarak müdahaleler yapılmıştır. Burada yasağı haklı göstermek için bazı dayanaklar oluşturulmaya çalışılmıştır. Başörtüsü siyasi simgedir görüşü de bu dayanakların başta gelenlerindenidir.

Servet Armağan, bu söylemin başörtüsünü sorun haline getirmek isteyen kişilerce kullandığından bahseder. Simge kullanmak genel olarak toplumlarda yasaklanması gereken bir davranış değildir. Toplumsal hayatta bir futbol takımının, derneğin, kurumun simgesini taşımak, rozetini takmak, kıyafet veya formasını giymek, bir suç olarak yer almamıştır. Yapılan araştırmalar ceza kanununda simge kullanmanın suç olduğuna dair bir ifade yer almadığını göstermektedir.⁵⁷

Yine ulusal hukuk incelendiğinde, eğitim alanı dışında çalışanların başörtüsü yasağı ile karşılaşmaları, hukuki açıdan aykırılıkların yaşandığını göstermektedir. İş Kanunu ve Ceza Kanunundaki ilgili maddeler bunu şöyle açıklamaktadır; "Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir." ve ⁵⁸ "İş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep vb. sebeplere dayalı ayırım yapılamaz."⁵⁹

⁵⁴ Benli, "Türkiye'de ve Dünya'da Başörtüsü Yasağı Kronolojisi", 98.

⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Md.24.

⁵⁶ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Md. 45.

⁵⁷ Armağan, *age*, 103-105.

⁵⁸ Türk Ceza Kanunu, Md.122.<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html>[16.04.2019]

⁵⁹ İş Kanunu, Md 5. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4857.html> [16.04.2019]

Sonuç olarak İç hukuk ve uluslararası hukuk incelendiğinde gerek eğitim gören öğrenciler, gerek kamusal alanda görev yapan veya hizmet alan şahıslar kanunsuz başörtüsü yasağı ile hukuki ihlallerin mağduru olmuşlardır.

3. BAŞÖRTÜSÜ VE ÖRTÜNME KAVRAMI

Başörtüsü bir örtünme şeklidir. Tesettür; giyinmek, örtünmek, örtmek demektir. Arapçada ‘s-t-r’ kökünden gelmektedir. Yani setr etmek, örtmek anlamında kullanılır ve sözlükte ‘tesettürü nisvan’; kadınların kendini örtmesi manasındadır.⁶⁰ Başörtüsü, örtünmenin yani mahremi örtme hissiyatının parçalarından biridir. Örtünme tarih boyunca toplumlarda; şekli, rengi, deseni farklı olsa da kültürel bir unsur olarak görülmüştür. Başörtüsü konusunda başlıca unsur genelde dinlerdir. Ancak çeşitli kültür ve medeniyetlerde de başörtüsü kavramı karşımıza çıkmaktadır. Başörtüsü sadece bir kumaş parçası değildir. Kadınların saygı görmesine, bazen de sınıf ve statüsünün olumsuz olarak değişmesine sebep olmuştur. Başörtüsü, giyinmenin, kıyafetin bir parçası olarak da görülmüştür. Giyime dahil edilmesinde ise toplumda yaşanan coğrafi, ekonomik, psikolojik, mesleki, siyasi sebepler ve korunma ihtiyacı etken olmuştur.

Başörtüsü terimi ilk olarak İslam ile ilişkilendirilse de diğer tüm ilahi dinlerin ve inanç sistemlerinin kendilerine özgü örtünme şekilleri bulunmaktadır. Bilimsel araştırmalar örtünmenin insanlığın varoluşu kadar eski bir gelenek olduğunu göstermektedir.⁶¹ Böylelikle örtünmenin yani insanın kendini örtme güdüsünün evrensel bir olgu olduğu anlaşılmaktadır.

İnsanın varoluşu ile birlikte değerlendirilen örtünme güdüsünün, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’dan önceki toplumlarda da yer aldığı görülmektedir. Sümer, Babil, Asur medeniyetlerinde; etek, şal ve başörtüsü kullanılmış, kadınlar saçlarını örtmüşlerdir.⁶² Örtünme, Asur kaynaklarında yazılı kanun olarak ilk defa karşımıza

⁶⁰ Ferit Develioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)**, ed. Aydın Sami Güneyçal, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2002), 1090.

⁶¹ Mehmet Görmez, “İlahi Dinlere Göre Başörtüsü”, **İslamiyat Dergisi**, c.4, s.2, (2001), 19.

⁶² Salime Leyla Gürkan, “Tesettür”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,(DİA)** c.40, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 543.

çıkılmaktadır. Üstünlük belirteci olması sebebi ile Asur kanunlarında köle kadınların başlarını örtmeleri yasaklanmış, aksi takdirde cezalandırılacakları belirtilmiştir.⁶³

Yine kaynaklarda İran, Pers ve Hindistan bölgesinde de örtünme ile ilgili katı kuralların varlığından bahsedilmektedir. Bu katı uygulamanın İslam ile ilgisinin olup olmadığı net bilinmemektedir.⁶⁴

Atina bölgesinde kadınların yine başlarını değişik örtülerle kapattığı dönemlerin var olduğu bilinmektedir. Roma Hukuku dışarıya başı açık çıkan kadının eşi tarafından boşanabileceğini, bu boşama hakkını erkeğe verdiğini bildirmiştir. Bizans'da Hristiyanlık ile beraber örtünme artmış, hatta başları dışında yüzlerini örten kadınlara bile rastlanmıştır.⁶⁵ Başörtüsü genel olarak diğer dinlerde ve medeniyetlerde ayrıcalıklı bir kesimin, üst sınıfın taktığı bir obje olarak karşımıza çıkmaktadır. Başörtüyü soylu, asil ve zenginlerin takabildiği bunların dışında kalanların kullanmadığı hatta kullanmalarının yasak olduğu, taktıklarında cezaya tabi oldukları görülmektedir. Fakat İslam'da başörtüsünün anlamı koruma ve iffetlilik temeline dayanır, sınıf ayrımı olmadan kullanılabileceğini belirtilen hükümler vardır. Türk kültüründe de örtü kadının süs eşyası olarak geçmektedir. *Divan-ı Lügati't Türk*'te kadının başörtüsü anlamına gelen bürünçük ve saraguç ifadeleri yer alır, bu ifadelerden de örtünmenin var olduğunu anlayabiliriz.⁶⁶

Başörtüsünü sadece tarihi, kültürel, siyasi bir sembol olarak görmek, sorunun kadın hakları ve kültürel bir hak meselesine indirgenmesine sebep olabilir. Bu indirgemelerle yaşanan sorunların çözümünde yasaklar ya da ötekileştirmelerin olmaması açısından toplumsal zeminin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.⁶⁷ Bu sebeple eşitlik ve özgürlük yaklaşımlarıyla değerlendirme yapılmalıdır.

Genel olarak, İslam'dan farklı anlamlar sebebiyle de olsa diğer medeniyet, kültür ve inanç sistemlerinde de başörtme uygulamasına yer verildiği görülmektedir.

⁶³ Eyüp Ay, "Örtünmenin Tarihsel Görünümleri ve Sembolik anlamları", **İslamiyat Dergisi**, Ankara, Avrasya Yayınları, c. 4, s. 2, (2001), 11-18.

⁶⁴ Murtaza Mutahharî, **Hicâb Örtünmenin Felsefesi**, çev. Mücteba Mir, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2004), 9-10

⁶⁵ Salime Leyla Gürkan, "Tesettür", **DİA**, c.40, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 544.

⁶⁶ Mualla Türköne, **Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü**, (Ankara: Ark Yayınları, 1995), 228.

⁶⁷ Nazife Şişman, **Emanetten Mülke Kadın, Beden, Siyaset**, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 131.

3.1. İlahi Dinlerde Kadınların Örtünmesi

Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta toplumsal yaşama dair kurallar mevcuttur. Bu esaslara bağlı kuralların uygulanması katı yaptırımlara bağlanmıştır. Yahudi inancında başörtüsü birçok farklı anlamı taşıırken genellikle; asaletin, saygının, iffetin ve kocasına ait olmanın bir sembolü olarak belirtilir. Bir erkek eşini başı açık halde yürür görürse eşini mehr vermeden boşayabileceği ifade edilmiştir.⁶⁸ Talmud; Yahudiler için Tevrat'ın açıklaması, yorumlaması anlamı taşıyan, Tevrat kadar geçerli ve önemli bir kaynaktır. Talmud'da sadece dışarıda başörtme kuralından bahsedilirken Ortaçağ'da yaşayan Yahudi kadınların ev içinde dahi başlarını örttükleri belirtilmektedir.⁶⁹

Tevrat'ta, Kur'an-ı Kerim'deki örtünme emri gibi açık bir emir olmamakla birlikte, bazı bölümlerde geçen olaylarda kadınların başlarını örttüğü anlaşılr.

“Rebeka peçesini alıp yüzünü örttü.”⁷⁰ Çıplaklığın bir utanma sebebi olduğu ve ceza olarak verildiği şu şekilde görülmektedir; “Rab dedi ki: belirti ve ibret olsun diye kulum Yeşaya nasıl üç yıl çıplak ve yalınayak dolaştıysa, Asur kralı da Mısır'a utanç olsun diye mısırlı tutsaklarla Kuşlu sürgünleri genç ve yaşlı demeden çıplak ve yalınayak yürütecektir.”⁷¹

Yahudilikte kadının baş ve yüz örtmesi ile erkeğin örtünmesi farklı anlamlardadır. Erkeklerin de yaratıcıya karşı bir saygı ibaresi olarak başlarını örtmeleri gerektiğinden bahsedilir. Günümüzde Yahudi erkeklerin taktıkları kipalar bu saygının sembolüdür. Kipa ile yaratıcılarına saygı ve bağlılıklarını ifade etmiş olurlar.⁷² Başörtme şekli Yahudi kadınlar açısından da zamanla çeşitli değişikliklere uğramıştır. İlk zamanlar başlarını tamamen kapatmış, geniş şallar kullanmışlarken zamanla boyun ve saçları görünür halde bir örtünme şekli meydana gelmiştir. Peruk da örtünme emrini yerine getirmeleri için sıkça kullandıkları bir nesne olmuştur. Saçlarını tamamen kazıtıp üzerine peruk kullanan Yahudi kadınların olduğu bilinmektedir. Böylece özde örtünme emrine karşı çıkmadan saçlarını göstermediklerini düşünmektedirler.⁷³

⁶⁸ Görmez, **age**, 19.

⁶⁹ Salime Leyla Gürkan, “Tesettür”, **DİA**, c.40, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, 545.

⁷⁰ Tevrat, Yaratılış: Bab 24: 65. **Kutsal Kitap**, (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, 2014), 28.

⁷¹ Tevrat, Yeşaya, Bab 20: 3. **age**, s.865.

⁷² Yusuf Altıntaş, **Yahudilikte Kavram ve Değerler**, (İstanbul: Gözlem Yayınevi, 2001), 286.

⁷³ Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, **Sümer Babil Asur Kanunları ve Ammi-Şaduga Fermamı**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975), 252.

Hristiyan inancında da kadınların giyimleri ve örtünme ile ilgili kurallar olduğu bilinmektedir. Hristiyanlığa ait tüm simgelerde Meryem Ana örtülü şekilde görülür. Rahibeler de aynı kuralı benimseyerek bugün hala başlarını ve hatta tüm bedenlerini örtmektedirler. Hristiyanlık'ta, başörtme kaidesinin temelinde erkek ve kadın arasındaki statü farkına yer verilir. Kadının erkekten sonra yaratıldığı esası vurgulanmıştır.⁷⁴

Hristiyan inancında kadının başını açması ayıp karşılanmıştır, dışarıda yabancı erkekler ile bulundukları alanlarda peçe ile yüzlerini kapatıp evlerine geldiklerinde ise çıkardıklarından bahsedilir.⁷⁵ Pavlus'un, Korintoslular'a gönderdiği mektupta şöyle denilmektedir:

"Başı örtüsüz olarak Peygamberlik yapan veya dua eden bir kadın başının saygınlığını hiçe indirir. Böyle davrananla başını tıraş eden arasında hiçbir fark yoktur. Kadın örtünmeyecekse saçlarını kessin, kadının saçlarını kesmesi ve başını tıraş etmesi saygınlığını hiçe indiriyorsa başını örtün."⁷⁶

Hristiyan dünyasında XX. yy. sonrasında Protestan, Katolik ve Ortodoks kiliselerinde farklı uygulamalara gidilmiştir. Genellikle Protestan kiliselerinde ibadet veya tören sırasında başörtme zorunlu olmak yerine tercihe bırakılmıştır. Katolik kilisesinde başörtme zorunluluğu olmadığına dair 1980 yılında yasa çıkarılsa da gelenek nedeni ile başlarını örten kadınlar kilisede başlarını örtmeye devam etmişlerdir. Dini inanç ya da geleneğe bağlılık sebebi ile Ortodoks kiliselerinde başörtülü kadınlar çoğunluktadır.⁷⁷

İslam dininde ise kadınların örtünmeleri ile ilgili ayet-i kerimeler, ahlaki bir Kur'an emri ile farz olarak belirtilmiştir. Dünyada çevre koşulları ve şartların değişmesine rağmen, varoluştan bu yana insanlığın ihtiyaçları, güdülleri, zaafırları aynı kalmış ve günümüzde ihtiyaçlar yine bu temel değişkenler üzerinden şekillenmiştir.⁷⁸ Savaş, barış, göç, yasaklar, özgürlükler vb. bütün yaşanan olaylar, temel ihtiyaçlarımızı kimi zaman korumak, kimi zaman muhafaza etmek ya da ileri seviyeye taşımak için meydana gelmiştir. İslam bir hayat nizamı olarak tüm insanlığa son ilahi din olarak

⁷⁴ Görmez, **age**, 24.

⁷⁵ Mahmud Akkad, **Kur'anda Kadın Hakları**, çev. Ahmet Demirci, (İstanbul: Çığır Yay. 1977), 85.

⁷⁶ İncil, I. Korintliler, Bab 11: 3-15, **Kutsal Kitap**, (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, 2014), 1456.

⁷⁷ Saime Leyla Gürkan, "Diğer Dinlerde Tesettür" **DİA**, c.40, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 544-545.

⁷⁸ Cihan Aktaş, **Tanzimat'tan Günümüze Kılık-Kıyafet ve İktidar-1**, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1989), 27.

hitap etmektedir ve bir tevhid inancıdır, yani tüm insanlığın tek bir inanç sisteminde buluşmasını, özetle birliği esas almaktadır.⁷⁹ Sadece giyim tarzı değil gündelik hayat başta olmak üzere tüm yaşam mecralarında, yaşam şekli ve toplumsal davranışlara bir düzen getirmiş ve değer katmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de ve Hadis-i Şerif kaynaklarında sadece bedeni örtmek, temiz tutmak korumak değil aynı zamanda ruhun safiyeti ve korunması, temiz kalmasından da bahsedilmiştir. Sadece başı örtmenin ya da bedeni muhafaza etmenin, yeterli olmadığı, düşüncenin temiz kalması, özde iyi ve güzel ahlaka sahip olmak ilaveten bunun için çabalamak gerektiği anlatılmaktadır.

Cahiliye dönemi; İslamdan önce Arabistan yarımadasında yaşayan Arapların İslamiyet ile tanışmadan önceki yaşadıkları dönemin adıdır. Bazı kaynaklar kelimeyi, nesep ile övünme, putperestlik, ahmaklık vb. gibi cahiliyedeki davranış şekilleri ile de anlamlandırmışlardır.⁸⁰ Cahiliye dönemi, ciddi haksızlıkların, vahşet, acımasızlık ve zorbalıkların yaşandığı bir dönem olduğu için bu ismi almıştır.⁸¹ Bu dönemde sosyal hayatta toplumu kavimler oluşturmaktadır. Egemenlik erkektedir ve erkek hem istediği kadınla hem de istediği kadar kadınla evlenme hakkına haizdir.⁸² Bu dönemde yine toplum hür, esir ve mevali olarak adlandırılan sınıflardan meydana gelmektedir. Hürler tüm haklara sahip iken, mevali bir alt sınıf olarak görülürdü. Köleler ise hayvandan daha kıymetsiz olarak görülmüş, kan dökmek, insan canına kıymak çok hafife alınmıştır.⁸³

Cahiliye döneminde kadınlar sadece cinsellikle alakalandırmışlardır. Kendi hür iradeleri ile evlenmek, eş seçimi ya da eşlerinden ayrılmak gibi hakları bulunmamaktadır.⁸⁴ Bir kadının kocası öldüğünde, erkeğin yakınlarından biri elbisesini kadının üzerine atması üzerine, kadın bundan kaçamamış ise artık o erkeğe ait olur ve geleceği ile ilgili tüm kararları bu erkeğin belirlediği, isterse satıp mehrini kendi alabildiği, isterse de evlenebildiğinden söz edilir.⁸⁵ Kız evladı olan erkeklerin,

⁷⁹ Şerafettin Gölçük, **Din ve Toplum**, (İstanbul: Esra Yayınları, 2000), 268.

⁸⁰ Cevad Ali, **İslam Öncesi Arap Tarihi**, çev. Dursun Hazer – Fethullah Zengin, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 42.

⁸¹ Mustafa Fayda, “Cahiliye”, **DİA**, c.7 İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, 17-19.

⁸² Mehmet Şeker, **İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri**, (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 78.

⁸³ Asım Köksal, **Hız Muhammed ve İslamiyet**, (İstanbul: İrfan yayınları, 1974), 134.

⁸⁴ Ali Abdülhalim Mahmud, **Müslüman Kadının Şahsiyeti**, çev. Veysel Bulut Nuhoglu, (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2012), 44.

⁸⁵ Aysel Zeynep Tozduman, **İslamda Kadının Hakları**, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1991), 15.

büyük bir utanç ve hoşnutsuzluk duydukları aktarılmaktadır.⁸⁶ Kadınların mahremlerinin ve haklarının hiçbir şekilde korunmadığı görülmektedir. En başta bedenlerine ve yaşam da dahil olmak üzere tüm haklarına tam bir cehalet içinde saldırıldığı ve bunun normalleştirildiği anlaşılmaktadır. Kız çocuğuna sahip olmayı büyük bir utanç olarak kabul eden babanın, evladını diri diri toprağa gömmesi bilinen en yaygın cahiliye adetlerindendir. Özellikle savaşlarda kızların esir düşmeleri, bu babaların utancının başlıca sebebi olarak gösterilmektedir. Yine kadınlarını maddi bir külfet, yük olarak görmeleri cahiliye toplumunda yaygın hale gelen adetlerdendir.⁸⁷ Kur'an-ı Kerim'de Nahl suresi'nde bu duruma ikaz mahiyetinde ayetler yer almaktadır.⁸⁸

Erkekler savaşa katılıp, ganimet elde edip, aynı zamanda kavmini koruduğu için üstün ve güçlü kabul edilmektedirler. Bu nedenle erkek çocuğu fazla olan bir baba oldukça saygı görmektedir. Erkek evlad gücün, otoritenin söz hakkının simgesi gibidir.⁸⁹ Çocuk sahibi olmanın yolları arasında ki bunların bir kısmının evlilik dışı, bugün zina veya fuhuş olarak adlandırılan şekiller olduğundan bahsedilir.⁹⁰ İslamiyetin ardından kadınların zarar görmemesi ve korunması için örtünme ile birlikte, fuhuş, zina, kız çocuklarının öldürülmesi adetleri yasaklanmıştır. Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) ashabına Veda Hutbesinde kadınların Allah'ın (c.c.) bir emaneti olduğu ve tüm haklarının gözetilmesini tavsiye etmiş ve bu tavsiyenin nesillerce taşınmasını vasiyet etmiştir.⁹¹

Kur'an-ı Kerim'de örtünme ile ilgili ayet-i kerimeler Nur ve Ahzap surelerinde şu şekilde geçmektedir;

“Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle ki, örtülerini üzerlerine örtsünler; bu (iffetli olarak) tanınmaları ve eziyet olunmamaları için en uygun olanıdır. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”⁹²

“Mü'min kadınlara da söyle: Onlar da gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini (zinadan) korusunlar. Kendiliğinden görünenler dışında ziynetlerini göstermesinler. Zinetlerini açmasınlar. Başörtülerini, yakalarının üzerine koysunlar ve kocalarından, kocalarının babalarından, oğullarından, kocalarının oğullarından, kardeşlerinden, kardeşlerinin oğullarından, mü'min kadınlarından elleri altındaki cariyelerinden, kadına

⁸⁶ Bekir Topaloğlu, **İslamda Kadın**, (İstanbul: Nesil Yayınları, İstanbul, 1995), 24.

⁸⁷ Bedriye Yılmaz, **Tarihten Günümüze Örtünmenin Anlamları**, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 288.

⁸⁸ Kur'an-ı Kerim, En-Nahl: A.58-59. Prof. Dr. Talat Koçyiğit, **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali** (Ankara: Kılıç Yayınları), 272.

⁸⁹ Abdülkerim Zeydan, **İslam Hukukuna Giriş**, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1995), s.46

⁹⁰ Emrah Dindi, **Kur'anda İslam Öncesi Kültür** (Nassın Olguyla Diyalektik İlişkisi)” (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 152-153.

⁹¹ Bünyamin Erul, “Veda Hutbesi”, **DİA**, c.42 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 591-593.

⁹² Kur'an-ı Kerim, El-Ahzap: A.59. **age**, 425.

ihtiyacı olmayan iktidarsız erkeklerden, tabileri olan hizmetçilerden ve kadınların avret yerlerini henüz bilmeyen çocuklardan başkasına ziynetlerini göstermesinler Ziynetlerinden gizledikleri şeylerin görünmesi için ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler! Hep birden Allah'a tevbe edin de kurtuluşa eresiniz.”⁹³

Örtünme ile ilgili hadis-i şerifler kaynaklarda şu şekilde yer alır;

Hiz. Aişe'den (r.a.) gelen rivayete göre Hiz. Muhammed (s.a.v) Allah (c.c.) ilk muhacir kadınlara rahmet eyleye! Allah “mü'min kadınlar başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar!” ayetini indirince onlar eteklerinden (bir rivayet ile en kalın olanı) kesip onunla başlarını örttüler.”⁹⁴

Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) eşi Ümmü Seleme'den rivayet ile: Ben ve Meymune (Hiz. Peygamberin diğere eşi) Hiz. Peygamberin yanındaydık. Bir de baktım ki İbn Ümmi Mektum bize doğru yönelerek yanımıza geldi. Hiz. Peygamber ona karşı örtünmemizi emretti. “Ey Allah'ın Rasulü, o gözleri görmeyen bir ama değil mi? Bizleri göremez” dedim. Cevaben ‘Siz de âmâmısınız? Onu görmüyor musunuz? dedi.”⁹⁵

Kaynaklarda, Nur Suresi 31. ayet-i kerimenin nüzul sebebinin, yukarıda belirtilen hadis-i şerif ile nakil edilen olay olduğundan bahsedilmektedir.⁹⁶ Cahiliye dönemindeki kadınların örtülerini omuzlarından arkaya atarak boyun ve göğüslerini açıkta bıraktıklarını ve ayet-i kerimelerle yeni bir örtünme şeklinin öğretildiğini görmekteyiz. İslamiyet öncesinde Arap yarımadasında örtü, hür kadın ve köle kadın ayrımı için kullanılan bir simgeydi.

Örtünme ayeti olan Nur suresi 31. Ayetten önce ise 30. Ayet olan “Mümin erkeklere söyle, gözlerini çeksinler (harama bakmaktan sakınsınlar)”⁹⁷ ayeti kerimesi nazil olmuştur. Birçok tefsir kaynağında ayeti kerimede Allah (c.c.)'nun kadından önce erkeğe seslendiği, uyardığı ifade edilir. Mevdudi kadın fitratının daha farklı olduğunu, kadınların bakışları ile ilgili sert hükümler olmadığını erkeklerin fitratları nedeni ile bakışlarını daha kontrol altında tutmaları gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁸

Ayet-i kerimeler değişen dünya konjonktürüyle beraber farklı farklı yorumlanmıştır. Kimi ilim insanları ayette geçen hımar kelimesini başörtü olarak kabul etmiş, kimi ilim insanları da sadece yaka, boyun, göğüs gibi kısımların örtünmesinin kast edildiği yorumunu yapmışlardır. Örtünme konusunun her dönem farklı yorumlandığı ve

⁹³ Kur'an-ı Kerim, En- Nur: A. 31. age, 352.

⁹⁴ Ebu Davud Süleyman b. El Eş'as es Sicistani, **Sünen- i Davud Tercümesi**, çev. Necati Yenieli, Hüseyin Karapınar.”, c. 14, (İstanbul, Şamil Yayınları, 1987) Libas 32,175

⁹⁵ M. Yusuf Kandehevi, **Hayatü's Sahabe**, (Hadislerle Müslümanlık) çev. Ahmet M. Büyükçınar, A. Ömer Tekin – Yaşar Erol, c.3, (İstanbul: Kalem Yayınevi, 1979), 1320.

⁹⁶ Kur'an-ı Kerim, En- Nur: A. 31. Mehmet Yaşar Kandemir, Halit Zavalı, Ümit Şimşek, **Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali**, c.1, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017) 1224.

⁹⁷ Kur'an-ı Kerim, En-Nur Suresi A.30, Prof. Dr. Talat Koçyiğit, **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali** (Ankara: Kılıç Yayınları), 352.

⁹⁸ Ebu'l A'la Mevdudi, **Hicab**, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 317.

tartışma konusu olduğu bir gerçektir.⁹⁹ Yaşar Nuri Öztürk ayetleri, “İffetini koruma, bakışları kontrol altına almak” olarak yorumlarken,¹⁰⁰ Hüseyin Hatemi; Kadın ve erkeğin eşit olduğunu, kadın örtünme emri ile muhatap iken erkeğin tamamen “sınırsız üryanlık” özgürlüğüne sahip olmadığını hatta bakış konusunda daha zayıf olduğu için ilk ikazın erkeğe yapıldığını ifade eder.¹⁰¹ Faslı Sosyolog Mernissi tesettürü üç açıdan değerlendirir, ilk olarak görsel olarak gizlenmek, ikincisi kadın-erkek arasından bir sınır oluşturmak ve üçüncü olarak da ahlaki açıdan değerlendirmedir. Cahiliye toplumundaki tesettür kavramını toplumsal olarak medeni ve insani davranışlardan uzak olmaları sebebi ile bir yasak alanı belirleme olarak ele alır.¹⁰²

Çarşaf, peçe, cilbab, iğne ile başörtü bağlama ya da boynun altından fiyonk şekilde bağlanan başörtme şekillerinin hepsi farklı olarak anlamlandırılmıştır. Farklı görüş ve ideolojilerin simgesi muamelesi görmüşlerdir. Genel olarak bir örtünme anlayışı tesettür kavramı süregelmekle beraber, örtünme kavramı ülkemizde de farklı coğrafyalarda farklı şekillere bürünmüştür.

3.2. Örtünme Şekilleri

Türkiye’de, örtünme ile ilgili farklı kelimeler, kavramlar kullanılmaktadır. Bunlar; başörtüsü, eşarp, tülbent, yaşmak, yemeni, fular, şal, bürük, çarşaf, peçe, ferace, pardesü, car, ehram ve namaz örtüsü gibi isimlerdir. İslam’da tesettürün farklı çeşit ve isimlerinden bahsedilmektedir. Bunlar; hımar, cilbab, hicap, nikap, türban, ziynet (süs), teberrüc, avret ve mahrem gibi kavramlardır. Başörtüsü her bölgenin kültürel yapısında etkisiyle farklı yorumlanarak çeşitli şekiller ve adlar almıştır. Arapça olarak hımar; örtünün gözlere kadar örtüldüğünde aldığı isimdir.¹⁰³ Cilbab; dış giysiyi ifade eden başı ve bedeni örten anlamında kullanılmıştır. Hicap, sözlükte daha çok perde anlamında yer alsa da fıkhi olarak kadını el yüz ayaklar dışında örten kıyafet anlamında kullanılır.¹⁰⁴ Hicabın perde ve engel manasında kullanılması sebebi ile örtünme anlamı da verilmekle beraber fıkıh âlimleri genelde örtünmeyi

⁹⁹ Murat Aksoy, **Başörtüsü – Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme**, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), 37.

¹⁰⁰ Yaşar Nuri Öztürk, **Kur’an’ın Temel Buyrukları**, (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1999), 165.

¹⁰¹ Hüseyin Hatemi, **İlahi Hikmette Kadın**, (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999), 324.

¹⁰² Nilüfer Göle, **Modern Mahrem**, (İstanbul, Metis Yayınları, 2016), 128.

¹⁰³ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi: Hayatı ve Faaliyeti**, çev. Salih Tuğ, c.2, (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980), 1130.

¹⁰⁴ Mutahharî, **age**, 60.

“hicap” kelimesinden değil “setr etme” kelimesi üzerinden ele almışlardır. Nikap, yüzün görünmesini engelleyen örtü, peçe anlamındadır. Türban, başın etrafına sarılan uzun kumaştan yapılmış örtü anlamında kullanılır. Nilüfer Göle, Türkçe’deki tulibant ve Farsça’daki dülband kelimelerinin birleşerek Fransızca’da Türban şeklini almasını Osmanlı-Türk ve Batı etkileşiminin bir örneği olduğunu belirtir.¹⁰⁵

Başörtüsünü sosyolojik açıdan daha çok modern yanı ile ilgilenen Göle, medyanın türban kelimesini, geleneksel örtünmeden farklı olduğunu ifade etmek için kullandığını belirtmektedir.¹⁰⁶ Kelimenin özellikle 1980 sonrasında bir anlam kayması yaşadığından bahsedilmektedir. Ziyet, Türkçe’de süs anlamı ile kullanılmaktadır. Bir obje ile güzelleştirme, dikkat çekici hale getirme manasında kullanılır. Bu bir takı, kıyafet ve benzeri şeyler olabilir. Kur’an-ı Kerim’de birçok yerde ziyet kelimesi geçmektedir. Maddi ve manevi anlamda süslemeyi, güzelleştirmeyi anlatmak için kullanılmıştır.¹⁰⁷ Teberrüc, dikkat çekmek, süslü, ihtişamlı şekilde kendini göstermek, teşhir manasında kullanılır ve Kur’an-ı Kerim örtünmeye zıt bir kavram olduğu için yasaklanmıştır. Bu kavrama örnek topuklu ayakkabı sesi, kolye ve küpe gibi güzelleştirici aksesuarların gösterilmesi kastedilmiştir. Makyajın da teberrüc olduğuna yer veren kaynaklar mevcuttur.¹⁰⁸ Avret kelimesi, şüpheli veya fesat oluşturabilecek yer demektir.¹⁰⁹ Görüldüğü veya duyulduğu vakit fesada sebep olabilecek şeylerin tümü manası kast edilmektedir.¹¹⁰ Mahrem kelimesi ise saygıdeğer, özel, hürmet gösterilen şey anlamındadır.¹¹¹ Fıkhi olarak, evlenilmesi yasak olan yakın akraba olan kişiler mahrem sayılmaktadır. Evlenmelerine izin verilen kişilerin birbirlerine namahrem olduğu bildirilir ve mahremiyete uygun davranış ve kıyafet içerisinde olmaları belirtilir.¹¹²

¹⁰⁵ Göle, **age**, 18.

¹⁰⁶ **Age**, 18.

¹⁰⁷ Faruk Beşer, “Ziyet”, **DİA**, c.38, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010) 178-180.

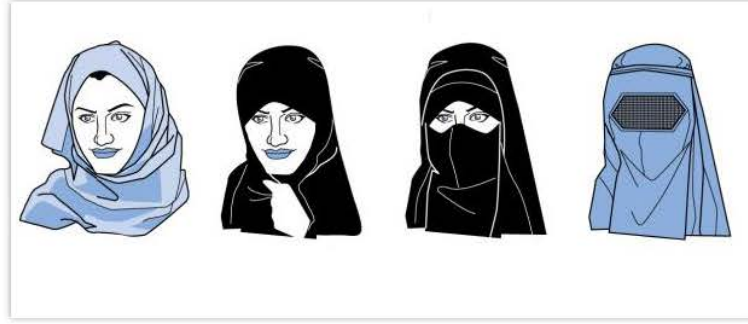
¹⁰⁸ Yunus Apaydın, “Tesettür” **DİA**, c.40, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları) 2011, 539.

¹⁰⁹ Faruk Beşer, “Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: İslamda Kılık-Kıyafet ve Örtünme”, (İstanbul: İlmi Neşriyat, 1991), 93.

¹¹⁰ **Age**, 95.

¹¹¹ Mehmet Erdoğan, “**Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**”, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 456.

¹¹² Salim Ögüt, “Mahrem” **DİA**, c.27, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları) 2003, 388-389.

Sekil 7: Farklı Baş Örtme Şekilleri

“Saçları Örtme ve Kapama”, <http://www.kurandakidin.com/2011/10/22-basortusu-ve-kapama-2>
[15.04.2019]

3.3. Osmanlı Toplumunda Kadınların Örtünmesi

Osmanlı Devleti’nin sınırları çok geniştir. Bunun doğal sonucu olarak birçok etnik grup ve farklı dine mensup topluluk bir arada yaşamıştır. Devlet, aile hukuku başta olmak üzere birçok konuda bu çeşitliliği esas alarak Müslüman ve gayrimüslimler için tek tip bir düzenlemeyi tercih etmemiştir.¹¹³ Etnik çeşitliliğin toplumdaki kıyafet tarzına da yansıdığı görülmektedir. Bu sebeple kıyafet tarzında belirli bir bütünlük görülmemektedir. Genel olarak saray tebaası ile halk tebaasının giyim tarzında bir farklılık olduğu ve fermanlar aracılığı ile belirli kaidelere dayandırıldığı karşımıza çıkmaktadır. Sultanların, kıyafetleri konusunda çok ihtimamlı oldukları ve özellikle beyaz renge çok önem verdikleri bilinmektedir. 18. yy. sonlarında kırmızı renk en çok kullanılan renklerden biridir, kırmızının ardından yeşil renk de en çok kullanılan renkler arasındadır.¹¹⁴ Osmanlı’da kadınların giyimi unvanlarına göre farklılık göstermiştir. Bu nedenle saray kadınının, zengin sınıf kadınının ve taşradaki kadının sokak kıyafetleri birbirinden farklıdır. 19.yy’da Haremde en yetkili olan kadın olan Valide Sultanlar saray içinde başörtü dışarıda ise yaşmak ve ferace kullanmışlardır. Haremin büyük bir çoğunluğunu oluşturan cariyeler saray içinde şalvar ve elbiseler giymiş sokağa çıktıklarında, çarşaf ve peçe kullanmışlardır. Kuralların bölgeden bölgeye farklılık gösterdiği bilinmektedir. Örneğin Anadolu’da peçe takmayan

¹¹³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2018),186.

¹¹⁴ Melek Seviltekin Apak, *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1997), 41.

kadınlar var olduğu gibi, Tarabya veya Kadıköy’de ki kadınların da peçe takmadığı fakat Beyoğlu’na giden kadınların mutlaka peçe taktıkları bilinmektedir.¹¹⁵

Sekil 8: 19.yy. Osmanlı Zengin Sınıf Kadınının Sokak Giyimi

Melek Sevüktekin Apak, **Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1997), 77.

Sekil 9: 19.yy. Osmanlı Saraylı Kadınının Sokak Giyimi

Melek Sevüktekin Apak, **Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1997), 77.

¹¹⁵ Soner Yalçın, “Başörtüsü İslam’dan Önce de Vardı.”, *Hürriyet*, 16.09.2007

Şekil 10: 19.yy. Osmanlı Saraylı Kadının Saray İçi Giyimi

Melek Sevüktekin Apak, **Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997), 74.

Biçimsel bir ayırım yapıldığı takdirde üç tip kıyafetin zamana yayılarak kadınların kıyafet tarzını oluşturduğu biliniyor. Bunların ilki entari, diğeni şalvar ve gömlek, üçüncüsü de ceket ve etektir. Müslüman kadınların çarşaf, ferace veya peçe kullandıkları, gayrimüslim kadınların daha rahat giysiler giydikleri görülmektedir.¹¹⁶

Şekil 11: 19.yy. Osmanlı İpek Çarşafı

Melek Sevüktekin Apak, **Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997), 104.

¹¹⁶ Ayten Sezer Anđ, **Atatürk Türkiye'sinde Kılık-Kıyafette Çağdaşlaşma**, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007), 9.

Sekil 12: 20.yy. Osmanlı'da Pelerinli Çarşaf

Melek Sevüktekin Apak, **Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1997), 104

Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar ve Gayrimüslimlerin birbirlerine benzememeleri için bazı kurallar belirlenmiştir. Bunu Padişahlar yayınladıkları fermanlarda detaylandırmışlardır.¹¹⁷

“Tüm Gayrimüslimler gibi İslam dininde kutsal olan yeşil renk Yahudilere de yasaktı. Beyaz özellikle Müslümanlar tarafından başlıklar için kullanılırdı. Yahudilerin özellikle dış sokak giysileri genelde koyu renk ve siyahtı. Ayakkabılara da aynı kısıtlama getirilmekteydi. Müslümanlar sarı, Yahudiler siyah renk ayakkabı giyorlardı. Yahudiler tarafından kullanılan kumaşlar Müslümanların kullandıkları kumaşlardan daha lüks veya kaliteli olamazdı. Başlıklarda kullanılan kumaş uzunluğu ve cübbenin genişliği belli ölçülere uymak zorundaydı.”¹¹⁸

İstanbul'un fethinden sonra Müslüman ve Gayrimüslim kıyafetlerinin birbirine benzememesi konusunda bir hayli titizlik gösterilmiştir. Osmanlı Devleti içerisinde halkın giyim kuşamı ile payitahtta saray çevresindeki kadınların giyimleri arasında fark olduğu belirtilmektedir. Fakat kaynaklarda halk tebaasından çok, saray tebasının giyimi hakkında daha fazla bilgiye ulaşılabilmektedir. İstanbul'un fethinden önce de İstanbul'da yaşayan bazı seçkin Bizans kadınlarının Müslüman Türk kadınlarına benzer giyindikleri, başlıklarını kendi zevklerine göre tasarlayabildikleri

¹¹⁷Age, 17.

¹¹⁸ Necdet Aysal, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, X/22, (2011):4.

kıyafetlerinde tül, inci ve Avrupai tarzda yırtmaçlar kullandıkları bilinmektedir.¹¹⁹ Bununla birlikte Müslüman kadınlar gibi ferace giydiklerine çok nadir de olsa yüzlerini peçe ile örttüklerine rastlanmaktadır.¹²⁰ Lale Devrinin etkileri ile serbest ve Avrupa tarzı giyim yaygınlaşmasından rahatsızlık duyulmuş ve fermanlar yayınlanmıştır. Kadınların geleneklere göre davranışları gayrimüslimlerden farklı giyinmeleri, büyük başlık ve ferace yakaları ile dışarı çıkmamaları istenir. 1889 yılında ferace yasaklanıp çarşaf giymek zorunlu hale getirilmiştir. Bu yasak 1908 yılına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında suikast ihtimali ile bazı erkeklerin çarşaf ile saraya girmeye çalışırken yakalanmaları üzerine 1892 yılında sadece saray kadınlarına ferace giyme izni verilmiştir.¹²¹ Saray hanımları, çarşaf ve peçe yerine daima feraceyi ve zamanla tesettür maksatlı kullanımdan ziyade aksesuar haline gelen yaşmağı tercih etmişlerdir. Özellikle saraya gelen gezginlerin, imparator eşlerinin kıyafetlerini beğenip moda dergilerine notlar ilâştirerek batı tarzı kıyafetleri terzilerine diktirmişlerdir.¹²² 1940 yılından, son yıllardaki göçün artmasına kadar olan dönemde çarşaf İstanbul'da pek görülmez hale gelmiştir.¹²³

3.3.1. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Kadınların Örtünmesi

Tarihsel sürece bakıldığında başörtüsünün sorun haline gelmesi, başörtüsüne siyasal bir anlam yüklenmesi, kamusal ve eğitim alanında yasaklanma süreçleri bize sorunun batılılaşma çabalarından bağımsız olmadığını göstermektedir. 19. yy. Osmanlı Devleti için de Batıyı esas alarak modernleşmenin oldukça arttığı, hız kazandığı bir dönemdir. 1839 Tanzimat Fermanı ile resmileştirilen 1869 yılının sonlarına kadar yaşanan dönem Tanzimat dönemi olarak adlandırılır. Bu şekilde adlandırılmasına sebep birçok yenilik ve değişikliklerin yapılmasıdır. Eğitim, siyasi, sosyal, ekonomik birçok alanda tanzimlerin olduğu bir dönemdir. Batı tarzı yeniliklere Tanzimat döneminde 1789 Fransız İhtilali'nin etkisi büyüktür. İnsanların kanun önündeki eşitliğinin gündeme gelme sebebi bu iki tarihi olayın ortak noktalarındandır.¹²⁴ Bu

¹¹⁹ Cemal Kafadar, "Tanzimat'tan Önce Selçuklu ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar", **Çağlar Boyu Anadolu'da Kadının 9000 yılı Sergi Kataloğu**, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Yayınları, 1993), 256.

¹²⁰ Aktaş, **Tanzimat'tan 12 Mart'a**, 48.

¹²¹ Hülya Tezcan, "Ferace" **İslam Ansiklopedisi**, c.12, s. 350, 1995

¹²² Sevgi Gürtuna, **Osmanlı Kadın Giysisi**, (Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999), 51.

¹²³ Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1994), 5-7

¹²⁴ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını 1839-1923**, (Ankara: T. C. Başkanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991), 3.

dönemdeki yenilikler, aslında güç kaybeden Osmanlı'nın güçlü, parlayan Avrupa karşısında kendine müdahaleyi engellemek için bir duruş gösterme çabasıdır.

Bazı düşünörlere göre, cihan hakimiyeti anlayışından uzaklaşma, çağı yakalayamama, başarısızlıkların artması, Avrupaya dönük bir strateji izlemelerine neden olmuştur.¹²⁵ Bu aşamada birçok yenilikte sadece Fransa değil genel bir Avrupa etkisi görölmüştür. Bu yenilikler eskiyi tamamen raftan kaldırmadığı için hemen her alanda batılılaşma esaslı fikirler ile gelenek arasında ikilik meydana gelmiştir.¹²⁶ Buna düşünce tarzı ve müessese bağlamında en belirgin örnek olarak mektep ve medrese gösterilebilir.¹²⁷ Tanzimat, Osmanlı tebaasında, azınlıklar da dahil olmak üzere askeri ve ekonomik açıdan farklılıklar getirdiği gibi, sosyal hayat ve gündelik rutinlerde de değişiklikler meydana getirmiştir. Kadınlarda da Tanzimat ile birlikte bir değişim ortaya çıkmıştır.¹²⁸ Değişimin gündeminde ana tema da kadın ve kadın merkezli konuların ilk sıralarda olduğu bilinmektedir.

Başörtüsü ve örtünme konusu Osmanlı'da bu dönemden önce sorun olarak görölmeyip bir emir olması nedeni ile çelişkisiz kabul görüp uygulanmıştır. Tanzimat'tan önce kadınların yaşam şartlarının daha zorlu olduğu bilinmektedir. III. Osman döneminde haftanın bazı günleri kadınlar sokağa çıkabilmekte, yasak günlerde sokağa çıkanların denize atılarak cezalandırıldıklarından bahsedilmektedir.¹²⁹ Lale devrinde III. Ahmed; kadınların, açık olmayan örtölü kıyafetler giymelerini belirtmiş, çok dikkat çekici ve süslü elbiseler ile dolaşmalarını yasaklamıştır. III. Mustafa ise giyim konusunda emirlerin kadınlar tarafından dinlenmediğini belirterek koyu renk çarşaf giymelerini istemiştir.¹³⁰ 1829 yılında kılık kıyafet konusunda yenilikler yapılmıştır ve bu konudan en fazla kadınlar etkilenmişlerdir. Sarık ve cübbe giyimi yasaklanmıştır. Kadınlar ile ilgili birçok konu daha fazla tartışılmış ve düzenlemelere gidilmiştir.

¹²⁵ Ramazan Altıntaş, **Din ve Sekülerleşme**, (İstanbul, Pınar Yayınları, 2005), 13.

¹²⁶ Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan sonra Türk Kadını", **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Faköltesi Dergisi**, s.5 (1990), 131-138.

¹²⁷ Kurnaz, **age**,3.

¹²⁸ Fatma Barbarosoğlu, **Şov ve Mahrem**, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2006), 32-33

¹²⁹ Şehmus Güzel, "**Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın**", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c.3-4, s.858

¹³⁰ Ayşenur Kurtoğlu, "Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alış Biçimleri", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü**, Yıldız Ramazanoğlu ve diğ. (İstanbul: Pınar Yayınları, 2000), 22-36.

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile resmileşen Tanzimat Dönemi'nde kadının sadece kılık kıyafeti kapsamında ele alınmadığı anlaşılmaktadır

Kadınların örtünmesi ya da örtünmemesi konusundan daha fazla, yeni düzende yerlerini nasıl alacakları, bu değişime nasıl entegre olabilecekleri uzak tutuldukları ya da içinde hiç bulunmadıkları alanlarda nasıl daha aktif olabilecekleri konuları üzerinde durulmuştur.¹³¹ Tanzimat döneminde özellikle İstanbul'da şehir hayatının genelinde bir farklılaşma yaşanmaktadır. Bu farklılıklar sadece kıyafet tarzı ya da sofr düzeni ile ya da sadece piyano çalmakla sınırlı değildir. Kadının eğitime, okuma ve araştırmaya yönlendirilmesi ile toplumda artık muallime hanımlar görülmeye başlanmıştır. Böylelikle kadının özgürleşmesi tarihimizde ilk olarak sanayiden önce eğitim alanında artış göstermiştir.¹³² Kadınlarla ilgili düzenlemelerin başında, arazi hukuku, cariyeliğin kaldırılması, yabancı ile evlenme kanunu, kız çocuklarına veraset hakkı, eğitim hakkını elde etmesi, giyim kuşam ile ilgili düzenlemeler gelmektedir.¹³³

3.3.1.1. Eğitim ve Kadın

Tanzimat Döneminde kadınların eğitimi için faaliyetler başlamış Meşrutiyet Dönemi'nde de devam etmiştir. 1826 yılında açılan Tıbbiye Mektepleri'ne bağlı olarak 1842 yılında açılan ebelik kursları kadınların eğitimi için yapılan ilk girişimdir. 1848 yılında kız çocukları için rüştiyeler açılmıştır. Bu okullarda öğretmenlik yapacak kadın öğretmen bulunamadığı için yaşlı erkek öğretmenler ders vermiştir. 1848 yılında Darulmuallim okulları erkek öğretmen okulu olarak açılmıştır.¹³⁴ 1856 Islahat Fermanı sonrası açılan rüştiyelerin sayısında artış gözlenmiştir. Fakat açılan okullar tam anlamıyla kadının eğitilmesi, birey olarak varlık gösterebilip özgürleşmesinden ziyade ev işlerinde erkeklere yardımcı olmaları, onların işlerini kolaylaştırmaları için iyi bir ev kadını olmaları maksadını taşıdığı bilinmektedir.¹³⁵ Bu tarihten sonra taleplerin ve ihtiyacın artış göstermesiyle Darulmuallim okullarının ardından 1869 yılında kadın öğretmen yetiştirmek için Darulmuallimat okulları faaliyete geçmiştir. Bu okullardan mezun kadın muallimler

¹³¹ Kurtoğlu, **age**, 33.

¹³² İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yılı**, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 285.

¹³³ Güzel, **age**, 858-863

¹³⁴ Zehra Toska, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı Kadın Tarihinde İstanbul ve Önde Gelen Kadın Sımaları", 1993, 1-14. Kadın Eserleri Kütüphanesi, Sınıf No:4, Giriş No: 99/799.

¹³⁵ Serpil Çakır, "Osmanlı Kadın Hareketi", (İstanbul: Metis Yayınları, 2016), 298.

konaklarda da ders vermeye başlamışlardır. Bu çaba toplumun bilinçlenmesi, kız çocuklarının gelişimi ve eğitimi için büyük bir fayda sağlamıştır. Kız öğrenciler için sanayi mektepleri açılmış bu okullarda eğitim görenler çalışma hayatına bir nevi hazırlık yapmışlardır. Başlangıçta bu eğitim faaliyetlerinden üst sınıf olarak adlandırılan Osmanlı'nın elit kesmi faydalanabilmiştir. Kadınların, eğitim ve eğitimin içeriği için verdikleri çabalar sonucu kız çocukları ve kadınlar için eğitim daha yaygın bir hale gelebilmiştir. Eğitim, kılık kıyafet değişimi ya da diğer sosyal hakların isteği böylelikle sadece üst sınıfın özlem duyduğu haklar ve idealler olmaktan çıkmaya başlamıştır.¹³⁶

1878 ve 1879 yıllarında İstanbul'da birçok kız okulu açılmıştır. Amerikan misyoner okullarının bu dönemde açıldıkları bilinmektedir.¹³⁷ II. Abdülhamit döneminde okulların sayısında fazlaca artış olduğu, fakat eğitimin içeriğinin dini yönden ağırlıkta olduğu görülür. 1895 yılında Kız Muallim Mektebi Talimatnamesi ile bazı değişiklikler yapılmış kadın ve erkek öğretmenlerin bir arada bulunmaları yasaklanmıştır.¹³⁸ 1908 Meşrutiyetin ilanı ile eğitimde yapılan yenilikler Cumhuriyet Dönemi ile uyum sağlayacak türdendir. İlköğretimin zorunlu ve ücretsiz olması, din-gelenek merkezinden farklı bir eğitim tarzının hazırlıkları bu dönemde atılmıştır. Bu dönemde üst sınıf ve eğitim görmüş kadınlar ince peçeyle ya da peçe kullanmadan yaşamlarına devam etmişlerdir.¹³⁹ 1909 yılında Madam Kolp tarafından iyi bir aile hayatı için yetiştirilmek üzere Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebi açılmıştır. 1913 yılında sultaniyeye dönüştürülen ilk kız liseleri açılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında zor bir süreçten geçilmesine rağmen kız liselerinin açılmasına devam edilmiştir, Erenköy, Kandilli, Çamlıca kız liseleri bu süreçte açılan kız liseleridir.¹⁴⁰ Eğitim alanında yapılan bu yenilikler, okulların açılması kadınların üniversite eğitimi içinde önünün açılmasını mecburi kılmıştır. 1914 yılında kız üniversitesi açılmıştır. 1921 yılında karma eğitim gerçekleşmiş, Cumhuriyetin ilanının ardından İstanbul dışındaki diğer illerde kız çocuklarının ve kadınların eğitimi için adımlar atılmıştır.¹⁴¹

¹³⁶ Abadan, **age**,10.

¹³⁷ Toska, **age**,6.

¹³⁸ Çakır, **age**, 301.

¹³⁹ Abadan, **age**, 10.

¹⁴⁰ Çakır, **age**, 302.

¹⁴¹ Toska, **age**, 8-9.

3.3.1.2. Basında Kadın Faaliyetleri

Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi'nde kadınların toplumsal hayatta aktif yer alması özellikle aydın kesim tarafından basın yolu ile gündeme getirilmiştir. Kadınlar eğitim alanına veya daha az aktif olduğu mecralara yakınlaştırılmaya çalışılmışlardır.¹⁴² Başlangıçta edebi eserlerle aktarılmaya çalışılan kadın meselesi, sonraki adım olarak gazete ve dergilere yansımıştır.¹⁴³ Özellikle yakın aralıklarla yaşanan, Kırım, Balkan ve I. Dünya savaşlarının ağır sonuçları toplumsal değişimi zaruri hale getirmiştir. Savaşlarda şehit olan erkeklerin ailelerinde yaşanan maddi ve manevi kayıplar, kadınlar tarafından giderilmeye çalışılmıştır. Kadınların çalışma hayatına girmeleri bir mecburiyet haline gelmiş kılık-kıyafet konusunda esnekliklerin yaşanmasına ortam oluşturmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında bazı nezaretlere kadın memurlar görevlendirilmiş, Balkan Savaşında ise kadınların kol işçiliklerinde çalıştıkları görülmüştür.¹⁴⁴ Bu dönemlerden sonra kadının fazla zarar görmemesi adına çalışma meselesinin kontrollü bir şekilde gerçekleşmesi planlanmıştır. Bu nedenle Kadınları Çalıştırma Cemiyet'i kurulmuştur.¹⁴⁵ Tüm bu yaşananlar kadın meselesinin basında aktif olarak gündemde yer almasına sebep olmuştur.

Sadece kadın yazarların kaleme alındığı yayınlar ilk defa Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkmıştır, *Terakki Gazetesi* 1868 yılında kadınların gönderdikleri mektuplara yer veren ilk gazetedir. *Şukufezar* (1886) tüm yayınları kadınlar tarafından hazırlanan ilk müstakil dergidir ve kadın-erkek meseleleri yerine insanlığın ilerlemesi temalı yayınlarla okuyucularına yeni ufuklar açmıştır.¹⁴⁶ *Terakki-i Muhadderat* (1869) ise *Terakki Gazetesi* tarafından kadınlar için yayınlanan ve kendini kadının eğitimine adanmış bir kadın dergisidir.¹⁴⁷ Bu gelişmelerle birlikte siyasetende etkili olan, özellikle erkeklerin çoğunlukta olduğu bir kesimin, kadınların aktifleşme çabalarına karşı çıktıkları, engellemeye çalıştıkları bilinmektedir. Kamusal alanda kadınların hiç bulunmamaları gerektiğini savunmuşlardır. Kılık-kıyafet ve tesettür bu görüşlerini savunmada en büyük dayanakları olmuştur. Kadınlar ise bu engele karşı toplumsal ve

¹⁴² Kurtoğlu, **age**, 22.

¹⁴³ Şekifa Kurnaz, "Osmanlı Kadın Basınının Başlangıcı", **Milli Eğitim Dergisi**, s.82 (1989): 75-79.

¹⁴⁴ Meriç, **age**, 73.

¹⁴⁵ Yavuz Selim Karakışla, "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası", **Tarih ve Toplum Dergisi**, s.219 (2002): 155-157.

¹⁴⁶ Fatma Tunç Yaşar, "Osmanlı Kadının Eğitimine Yönelik İlk Süreli Yayın: Terakki-i Muhadderat", **Dem Dergi**, s.3 (2008): 98.

¹⁴⁷ Çakır, **age**, 60.

kamusal alanda yer alabilmek için çabalamışlar, kendilerine referans olabilecek ölçütler bulmaya gayret etmişler, vazgeçmemişlerdir.¹⁴⁸

Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım, *Nisvan-ı İslam* adlı eseri ile Osmanlı'da ilk kadın hakları savunucusu sayılmıştır.¹⁴⁹ Meşrutiyet Dönemi'nde kadın temalı konuların işleyişinin artışı, örtünme, toplumsal hayatın içinde yer alma faaliyetleri gibi birçok konunun gündemde artarak yer alması ve bunlara kısmen bazı tepkilerin olması nedeni ile bir süre yorumsuz ve sessiz kalan bir dönemin varlığından da bahsedilmektedir. Fakat Meşrutiyet'in yeniden ilanı ve sonrasında belirginleşen Türkçülük, Batıcılık, İslamcılık gibi akımlar bir kırılma oluşturmuştur. Bu akımlar ve savunucuları birbirlerinden farklı görüşlere sahip olduklarından diğer birçok konuda olduğu gibi, kadının siyasi, sosyal, aktüel hayatın içinde aktif rol alması ve kadının tesettürü konusunda görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Çarşaf giymenin zorunlu olmasını isteyenler hükümete başvurduklarında, Batıcı ve Türkçülerin tepkileri ile karşılaşmışlardır.¹⁵⁰

Türk aydınlarından Ziya Gökalp, II. Meşrutiyet'ten önce teksir makinesinde gizlice basılıp çoğaltılan bir yayında kadınların örtünmesini ve haremlere kapatılmasını olumsuz bir şekilde kaleme alır.¹⁵¹ Gökalp, çekirdek aile modelini savunmuştur böylelikle kadın esas alınarak aile ve toplum değişiminin daha demokratik ve modern hale geleceği anlaşılmaktadır. Erkeklerin iktidar, yaptırım ve yönetim hakkına sahip olduğu bir toplumda kadınların kendi hakları ya da var olmak istedikleri alan ve şekil hakkındaki fikirlerini, apaçık beyan ettikleri *Hanımlara Mahsus Gazete* isimli bir yayınları vardır. Burada dönemin Fatma Aliye, Makbule Leman, Emine Semiye, Niyer Hanım gibi tanınmış yazarları peçeye karşı olumsuz tavır ve düşüncelerinden açıkça bahsedebilmekte ve bu düşüncenin bazı İslam esasları ile örtüştüğünü savunmaktadırlar. İslam'ı referans gösterip isteklerinin haklı ve meşru olduğunu ispat için çabalamışlardır.¹⁵² *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin bir özelliği de en uzun süreli kadın dergisi olmasıdır. 13 yıl içinde 612 sayı yayınlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası kadın dergilerinin sayısında ciddi sayıda bir artış olduğu bilinmektedir. Selanik'te yayınlanan ilk kadın dergisi *Kadın* dergisidir. Eğitim ve toplumsal yaşamda aktifleşme vurgusu derginin ana temalarındandır. Yazarları arasında

¹⁴⁸ Aktaş, *Tanzimat'tan Günümüze*, 23.

¹⁴⁹ Mardin, *age*, 21.

¹⁵⁰ Kurtoğlu, *age*, 36.

¹⁵¹ Aktaş, *Tanzimat'tan Günümüze* -1, 10.

¹⁵² Aktaş, *age*, 76.

dönemin aydınlarından Emine Semiye, Ayşe İsmet, Cavide Peyker gibi isimler vardır.¹⁵³ *Demet* dergisi daha çok siyasi konuları oldukça ele almıştır. İlk sayılarında, kadın eğitime ve kadınların fikir dünyalarının gelişimine hizmet eden ilmi, siyasi ve bir kısımda eğlenceye yer veren bir dergi olduklarını vurgulamışlardır.¹⁵⁴ Mehasin ise 12 sayı yayınlanan ilk resimli ve renkli kadın dergisidir.

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar birçok kadın dergisi yayınlanmıştır, *Musavver, Kadın, Kadınlar Dünyası, Güzel Prenses, Seyyale, Kadınlar Saltanatı, Kadınlar Alemi, İnci, Firuze* bunlardan bazılarıdır. *Kadınlar Dünyası* en uzun ömürlü olan dergidir. Dergi, kadınların tüm hak ve mücadeleleri için faaliyet gösteren Osmanlı Müdafai-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organıdır. Dergi her kesimden kadına destek vermiştir. Kadının gelişimi, değişimi ve hakları bağlamındaki düşünce ve fikirlerini çekince olmadan yayınlamıştır.¹⁵⁵

Kısaca, Tanzimat ve Meşrutiyet Dönem'leriyle çeşitli düşünce akımlarının ortaya çıkıştır. Batılılaşma ve modernleşme çabaları, milli bir aile oluşturma gayreti, siyasi değişiklikler ve savaşlardaki kayıplar birçok toplumsal değişimi beraberinde getirmiştir. Bu yaşananlar, kadının kıyafet tarzını, eğitimini, her türlü sosyal ve kamusal alanda yer alma hakkını ve faaliyetlerini, tartışma konusu olarak sürekli gündeme getirmiştir. Basın, özellikle kadın basını tüm bu konularda haklı mücadelesini vermiş, kadının toplumsal değişiminde aktif rol almıştır.

¹⁵³ Çakır, *age*, 79.

¹⁵⁴ Çakır, *age*, 73-74.

¹⁵⁵ Çakır, *age*, 80-81.

4. KARİKATÜRLERDE BAŞÖRTÜSÜNE YAKLAŞIM (1980- 2015)

4.1. Karikatür Nedir?

Karikatürün kelime anlamı İtalyanca yüklemek, doldurmak, mecaz anlamda ise alay etmek, abartmak anlamına gelen ‘caricare’ sözcüğünden gelir.¹⁵⁶ Karikatür, düşüncelerin özgürce ifade alanı bulduğu, çizimle bulunduğu bir sanattır. 16-17.yy.’larda İtalya’da gelişmiş olan karikatürlerle ilgili; Leonardo da Vinci ve Albert Dürer gibi sanatçıların desen çalışmaları, insan çizimleri karikatüre dair ilk eserlerdendir. Yani çizime dayalı gerçek anlamda karikatürün günümüze Rönesans’tan bu yana taşındığı bilinmektedir.¹⁵⁷ Karikatür sözcüğü ilk defa İtalya’da kullanılmış; bazı kaynaklar Annibale Carracci, bazı kaynaklarda Mosini’nin kullandığını belirtmişlerdir.¹⁵⁸ Karikatür İtalya’dan İngiltere’ye taşınmıştır. İlk sanayileşen ülke İngiltere’de karikatür hızla gelişmiştir. William Hogarth’ın yaptığı çalışmalarıyla gerçek karikatürün öncüsü olduğu ifade edilir. Fakat karikatür en büyük gelişimi Fransa’da 19.yy.’da yaşamıştır. Philibert Louis Debucourt, Paris’le ilgili karikatürler çizmiştir, ardından Napolyon zamanında da karikatüre duyulan ilginin artması ile ayrı bir Fransız okulu açılmıştır.¹⁵⁹ Amerika’da 1940’larda Saul Steinberg karikatürde yeni bir akım oluşturmuş hırçın ve agresiflik yerine farklı bir yön vermiştir. Yalın ve yazısız biraz da üst kültüre hitap eden bir tarz meydana gelmiştir. Verilmek istenen mesaj yazıdan çok çizimde yerini almıştır. Böylelikle karikatür sadece eleştiri veya güldürü mesajlı değil ikisinin bir arada olduğu; siyasi, psikolojik, tarih ve dini tüm olayları işlerken daha yumuşak ve eğlenceli geçişlerle ifade ederek bir sanat ve iletişim aracı olduğunu kabul ettirmiştir.¹⁶⁰ 20. Yüzyıla gelindiğinde karikatür tüm ülkelerde kullanılan, siyasi iktidarları etkileyecek güce

¹⁵⁶ **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, c.18 (İstanbul: Ana Yayıncılık, 1994), 188.

¹⁵⁷ **Age.**, İstanbul, 1986, c.12 s.628

¹⁵⁸ Önder Şenyapılı, **Neyi, Neden, Nasıl Anlatıyor Karikatür; Kim, Niye Çiziyor?**, (Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, İletişim Yayınları, 2003), 14-15.

¹⁵⁹ Ernest Gombrich, **Sanat ve Yanılsama**, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), 331.

¹⁶⁰ Hıfzı Topuz, “50 yılın Dünya Karikatürü 1935-1985” (İstanbul: Milliyet Sanat Dergisi Eki, 1991), 4.

sahip olduğu parlak dönemlerini yaşamaktadır. Bunda siyasi partilerin iktidarı ele geçirmek için her türlü iletişim aracını kullanması ve matbaanın gündelik hayata dolaylı yoldan gazete ve dergiler aracılığı ile aktif bir şekilde dahil olması gösterilmektedir.¹⁶¹ Keza siyasilerin yolsuzluk faaliyetleri karikatürlerle topluma ulaştırılmaktadır.

4.2. Türk Karikatürünün Tarihçesi

Türkiye’de karikatür sözcüğü literatürümüze Fransızca’dan girmiştir.¹⁶² Bazı kaynaklar, İtalya, İngiltere ve Fransa örnekleri öncesinde minyatürleri, karagöz motiflerini, halk resimlerini kabul edip karikatürleri bu oluşumlara dahil etmişlerdir.¹⁶³ Karikatürün ülkemiz tarihinde yer alması, kabul görmesi oldukça gecikmiştir. Dini sebepler nedeni ile resme getirilen yasaklar ve siyasi engeller bu gecikmenin sebepleri arasında gösterilmektedir.¹⁶⁴ 1867’de *İstanbul Dergisi*’nde, 1869’da *Diyojen Dergisi*’nde yer alan karikatürler ilk yayınlanan karikatürler olarak bilinmektedirler.¹⁶⁵ Yayınlanan karikatür eleştirel bir tepkiye yol açmış ve devlet yöneticileri tarafından pek hoşgörü ile karşılanmamıştır. Ardından gelen süreçte mizah gazetelerinin yayınlanması yasaklanmıştır. II. Abdülhamit döneminde yasaklar devam etmiş, Jön Türkler yurt dışında desteklenerek, yayınlarına buralarda devam etmişlerdir. Dergi ve gazeteler illegal yollarla ülkeye sokulmuştur. II. Abdülhamit ve yönetime karşı karikatürler yoğun bir şekilde işlenmiş ve çoğunlukla imzasızdır. Belirlenebilen iki Jöntürk karikatürist Meram ve A. Gautschi’dir.¹⁶⁶ Bu dönemde karikatürün mesaj verme özelliği ve bu konudaki çabası oldukça fazladır. Fakat dönemin şartlarından dolayı çok fazla gelişim gösterememiştir. İstibdat dönemi olarak adlandırılan dönemde yasakların sebebinde iki farklı görüşe rastlanır. İlki, okuma yazma bilmeyen halka yazısız görsel içerikli karikatür aracılığı ile çeşitli mesajlar verilmek istenmiştir. Bu karikatürlerde özellikle padişahın ve değişimi istenen devlet yönetimine yönelik eleştirel çizimler yer almıştır. Diğer görüş ise halkın galeyana getirilerek daha büyük bir kaosun yaşanmaması için karikatürün

¹⁶¹ Ferit Öngören, **Cumhuriyet Dönemi Türk Mizah ve Hicvi**, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983), 35.

¹⁶² Topuz, **age**, 9.

¹⁶³ **Age**, 208.

¹⁶⁴ Balcıoğlu, **age**, 5.

¹⁶⁵ Turgut Çeviker, **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü – Tanzimat Dönemi 1867-1878, İstibdat Dönemi 1878-1908**, (İstanbul: Adam Yayınları, 1986), 22.

¹⁶⁶ Turgut Çeviker, **Karikatürkiye, Karikatürler ile Cumhuriyet Tarihi (1923 – 2008)**, (İstanbul: NTV Yayınları, 2010, c.1), 17.

yasaklandığından bahsedilir. Bu dönemde arşiv kayıtlarında, muzır neşriyat ile mücadelenin oldukça arttığından, caydırıcı olması manasında da muzır yayın yapan gazetelere cezalar verildiğinden bahsedilir. Örneğin; *Levand Herald* Gazetesinin 50 mecrediye altını para cezasına çarptırıldığına arşiv kayıtlarında rastlanmıştır.¹⁶⁷ Muzır neşriyattan kasıt, padişahın şahsına yönelik hakaret veya devlet ve saltanat ile ilgili gerçek dışı beyanlarda bulunan yayınlar anlamındadır.¹⁶⁸ Bu dönemde II. Abdülhamit en çok karikatürü çizilen siyasi olmuştur.¹⁶⁹ II. Meşrutiyet'in ilanı ile bir rahatlama söz konusu olmuş ve mizah dergileri oldukça yaygınlaşmıştır. Geleneksel (*Karagöz, Eşref, Cadalo* vb.) ve modern tarzda (*Kalem, Boşboğaz, Güllabi, Cem, Hande, Diken* vb.) birçok mizah dergileri yayınlanır. 1910 yılında yayınlanan *Eşek* dergisi yayınlarındaki sert bir yergi tarzı sebebiyle diğer mizah dergilerinden biraz daha farklı bir dergidir. Bu dönemde çıkarılan *Cem* dergisi dönemin yöneticilerini sert bir şekilde eleştirmiştir. Yine bu dönemde yayınlanan *Kalem, Boşboğaz, Güllabi, Dalkavuk, Karikatür, Hande ve Diken; Cem* dergisinin benzeri olan yayınlardır.¹⁷⁰ Cumhuriyet döneminde Ramiz Gökçe ve Cemal Nadir karikatürün sürekli olarak yayınlanmasına katkı sağlayan karikatüristlerdendir. Cumhuriyet tarihinin en uzun soluklu dergisi *Akbaba* 1922 yılından 1977 yılına kadar varlık göstermiştir. Yusuf Ziya Ortaç ve Orhan Seyfi Orhon'un çıkardığı dergide Peyami Safa, Ahmet Rasim, Mehmet Rauf gibi isimler bulunmaktadır.

Sedat Simavi *Hürriyet* Gazetesi'ni kurmuştur. Fakat bu yıllarda *Akbaba* dergisinin kapanmasından sonra Aziz Nesin ve Sabahattin Ali tarafından yayına sokulan dönemin yüksek tirajlı dergisi olan *Marko Paşa*, Türk karikatür tarihinde ayrı bir yere sahip olmuştur. Tek partili döneme muhalefeti karikatürlerinde yoğun ve sert bir dille işlemiştir. Siyasi iktidara karşı muhalefeti bu denli açıktan işleyen ilk dergidir ve çalışanları sık sık gözaltına alınmışlardır. Beş yıl sürdürebildiği varlığı sırasında defalarca kapatılmış, yaptığı yayınlar Meclis'te gerginlik ve tartışmalara neden olmuştur.¹⁷¹ Dergi, sürekli kapatılıp açıldığı ve yazarlarının gözaltına alınma sıklığı arttığı için bir sayısına, "Yazarları hapse olmadığında çıkar.", ibaresini

¹⁶⁷ Fatmagül Demirel, **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007), 33-34.

¹⁶⁸ Abdullah Saydam, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, (İstanbul: Kitabevi Yayıncılık, 2017), 96.

¹⁶⁹ Oral Tan, "Türk Karikatürünün Yüz yıllık Tarihine Bir Bakış", İstanbul, **Yansıma Dergisi**, s.33 (1974): 18.

¹⁷⁰ Turgut Çeviker, **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü – Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**, (İstanbul: Adam Yayınları, 1988), 20.

¹⁷¹ Atilla Özer, **Çizgilerle Karikatür Albümü**, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1982), 18.

eklemişlerdir. Daha sonrasında ise başlığın altında; “Ne gün fırsat bulursa o gün çıkar. Çıktığı gün 8 ile 9 arasında satılır. 9 da toplamaya başlarlar.” ibaresini sürekli yayınlar.

Sekil 13: Marko Paşa Dergisi Son Sayı Kapağı

Marko Paşa, 19 Mayıs 1947.

1950'lerden sonra yeni akım olan yazısız sadece çizimle verilmek istenen mesajın kabul görmesi biraz zaman almıştır, bunda ordunun yönetime müdahalesinin karikatürlerin biraz daha sessizleşmesine neden olduğu söylenebilir. Sürekli iktidarı eleştiren karikatürlerin ardından yönetimin değişmesi karikatüristleri varolan çizim konularından yeni arayışlara yöneltmiştir. 1960'larda birçok karikatürist iş bulma konusunda problem yaşamış, çizgi film veya reklamcılığa yönelmişlerdir. 1970'lerde Turhan Selçuk, Semih Balcıoğlu ve Ferit Öngören'in kurduğu Karikatürcüler Derneği ile karikatürcüler bir araya gelmişlerdir. Yine aynı yıllarda ofset matbaacılığın gelişmesi ile *Gün Gazetesinin* karikatür sayfası mantığı ile başlayan ve sonrasında Oğuz Aral tarafından mizah dergisine dönüşen *Gırgır* yayına girmiştir ve Türk karikatürüne birçok yenilik getirmiştir. Siyasi olmayan bir bakış açısıyla öğrencileri hedef kitle olarak alan, gündelik hayatın sorunlarını işleyen bir karikatür tarzını geliştirmişlerdir.¹⁷² 1980'lerde yaşanan darbe sebebi ile basında tekrar bir sessizlik hakim olmuştur. Müdahale basını da etkisi altına almış, muhalefet yayınları yapılmamış, karikatür kültürü bu dönemde etkisini biraz kaybetmiştir.¹⁷³ 1990'lara gelindiğinde karikatür durağanlık dönemindeki mesafeyi kapatırcasına gelişimine

¹⁷² Atilla Özer, *Kurumsal ve Uygulamalı Karikatür*, (Eskişehir: ETAM Yayınları, 1998), 48.

¹⁷³ Öngören, *age*, 120.

devam etmiştir. Bu dönemin popüler dergisi *Leman*'dır. Yeni nesil karikatürcülerin isimleri görülmeye başlanmıştır. Bu isimlerden bazılarına; Salih Memecan, Behiç Ak, Tekin Aral, Selçuk Erdem, Metin Peker örnek verilebilir.¹⁷⁴

2000'lere gelindiğinde, karikatür ülkemizde çokça kullanılan bir iletişim aracı haline gelmiştir. Bu dönemlerde, *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Hürriyet*, *Sabah*, *Radikal*, *Akşam*, *Vatan*, *Yeni Şafak Akit*, *Zaman*, *Şalom* ve *Agos* gibi hemen her gazetede ve *Leman*, *Penguen* ve *Uykusuz* gibi dergilerde karikatüre yer verilmiştir.¹⁷⁵ AK Parti iktidarı döneminde basın ve karikatürler ile ilgili yine yayıncı ve yazarların ideolojilerine göre farklı görüşler mevcuttur. İktidara yakın olan ya da zarar görmek istemeyen medya kuruluşları muhalefet ile ilgili karikatürlerini muhalif bir tutum içinde yayınlarken aynı yayın kuruluşu iktidar ile ilgili sessiz kalmakta ya da sadece olumlu bir tutum sergilemektedir. Sadece muhalefet eden ve bazen sert bir çizgi ile iktidara yönelik muhalif karikatür yayınlayan medya kuruluşlarının uyarılar aldığı, kapatıldığı ya da çizirlerinin işlerine son verilmiştir.

2000'lere genel olarak bakıldığında, bu dönemde karikatürün verdiği mücadele yayınlanabilir olmanın mücadelesinden daha çok özgürce yayınlanabilir olmaktır. Basında kısmi bir özgürlükten söz edilebilir. Yanlı basın sebebi ile çizirin özgürce çizimlendirdiği ideoloji, yayın sahibinin baskı ya da engeli ile karşılaşabilmektedir. Burada çizirin gücü çoğu zaman galip gelmese de her yayıncı kendi ideolojisine uyumlu çizirlerle yollarına devam etmiştir. Fikir ayrılıkları olsa da büyük ölçüde çizirin uyumu ve yayıncının bir anlamda baskısını kabul etme aracı kullanılmıştır. Basından her dönemde toplumu objektif gerçekliklerle yönlendirmesi görevi beklenmektedir. Bunun sağduyu ile yapılamadığı ve çizirlerin sınırlandırıldığı her dönemde ifade özgürlüğünün kısıtlanmasından bahsedilebilir. Örnekleri tarih boyunca her dönemde karşımıza çıkmaktadır. Kutsal kitapların bazı bölümlerinin yakılması, Machiavelli'nin politikayla ilgili olan *Prems* eserinin, öldükten sonra İtalya yerine Londra'da yayınlayabilmesi, II. Abdülhamid döneminde bazı yayınların yasaklanması veya toplatılmasıyla dönemin istibdat ve sansür ile anılması, Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu¹⁷⁶ ve günümüzde bazı

¹⁷⁴ Topuz, *age*, 248-252.

¹⁷⁵ Çeviker, *Karikatürkiye*, 29.

¹⁷⁶ Bkz. Ek 7.

gazetecilerin hala özgürce yayın yapamaması veya cezalandırılması bu örneklerdendir.¹⁷⁷

Takrir-i Sükun Kanunu'ndan kısaca bahsetmek gerekirse; Cumhuriyet'in ilk yıllarında tek partili bir süreç yaşanmıştır. Bu dönemde Şeyh Sait İsyanı ardından rejim için tehlike olarak görülen tüm muhalifler ve basın baskı altına alınmıştır. İsyanın etnik veya dini sebeplerle çıktığı hakkında görüşler vardır. Fakat çoğunlukla Cumhuriyet ve devrimlerine karşı yapılan irticai bir isyan olduğu görüşü hakimdir.¹⁷⁸ Takrir-i Sükun Kanunu'nun ilk maddesi irticaya yönelik yaptırımdan bahsedilmekte, konunun gerekirse İstiklal Mahkemelerine tevdi edilebileceği bildirilmektedir.¹⁷⁹ Kanun uyarınca bazı gazete ve yayınlar kapatılmış, yayıncılar ve gazeteciler İstiklal Mahkemelerinde yargılanmışlardır.

4.3. Gazete Karikatürcülüğü: *Akit, Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet, Yeni Asya ve Yeni Şafak* Gazetelerinin Yaklaşımları Hakkında

İletişim araçlarından biri olan karikatürler bir yansıtma alanıdır ve genel olarak siyasetle ilgili alanda görülür. Çizerler, ülkede yaşanan olayları, gündemi, toplumu, siyasileri, fikir ayrılıklarından doğan çelişkileri konu edinirler. Bu sırada ifade edilmek istenen olay ya da kişiler, çizer tarafından, abartılabilir, aşağılanabilir, alay edilip, gülünleştirilebilir hatta trajik hale getirilebilir. Yansıtma alanı olarak, basın yayın organları gazete ve dergiler, günümüzde ise daha çok dijital medya iletişim kanalıyla topluma ve okuyucuya ulaştığı bilinmektedir.¹⁸⁰ Her karikatürist için farklı manalar taşısa da genel olarak çizgi ile mizahın birleştiği bir alan olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Karikatürü gazetede ilk defa Fransız ressam Charles Philipon kullanmıştır. Ardından İngiliz ve Amerikalılar gazetelerde karikatürlere yer vermişlerdir.¹⁸¹

Türkiye'de II. Meşrutiyet sonrasında gazetelerde karikatürlere yer verilse de gazete karikatürü 1920'de *Akşam* Gazetesi ve Cemal Nadir Güler ile varlık göstermiş, diğer bir ifade ile sürekli hale gelmiştir. Güler, başlangıçta karikatürlerini resim ve yazıyla

¹⁷⁷ Demirel, age, 18.

¹⁷⁸ Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev. Banu Yalkut, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 442.

¹⁷⁹ **Takrir-i Sükun Kanunu**, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/kanunlar_kararlar/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300578.pdf 16.07.2019

¹⁸⁰ Levent Cantek, Levent Gönenc, **Muhalefet Defteri, Türkiye'de Mizah Dergileri ve Karikatür**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), 37.

¹⁸¹ Hıfzı Topuz, **Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü**, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997), 57.

birlikte kullanırken zamanla metinsiz, sade çizim şeklinde düzenlemiş ve yayınlamıştır.¹⁸²

Gazete karikatürleri, haber metinlerinden daha kısıtlı bir alana sahip olsalarda özellikle can alıcı noktaları ve çelişkileri yorumlayabildiklerinde verdikleri mesaj çok daha etkili olabilmektedir. Gazete karikatürleri konularına göre sınıflandırılmıştır. Bunlar portre karikatürü, haber konulu karikatür, eğlence karikatürü, çizgi roman, reklam karikatürü ve siyasi karikatürdür.¹⁸³

Başörtüsü sorunu karikatürleri, siyasi ve haber konulu karikatürler bağlamında değerlendirilmiştir. Sorun ülke gündeminde uzunca süre yer aldığı ve siyasilerin taraf oldukları bir argüman olduğundan karikatüristlerin çizim için tercih ettikleri ve fazlaca neden buldukları bir konu olmuştur. Bazen sıkıcı hale gelen sorunu farklı bir bakış açısı ile trajikomik bir şekilde ele aldıkları görülmüştür. Keza toplumun büyük bir kısmını ilgilendiren, siyasi, sosyal, eğitim konularında övgü ya da yergi kullanarak kimi zaman krize neden olmuştur. Sorunun mağdurlarını, soruna taraf olan siyasileri, sorunu önemsiz ve yersiz bulan siyasileri eleştirmişlerdir. Bu eleştirilere yasağı haklı ya da haksız bulan tüm taraflar muhatap olmuşlardır.

Tezimizde 1980 ve 2015 yılları arası 35 yıllık bir süreç ele alınmıştır. Karikatür örnekleri ise, basında gündemi oldukça meşgul eden üç başlık altında toplanmıştır. Yapılan algı çalışmalarının değişimi süreç içinde genel bir bakış açısı ile değerlendirilmeye çalışılmıştır. Karikatür örneklerine yer verilen bölümler; “28 Şubat Süreci ve Sonrasında Başörtüsüyle İlgili Karikatürler ve İşlenen Temalar”, “1999 Seçimleri Sonrasında Başörtüsüyle İlgili Karikatürler ve İşlenen Temalar”, 2013 Demokratikleşme Paketi Öncesi ve Sonrasında Başörtüsüyle İlgili Karikatürler ve İşlenen Temalar” başlıklarıyla yer almaktadır. Belirtilen konu başlıkları *Akit*, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Yeni Asya* ve *Yeni Şafak*, gazetelerinde değerlendirilmiştir. *Cumhuriyet* ve *Akit* Gazetelerinin çok farklı yayın politikasına sahip olmaları başlıca seçilme nedenlerindendir. *Akit* Gazetesi başörtüsü ile ilgili sert ve rencide edici uslubu kullanmakta *Cumhuriyet* Gazetesi ile aynı kuldarda değerlendirebilmektedir. *Cumhuriyet* Gazetesi irticai bir ideoloji ve laik Cumhuriyeti tehdit olarak ifade eden çizimlere yer vermiştir. *Hürriyet* ve *Milliyet* gazeteleri ise,

¹⁸² Semih Balcıoğlu, **Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Karikatürü**, (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti İş Bankası Kültür Yayınları, 1998), 7.

¹⁸³ M. Bilal Arık, **Değişen Toplum ve Değişen Karikatür**, (İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1998), 63-64.

Cumhuriyet Gazetesi gibi rejim ve demokrasinin büyük bir tehdit altında olduğunu vurgulamışlardır. *Yeni Asya* gazetesi ideolojik olarak başörtüsü yasağını, haksız bir uygulama olarak kabul ederken çoğu zaman iktidar muhalefet ayrımı yapmadan, karikatürleri ideolojisi yönünde yorumladığı görülmektedir. *Yeni Şafak* Gazetesinin değerlendirmelerinin daha yumuşak bir geçiş ile yergilerini çok sert olmayan bir şekilde ifade etmesi tezimizde araştırma için seçilmesine neden olmuştur. *Yeni Şafak* Gaztesi yasağı genelde kadın, eğitim ve insan hakları bağlamında değerlendirilmiştir. Tezde karikatürlerin yerleşimi tarih ya da gazete sırasına göre değil, siyasi gündem, aşağılama, tenkit, tehdit, eleştiri vb. temalara göre ayrıştırılarak sıralanmıştır. Keza sorunun siyasiler tarafından istismar edildiğine de vurgu yapılmıştır. Her temada bulunan karikatürler kendi içerisinde gazete ayrımı gözetmeksizin tarihe göre sıralanmıştır.

5. 28 ŞUBAT SÜRECİ VE SONRASINDA BAŞÖRTÜSÜYLE İLGİLİ KARİKATÜRLER VE İŞLENEN TEMALAR

Sebepleri ve sonuçları ile uzun yıllardır kendinden bahsettiren 28 Şubat Post-modern darbesi toplum üzerinde ağır sorunlara neden olmuştur. Geçmişte 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül gibi askeri darbelerde, askerler yaptıkları müdahaleyi siyasi kaos ve terör olayının artması gibi sebeplere dayandırmıştır. 1980 Darbesinin sebepleri arasında, Konya’da düzenlenen Kudüs Gecesi de gösterilmektedir.¹⁸⁴ 28 Şubat Hadisesinde de siyasal İslam ve irtica tehdidi kullanılmıştır. Benzer şekilde Kudüs Gecesi etkinlikleri de bu müdahalenin yapılmasına önemli yer tutar. Anavatan Partisi’nin ve Doğruiyol Partisi’nin popüleritesinin azalmasının ardından, 1980 ihtilali sonrasında ortaya çıkan Refah Partisi yavaş fakat belediyelerdeki başarılarıyla dikkat çekmiştir.

1980 darbesi öncesinde, 1970’lerde sağ bloğu birleştirmek maksadıyla Türk- İslam sentezi gündeme getirilmiştir. Aydınlar Ocağı bünyesinde Türkiye için yeşil bir kültür çerçevesi oluşturulmaya çalışılmış ve buradaki üyeler 12 Eylül döneminde, YÖK, MEB, Kültür Bakanlığı gibi kurumlarda kadrolaşma imkanı bulmuşlardır. Dolayısıyla 1990’larda yaşanan ve 28 Şubat Müdahalesi ile sonuçlanan süreç 1980’lerde temellenmiştir. Din görevlisi yetiştirmek maksadı ile açılan imam hatip okullarının sayısında artış olmuştur. Bu okullardan mezun olan öğrencilerin, devlet yönetimi ve kamusal alanda aktif yer alabilecekleri bölümleri tercih etmeleri, özellikle 28 Şubat Sürecinde İslam’ın tehdit olarak görülmesine neden olmuştur.¹⁸⁵ Bunun yanı sıra imam hatip okullarının devlet ve laik Cumhuriyet için bir tehlike merkezi olmadığını, tevhid-i tedrisat bağlamında devlet aracılığı ile kontrollü bir din eğitiminin verileceği okullar olduğunu kabul eden görüşler de vardır.¹⁸⁶ Böylelikle 28 Şubat darbesinin 1980’lerin mirası olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Mustafa Sönmez, **AKP- Cemaat Çatışmadan Çöküşe**, (İstanbul: Notabene Yayınları, 2014), 9.

¹⁸⁵ Nevzat Böligeray, **Türban Savaşı 28 Şubat Süreci**, (İstanbul: Tekin Yayınları, 2003), 69.

¹⁸⁶ Mustafa Erdoğan, **28 Şubat Süreci**, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 50.

¹⁸⁷ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, c.2, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 22.

Refah Partisi, 1970’li yıllara dayanan Milli Nizam (MNP) ve Milli Selamet (MSP) partisi geleneğinden gelen bir partiydi. Devamında Fazilet Partisi vardır, Fazilet Partisi’nin kapanmasıyla Milli Görüş ikiye bölünmüş ve Saadet ve AK Parti bu gelenekten gelen partiler olmuşlardır.¹⁸⁸ Refah Partisi önce ilçe belediye seçimleri, ardından büyükşehir belediye seçimlerini kazanarak güçlenmiş, 1995 genel seçimlerinde sandıktan birinci parti olarak çıkmıştır. Refah Partisi, Doğru Yol Partisi ile koalisyon hükümeti kurmuştur.

Refah –Yol Koalisyon hükümeti döneminde yaşanan ve Susurluk Skandalı olarak adlandırılan trafik kazası ile gündem hızla değişmiştir. Bu kazadan sonra devlet, siyaset, mafya üçgeni ortaya çıkmıştır.¹⁸⁹ Faili meçhul cinayetler ve terör olayları artmıştır. Bu olaylara ilaveten Susurluk Skandalı ile hükümet ortağı olan DYP’li bazı isimlerin birlikte anılması ve dönemin Başbakanı Necmeddin Erbakan’ın olayı fasafiso olarak değerlendirmesi, bu olayı basının rant için gereksiz büyüttüğünü ima etmesi, demokratik çevrelerce hoş karşılanmamıştır. Keza bu süreçte artan irticai tehlike söylemleri ve Post modern darbenin zemini için bilinçli olarak yapıldığı iddia edilen eylemler Susurluk Skandalını, gündem dışına itmiştir.¹⁹⁰ Bunlardan bazıları; İran Büyükelçisinin de katıldığı Kudüs Gecesi Programı, Erbakan’ın tarikat liderleri ile başbakanlıkta iftar düzenlemesi ve yine Erbakan’ın “Kanlı mı olacak kansız mı olacak?”, “İmam hatipler bizim arka bahçemizdir”, “Rektörler türbanlılara selam duracak”, gibi söylem ve eylemlerdir. Bunlar ortamı germiş ve post-modern müdahaleye zemin hazırlamıştır.

¹⁸⁸ Bekir Berat Özipek, “28 Şubat ve İslamcılar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 640-648.

¹⁸⁹ Şamil Tayyar, **Kıt’a Dur!**, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 39.

¹⁹⁰ Mehmet Altan, “Din Devleti Özlemi ve Laik Tanklar”, **28 Şubat Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi**, ed. Birey Yayıncılık (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2007): 30.

Şekil 14: İmam Hatipler Arka Bahcemizdir Karikatürü

Cumhuriyet, 3 Nisan 1997.

Refah Partisi'nin bu süreçteki tavrı ve faaliyetleri İslami bir hareket olmaktan çok, iktidar olmaya yönelik tutum şeklindedir. İslami bir hareket olarak görülen Refah Partisi'nin gelişen süreçte siyasal İslam'la birlikte partileşme alanında eğilimleri olmuştur.¹⁹¹ Bu söylem, eylem ve kararlar partinin kapatılmasına sebep olmuştur. Bu eylemlerden biri olan Başbakanlık konutunda tarikat şeyhlerine ve cemaat önderlerine iftar verilmesidir. Cuhmuriyet tarihinde ilk defa gerçekleştirilen böyle bir iftar büyük tepki almıştır.¹⁹²

RP'li Ankara Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız Kudüs Gecesi Programı düzenlemiştir. İlçe meydanında çadır kurularak Kudüs'teki Kubbetüssahra temsil edilmiştir. Geceye onur konuğu olarak İran Büyükelçisi Mohammed Reza Bagheri katılmıştır. Büyükelçi'nin yaptığı konuşmaların ardından, 4 Şubat 1997'de içlerinde silahlı askerlerin de içinde olduğu uzun bir askeri konvoy Sincan'ın merkezinden geçmiştir. Bu geçiş hakkında daha sonra Genel Kurmay 2. Başkanı Çevik Bir, "Sincan'da demokrasiye balans ayarı yaptık" ifadesini kullanmış ve bu söylem uzun süre tartışılmıştır.¹⁹³

31 Mart hadisesinden beri irtica, başörtüsü ve İslamcılık kavramlarının siyasete ve sivil hayata müdahalede en sık kullanılan malzemelerden olduğu bilinmektedir.

¹⁹¹ Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, 1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 411- 415.

¹⁹² Ergün Aksoy, 28 Şubat'tan Balgat'a Mücahit, (Ankara: Ümit Yayıncılık, 2000),193.

¹⁹³ Tayyar, age, 52.

Bunun sonucu olarak “irtica tehlikesi” söylemi 1990’lardaki bir müdahale için biçilmiş bir kaftan olmuştur.¹⁹⁴ En nihayet önce Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde bir Batı Çalışma Grubu kurulmuştur, MGK toplanmış, irtica ile mücadele konusunda kararlar alınmıştır. Deniz Kuvvetleri Oramiral Güven Erkaya, “İrtica, PKK’dan daha tehlikedir.” söylemiyle gündeme gelmiştir. Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu, 28 Şubat süreci ve yaptırımları için “1000 yıl sürecek.” ifadesini kullanmıştır.¹⁹⁵ Akabinde yaşanan süreçte üniversitelerde, kamusal birçok alanda, başörtüsü yasakları yayılmış bu durum çok ciddi sorunların, trajediye varan mağduriyetlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Refah Partisi’nin, Doğru Yol Partisi ile kurduğu koalisyon hükümeti uzun sürmemiştir. Hükümetten beklenen istifa sürecinin uzaması basında tepki ile karşılanmıştır. Bazı karikatürlerde özellikle bu süreç ele alınmıştır. MGK’nun açıklaması ve ülkede yaşanan kaos ortamına rağmen, yönetimin girift işbirlikleri ile tam bir hükümet faaliyeti gösterilememesi trajikomik bir çizimle yerini almıştır.

Şekil 15: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Milliyet, 11 Mart 1997.

Bu süreç sonrasında Erbakan ve Refah Partisi’ne kapatma davası açılmış ve Erbakan Başbakanlıktan istifa etmiştir.¹⁹⁶ Hükümet kurma yetkisi Mesut Yılmaz’a verilmiştir DSP- DTP- Anavatan Partisi koalisyon hükümeti kurmuş CHP’de bu hükümeti dışarıdan desteklemiştir. Çok kısa süren bu hükümet sonrası tam bir istikrar sağlanamamıştır. Bülent Ecevit azınlık hükümeti kurmuş fakat kısa süre sonra erken seçim kararı almıştır. 2002 yılında AK Parti iktidarı sonrası 28 Şubat yaptırımları

¹⁹⁴ Vatandaş, **age**, 459.

¹⁹⁵ Sözcü, 28 Şubat 2015.

¹⁹⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 430 - 432.

sistematik olarak devre dışı bırakılmaya başlanmıştır. 2012 yılında TBMM’nde Darbeleri Araştırma Komisyonu kurulmuş ve başta 28 Şubat darbesi olmak üzere tüm askeri darbeler araştırılmaya başlanmıştır. 2 Eylül 2013’te 28 Şubat Davası açılmış ve darbe ile ilgili 103 kişi yargılanmıştır. 21’i müebbet hapis cezası almış, bir kısmı yaş ve sağlık durumu sebebiyle, adli kontrol şartıyla serbest bırakılmışlardır.¹⁹⁷

Bu bölümde incelenen gazete karikatürleri 28 Şubat sürecinin yaşanmasına zemin hazırlayan gerekçeler ve gündemi etkileyen olaylara göre temalara ayrılmıştır. Siyasi argüman ve manipüle aracı olarak kullanıldığı resmedilen karikatürlerde ekonomi, terör gibi sorunların arka plana atıldığı bu sırada da başörtüsünün bir emniyet sibobu olarak kullanıldığı anlatılmaya çalışılmıştır. İnsan hak ve hürriyetleri ihlali bağlamında değerlendirilen karikatürlerde başörtüsü takmanın engellenemez bir hak olduğu, yasak sebebiyle mağduriyetlerin yaşandığı çizilmiştir. İrtica tehdidi olarak ele alan karikatürlerde ise başörtüsünün kamusal ya da eğitim alanında kullanımının Cumhuriyet rejimine zarar verici bir unsur olduğu ifade edilmiştir. Uzun vadede modernlik ve bilimden uzaklaşılacağı, devlet yönetiminde dini sisteminin etkili olabileceği vurgulanmıştır. Alay, hakaret eden, küçük düşürücü karikatürlerde ise başörtüsü yasağını savunan görüş, yasağı haksız bulan görüşü, yasağı yersiz bulan taraf ise karşıt görüşü küçük düşürücü ve alay edici karikatürlerle resmetmiştir.

Bu başlık altında yer alan karikatürlerde basın kuruluşlarının yayın politika ve görüşleri doğrultusunda yasak ile ilgili algı sürecini ya desteklemiş ya da eleştirmiş oldukları açıkça görülmektedir.

¹⁹⁷ Yeni Şafak, 3 Temmuz 2018.

5.1. Alay, Hakaret Eden ve Küçük Düşürücü Karikatürler

Sekil 16: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Cumhuriyet, 03 Mart 1997.

Başbakan MGK kararları yumuşatılmazsa genelgeyi imzalamayacağını bildirmiştir. İrtica ile mücadele yöntemini ve başörtüsü yasağını haklı gören gazetede yayınlanan karikatürde, TBMM’de vekillerin zihniyetinin, kadını başını örten bir hizmetçi olarak gördüğünü, kadına saygı duyulmadığını ve onu mağdur ettiğini anlatmaya çalışmıştır. MGK kararlarının aslında bu zihniyet ile mücadele ettiği, başörtülü kadınları aşağılayarak göstermeye çalışmıştır.

Başörtülü eğitim alma ve kamusal alanda bulunmayı haklı gören ve bunu destekleyen siyasilerin, aslında kadınlara gerçekte ne kadar değer verdiklerini, zihni altyapılarını başörtülü kadınları aşağılayarak göstermeye çalışılmıştır.

Şekil 17: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Cumhuriyet, 6 Mart 1998.

İrticanın en büyük simgesinin başörtüsü olduğu ifade edilmiştir. Başörtüsü kullanan kadınların ve irticai zihniyetin zehir saçan bir yılan kadar tehlikeli olduğu, bu kadınlara dikkat edilmesi gerektiği, başörtülü kadınları rencide edici bir mesajla vurgulanmıştır. İrtica ve rejim tehdidinin sadece başörtüsü üzerinden işlenmesi, demokrasi ve insan hakları kavramları ile çelişmektedir.

Şekil 18: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Cumhuriyet, 09 Mart 1998.

Başörtüsü kullanan kadınların yaşadıkları mağduriyetler nedeniyle yaptıkları eylemler, çizerce hakaret içeren bir çizimle gösterilmiştir. Başörtüsü takan kişiler, insan ya da kadın olarak değil ikinci sınıf yaratık gibi resmedilmiştir.

5.2. İrtica Tehdidi Bağlamında Değerlendiren Karatürler

Şekil 19: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Cumhuriyet, 01 Mart 1997.

MGK muhtıra niteliğinde irtica ile bürokratik ve askeri mücadelenin başlatılacağına dair 18 maddelik bir genelge yayınlamıştır. Bu genelgede, rejim aleyhtarı faaliyetler karşısında ödün verilmemesi ve kılık-kıyafette dinci grupların kıyafetlerinin özendirilmemesi belirtilmiştir. Karikatürde konunun postacının dahi kimlerle muhatap olacağını bilmediği, başörtüyle eğitim ve kamusal alan hakkını savunan insanların sanki hepsinin çarşafı olduğuymuş gibi sınıfsal ve aşağılayıcı bir çizim kullanılmıştır.

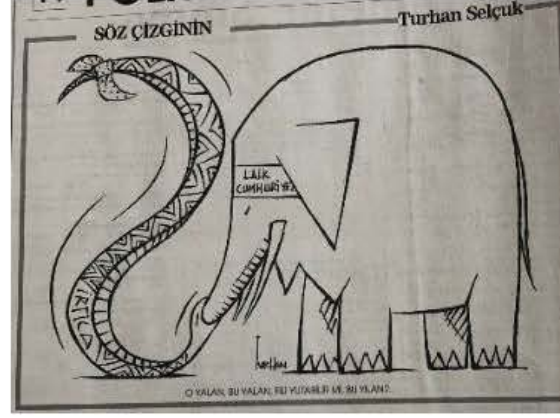

Şekil 20: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Hürriyet, 04 Mart 1997.

MGK'nın yayınladığı bildiriye ilk aşamada imzalamayan dönemin Başbakanı Necmeddin Erbakan'ın şartlara göre davranıp, koltuğunu bırakmamak için bir çözüm yolu aradığı ve bu arada İran'ın ona akıl hocalığı yaptığı anlatılmaya çalışılmıştır. 28

Şubat süreci irtica ile mücadele süreci olarak vurgulanmıştır. Fakat Gazete süreci siyasi olarak değerlendirmiş, irtica tehdidini dini rejime sahip olması özelliğiyle İran örneği üzerinden hatırlatmıştır.

Sekil 21: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Milliyet, 04 Mart 1997.

Dönemin Başbakanı Necmeddin Erbakan'ın dini eylem ve söylemleri, irtica tehlikesi olarak algılanmıştır. Laik Cumhuriyet rejiminin tehlikede olduğunu vurgulanmıştır. Burada başörtülü eğitim hakkı talebi sanki bir irticai talep gibib resmedilmiştir. Bu talebin yılan gibi sinsi ve zehirleyici bir istek olduğu, imkansız gibi görünse de Cumhuriyet'e zarar vereceği vurgulanmak istenmiştir.

Sekil 22 : 28 Şubat Süreci Karikatürü

Milliyet, 04 Mart 1997.

Sincan'da düzenlenen Kudüs Gecesi'nin ardından tankların Ankara'dan geçişi post modern darbe olarak anılmıştır. Gazete, dini değerleri, oy kaygısı ve ütme politilasıyla siyasi argüman olarak kullanan RP'ye ve Başbakan Necmeddin

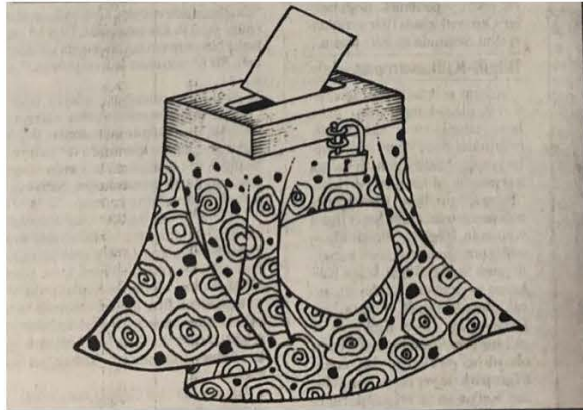
Erbakan'a dur diyerek Türkiye'nin dini bir rejime doğru gitmesini önlemeye yönelik balans ayarı verildiğini ironiyle göstermiştir.

Şekil 23: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Cumhuriyet, 17 Mart 1998.

Zorluklarla kazanılmış laik Cumhuriyet rejiminin tehlikede olduğu irtica ile yeteri kadar mücadele edilmediği, Bülent Ecevit, Deniz Baykal, Süleyman Demirel, Mesut Yılmaz, Hüsamettin Cindoruk, Tansu Çiller gibi liderlerin söylemlerinin ve icraatlarının yetersiz kaldığı ama aydınlık Atatürk geleneğinin bunları terbiye edip, süpüreceği vurgulanmıştır.

Şekil 24: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Cumhuriyet, 20 Mart 1998.

28 Şubat etkileri devam ederken yaklaşan 1999 seçimleri öncesi oyların hangi zihniyete gittiği ve sonuçlarının neler olacağına dair başörtüsü üzerinden irticai bir hatırlatma yapılmıştır. Demokrasi ve laikliğin korunması için vatandaşlara bir anlamda uyarı yapılmıştır.

Şekil 25: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Cumhuriyet, 11 Mayıs 1997.

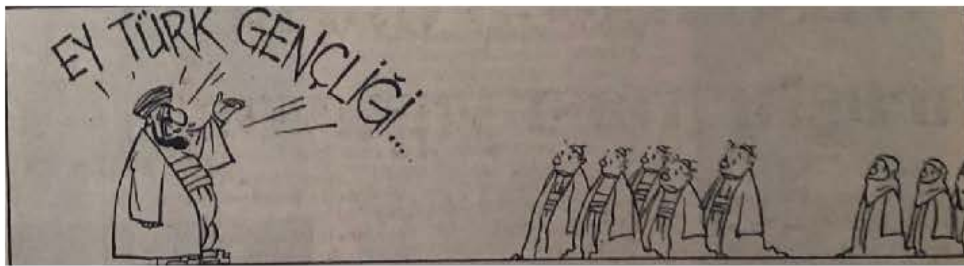
İngilizce'deki “to be or not to be, that is the question” ifadesi üzerinden laik eğitim almış bireyler ile dini eğitim alan bireylerin arasındaki mutluluk, özgüven ve sosyalleşme temaları bağlamındaki fark resmedilmiştir. Eğitimin Araplaştırılmaya çalışıldığı, okullarda Arapça ve Kur-an'ı Kerim dersleri için zemin arandığıyla ilgili haberler artış göstermiştir. Karikatürde, okul kıyafetli çocukların, gülen, mutlu çocuklar olduğu ve örnek öğrenci modeli ile var olabilecekleri, sarık cübbe, çarşaf giyen ve dini eğitime zorlanan mutsuz çocukların toplumda varlık gösteremeyeceği anlatılmıştır. 28 Şubat kararlarında bahsi geçen, bir ihtiyacı karşılamak üzere kurulan imam hatip okullarının, ihtiyaç fazlasının kapatılması kararının haklılığına arka planda gönderme yapılmıştır.

Şekil 26: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Cumhuriyet, 15 Mayıs 1997.

Başörtüsüne özgürlüğü savunan dönemin dindar kişilerin laiklik ve Cumhuriyetin değerleriyle sorunları olmadığına dair söylemlerinin “ikiyüzlülük” olduğu ve “takiye” yaptıkları anlatılıyor ve durum karikatürde erkek figürüne çizilen domuz burnu ile resmediliyor.

Şekil 27: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Cumhuriyet, 19 Mayıs 1997.

28 Şubat kararlarının uygulanmaması durumunda Türkiye'nin uzun vadede nasıl bir ülke haline geleceği takkeli erkekler ile başörtülü kadınların birbirlerinden kopuk olacağı ve Türk Gençliği Hitabesini nasıl bir kişinin söyleyeceği resmedilmiştir.

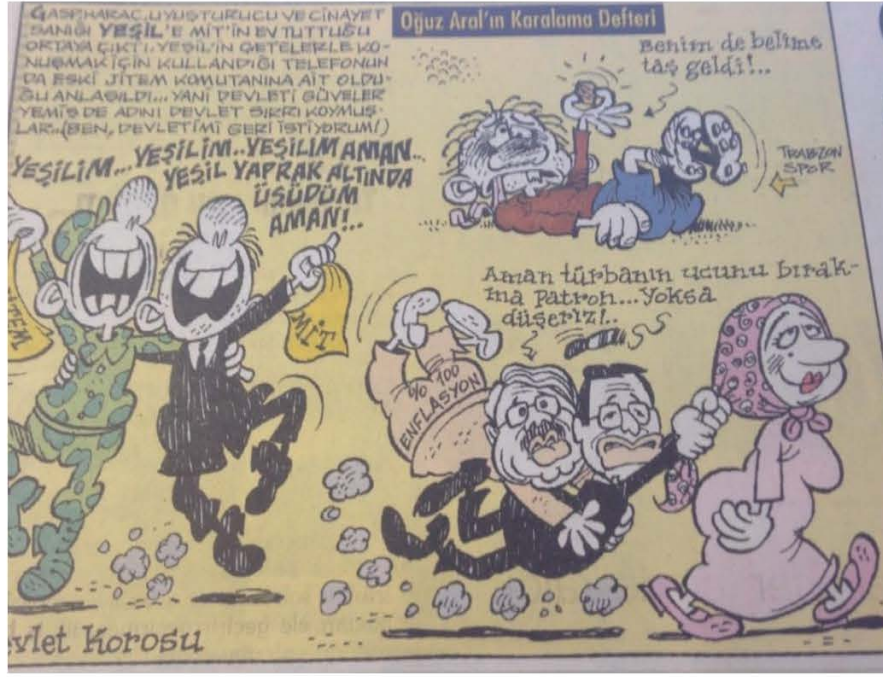
5.3. Siyasi Argüman ve Manipüle Aracı Olarak Ele Alan Karikatürler

Sekil 28: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Yeni Şafak, 02 Mart 1998.

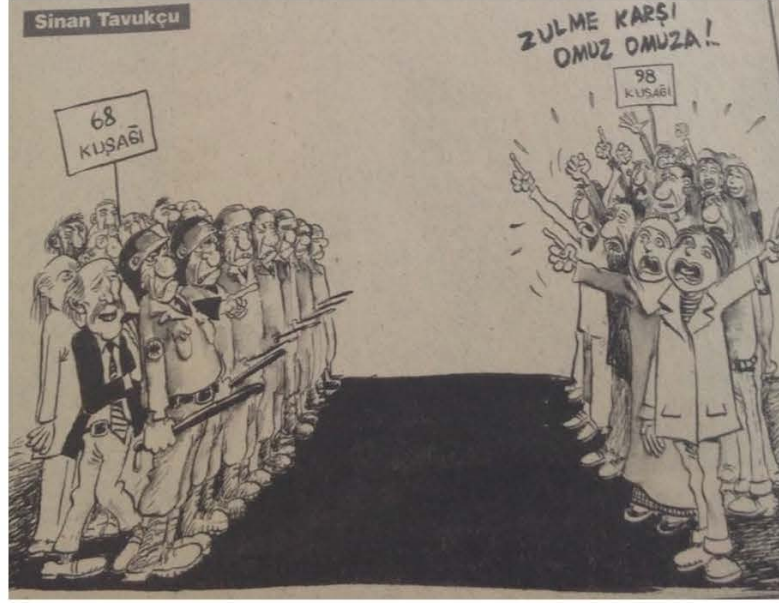
Toplumda insanlar arasında bir sorun olmamasına rağmen güvenlik güçlerinin durumdan vazife çıkararak insanları nasıl takip ettikleri ve fişledikleri anlatılmaktadır. Başını örten ya da örtmeyen, sakal bırakan, bırakmayan uzun veya kısa saçlı insanların toplumda beraberce huzurlu bir şekilde yaşadığı fakat asıl rahatsızlığın ve tehlikenin sorun olmadan beraber yaşayabilmelerinden kaynakladığı da ifade edilmeye çalışılmıştır.

Şekil 29: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Hürriyet, 03 Mart 1998.

Karikatürde gündemdeki hadiseler ele alınmıştır. Derin Devletin kara kutusu olarak bilinen ve bunun yanı sıra birçok faili meçhul cinayetin tetikçisi olduğu iddia edilen istihbaratçı Yeşil'in devlet kurumlarıyla bağlantılarına ve Trabzonspor maçında yaşanan olaylara değinilmiştir. Siyasilerin gasp, haraç, ekonomik sorunlar, yüksek enflasyon, askeri bazı olaylar gibi önemli konularla ilgilenmesi yerine başörtüsü ile gündemi meşgul ettikleri, füzuli bir meseleyle uğraştıkları mesajı verilmiştir. Karikatürde başörtüsünün siyasi bir argüman ve manipüle aracı olarak kullanıldığı anlatılmak istenmiştir.

Şekil 30: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Yeni Şafak, 09 Mart 1998.

Karikatürde 1968 kuşağı ve 1998 kuşağı karşılaştırılıyor. Çizer, 1968 kuşağı insanların en çok eleştirdikleri askerin arkasında nasıl saf tuttıklarını en çok kullandıkları sloganları, yeni kuşağın ise özgürlükler bağlamında bir arada oldukları resmedilmiştir.

Şekil 31: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Yeni Şafak, 23 Mart 1998.

Dönem itibarıyla siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal birçok kaosun yaşandığı bilinmektedir. Bu ortamda, esas sorunların görülmeyip ekonomiyi, toplumun güvenliğini ve huzurunu tehdit eden bu sorunların çözümleri yerine başörtüsü ile uğraşıldığı anlatılıyor. Bu meseleleri takip edenin de belirsiz, meçhul ve karanlık bir

tip olduğu resmedilmiştir. Başörtüsünün bir manipüle aracı olarak kullanıldığı belirtilmek istenmiştir.

Şekil 32: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Cumhuriyet, 25 Mart 1998.

İrtica tehdidi başörtüsü üzerinden büyük bir demokrasi tehdidi olarak vurgulanmaya çalışılmıştır. Başbakanlığı sırasında başörtüsü ile ilgili ılımlı görüşlerini bildiren Mesut Yılmaz'ın, başörtüsü ve takunyalarıyla şeriatçı zihniyeti destekleyen bir duruşta olduğu anlatılmıştır. İrtica tehdidi vurgulanmasıyla birlikte şartlar gereği başörtüsünün siyasi bir argüman olarak kullanıldığı ve ucu sivri bir kazıkla millete zarar verileceği anlatılmak istenmiştir.

Şekil 33: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Cumhuriyet, 27 Mart 1998.

Başörtüsü meselesinin yaşanan diğer tüm toplumsal olayları irtica üzerinden manipüle etmek için kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 34: 28 Şubat Sürecini 2010 Yılında Değerlendiren Karikatür

Yeni Asya, 28 Şubat 2010.

28 Şubat darbesinden yıllar sonra yayınlanan karikatürde, siyasi argüman olarak gündemi oldukça meşgul eden zihniyetin yavaş yavaş gömülmekte olduğu anlatılmak istenmiştir.

5.4. İnsan Hak ve Hürriyetleri İhlali Olarak Ele Alan Karikatürler

Şekil 35: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Yeni Şafak, 03 Aralık 1997.

Karikatürde, “Başörtüsüne Özgürlük” isteklerini üniversite önlerinde toplu halde yaptıkları eylemlerle duyurmaya çalışan öğrencilerin isteklerini, insan, kadın, eğitim, din ve vicdan özgürlüğü olarak görmeyen bir akademisyenin, başörtüsü özgürlüğünü ne şekilde gördüğü ironiyle anlatılmıştır.

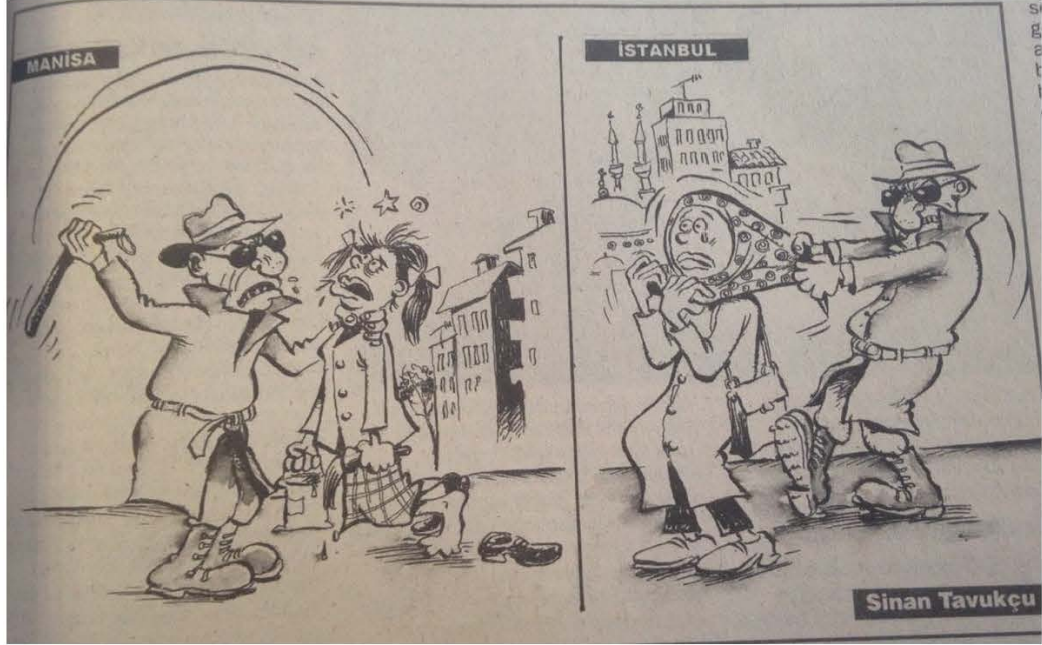

Şekil 36: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Yeni Şafak, 05 Mart 1998.

Başörtüsü kimi zaman genelge ile yasaklanmış, kimi zaman genelgelerle bu yasak aşılmıştır. Ancak yasağın kaldırılmasına rağmen idarecilerin bunu uygulamadığı ve onlara nasıl oyunlar oynandığı, gençlere tuzak kurulduğu, alınan kararların

önemsenmediği anlatılmaktadır. Görünürde yasak kaldırılrsa da başörtüsü ile ilgili engellerin devam ettiği vurgulanmıştır.

Şekil 37: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Yeni Şafak, 17 Mart 1998.

Karikatürde, karanlık tipli güvenlik güçlerinin, dindar ve özgürlük yanlısı kişileri taciz etmeleri anlatılmıştır. Karikatürün arka planda işlediği tema; Türkiye genelinde tutarlı bir uygulamanın olmadığı, bazı kentlerde seküler, bazılarında dini görünümde olan kişilerin mağduriyetleridir. Bu mağduriyette temel motifin kadın ve giyimi üzerinden olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum insan hakları ile çelişen bir tutuma örnektir.

Şekil 38: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Yeni Şafak, 18 Mart 1998.

Karikatürde başlarını açmak istemeyen öğrenciler ile görüşme yaptıkları ikna odaları ile ünlü İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Kemal Alemdaroğlu tarafından öğrencilere yasağın gerekleri izah edilmektedir. İkna odaları, 28 Şubat sürecinde gündemde oldukça fazla yer almıştır. Her ne kadar ismi ikna olsa bile inançları gereği başını örten öğrencilerin psikolojik şiddete maruz kalarak tercihlerinden vazgeçmeye zorlandıkları bilinmektedir. Yasağın, gerek Anayasa'ya gerek insan hakları evrensel beyannamesi ile çelişen uygulamasının, hafife alınan bir tutumla değerlendirildiği mesajı verilmiştir. Yönetimin umursuz ve vurdum duymaz tavrına vurgu yapılıyor.

Şekil 39: 28 Şubat Süreci Karikatürü

Yeni Şafak, 31 Mart 1998.

ÖSYM ve kamu ile ilgili birçok sınava başörtüsü ile giriş kimi zaman yasaklamış kimi zaman da serbest bırakmıştır. Bu dönemde başörtülü kadınların, taciz, moral bozma, aşağılama gibi birçok psikolojik baskıya maruz kaldıkları gösterilmektedir. Karikatürde, ÖSS sınavına başörtüsü ile girilse bile eğitim alanında ya da mesleki hayatlarında kadınlar için başörtüsü sorununun devam edeceği vurgulanmıştır.

6. 1999 SEÇİMLERİ VE SONRASINDA BAŞÖRTÜSÜYLE İLGİLİ KARİKATÜRLER VE İŞLENEN TEMALAR

Refah Partisi'nin (RP) kapatılmasıyla ilgili süreç devam ederken 17 Aralık 1997'de Fazilet Partisi (FP) kurulmuştur. RP kapatıldıktan sonra RP'li siyasilerin neredeyse tamamı Fazilet Partisi ile siyasi hayatlarına devam etmişlerdir. RP'sinin devamı niteliğinde görüldüğünden FP'de 22 Haziran 2001 yılında kapatılmıştır.¹⁹⁸ Bu süreçten sonra Milli Görüş Hareketi kendi içinde ikiye bölünmüştür. Yenilikçi grup olarak adlandırılanlar, Adalet ve Kalkınma Partisi'sini, gelenekçi grup olarak adlandırılan yaşlılar Saadet Partisi'ni kurmuş ve bu yol ayrımından sonra siyasetlerine devam etmişlerdir. Adalet ve Kalkınma Partisi her ne kadar dini bir partiymiş gibi algılansa da tabanının çok çeşitli olması, geniş bir yelpazeye hitap etmesi bir nevi Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'ni çağrıştırmaktadır.¹⁹⁹ Ancak zamanla uygulamalarıyla Milli Görüş Geleneğine yakınlaşmıştır.

Başörtüsü ile ilgili yasak süreci açılan, kapanan partilerden bağımsız bir şekilde devam etmektedir. İktidarlar değişse de yasak orta öğretime kadar inmiştir. Kamusal alanda başörtüsü ile görünür halde bulunmak konumu ve görevi ne olursa olsun kişi için problem haline gelmiştir. Bir yandan da şu sorgulanmaktadır. 1960'larda eğitim ve kamu kurumlarında neredeyse hiç denecek kadar az başörtülü kadın varken, bu sayı neden arttı? Neden bu kadar direnç gösteriliyor? Onlar da inançlıydı fakat sorun 90'larda neden bu boyuta geldi? Hatta bir gün sorun olmaktan çıkabilme ihtimali ve bunun ne zaman olacağına dair farklı fikirler çokça tartışılmıştır.²⁰⁰

Bir yandan kadının Tanzimat'tan beri gösterilen bir çaba ile aktifleşmesi, eğitim görmesi, meslek gruplarında çalışır olması, modernleşme ve batılılaşmayı destekleyen unsurlardan görülürken, tamd a bu noktada kadının başı örtülü olunca

¹⁹⁸ Hulusi Şentürk, *İslamcılık Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset*, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2018), 516.

¹⁹⁹ Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik*, Çev. Güneş Ayas (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 359.

²⁰⁰ Bölügiray, *age*,9.

eğitim alanından, kamusal alandan, askeri, hukuki ve siyasi alanların hepsinden uzaklaştırılıp evlere gönderilmesi de büyük bir çelişkiyi ifade etmektedir.²⁰¹

Fazilet Partisi 28 Şubat post-modern darbesi sonrasında yeni kurulmuş ayakta durmaya çalışan bir parti niteliğinde olmasına rağmen 18 Nisan 1999 seçimlerine katılmıştır. İlk başörtülü kadın vekil olarak seçilen İstanbul Milletvekili Merve Kavakçı, TBMM’de büyük bir tepki ile karşılaşmıştır. Bülent Ecevit’in “Burası “Devlete meydan okunacak yer değildir, “Bu kadına haddini bildiriniz” sözleri ile Merve Kavakçı TBMM’yi terk etmek zorunda kalmıştır. Fazilet Partisi’nin kapatılmasıyla birlikte o da 5 yıl siyaset yasağı almıştır. Merve Kavakçı’nın ayrıca Amerikan vatandaşı olması basında birçok suçlama, itham ve spekülasyona uğramasına neden olmuştur ve bu olayın üzerine Türkiye vatandaşlığından çıkarılmış, ABD’de yaşamaya başlamıştır.²⁰²

Merve Kavakçı 2017 yılında AK Parti Hükümeti döneminde, AIHM’ne yaptığı başvuru neticesinde vatandaşlığa geri alınmıştır. Sonrasında Dışişleri Bakanlığı tarafından Malezya Kuala Lumpur Büyükelçiliği’ne atanmıştır. 1999 Seçimleri sonrasında Merve Kavakçı’nın kızları okullarında uğradıkları psikolojik şiddet görüntüleri ile gündeme gelmişlerdir. Bugün kızlarından Mariam Kavakçı Cumhurbaşkanlığı Danışmanlığı görevine atanmıştır. Merve Kavakçı’nın kardeşi Ravza Kavakçı ise TBMM’de milletvekili olarak görev yapmaktadır.²⁰³

Bu bölümde 1999 Seçimleri ve sonrasında yaşanan çeşitli politik olaylar sebebi ile başörtüsü konusunda yaşananlar tematik olarak değerlendirilmiştir. 28 Şubat döneminde olduğu gibi, 1999 seçimleri sonrasında siyasi argüman ve manipüle aracı olarak kullanılan karikatürlerde, terör, enflasyon ve toplumsal birçok sorunun üstünün örtülmeye çalışıldığı görülmektedir. Seçme seçilme hakkının ihlali bağlamında değerlendirilen karikatürlerde, halkın özgür iradesi ile seçilen ve milletin vekili tayin edilen Merve Kavakçı’nın TBMM’de yemin edememesi ve bu sebeple bir hak ihlalinin yaşandığı işlenmiştir. İrtica tehdidi bağlamında değerlendirilen karikatürlerde ise başörtüsünün sadece inanç ya da gelenek nedeni ile kullanılmadığı, kamusal alan ve devlet idaresinde etkin bir hale gelen laik ve demokratik düzeni tehdit eden bir unsur olduğu anlatılmak istenmiştir. Alay, hakaret edici ve küçük

²⁰¹ Alev Erkilet, **Mazlum Doğu’nun Mağrur Çocukları**, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015), 149.

²⁰² Erdoğan, **Eski Türkiye’den Yeni Türkiye’ye (1996-2016)**, 32.

²⁰³ Bkz. Ek 8.

düşürücü karikatürlerde ise başörtülü milletvekili Merve Kavakçı ve partisinin zihniyetinin büyük bir tehlike unsuru olduğu anlatılmak istenmiştir. Muhalif görüş ise başörtülü olarak TBMM’de yemin edilmesine karşı çıkan siyasileri rencide eden karikatürler yayınlamıştır. Şiddet bağlamında ele alan karikatürlerde yaşanan bu baskının psikolojik bir şiddet olduğu ve kadınların başörtülü ya da örtüsüz yaptıkları mesleklerden dolayı zaman zaman fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kaldıkları anlatılmak istenmiştir. Siyasi istikrarsızlık bağlamında yayınlanan karikatürlerde bürokratların başörtüsü konusunda değişen şartlara göre fikir beyan ettikleri ifade edilmektedir.

6.1. Alay, Hakaret Edici ve Küçük Düşürücü Karikatürler

Sekil 40: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Cumhuriyet, 8 Mayıs 1999.

Basında, ülkenin giderek dini bir hal aldığı provakatif başlıklarla manşetlerde yerini almıştır. Türbanlılar, vampire benzetilmiştir.

Şekil 41: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Akit, 10 Mayıs 1999.

Başörtüsü yaşağını destekleyen Ecevit'in başörtülü kadından nasıl korktuğunu ve bu korkularından dolayı altını pislettiği, aşağılayıcı bir tavırla resmedilmiştir.

Şekil 42: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Cumhuriyet, 11 Mayıs 1999.

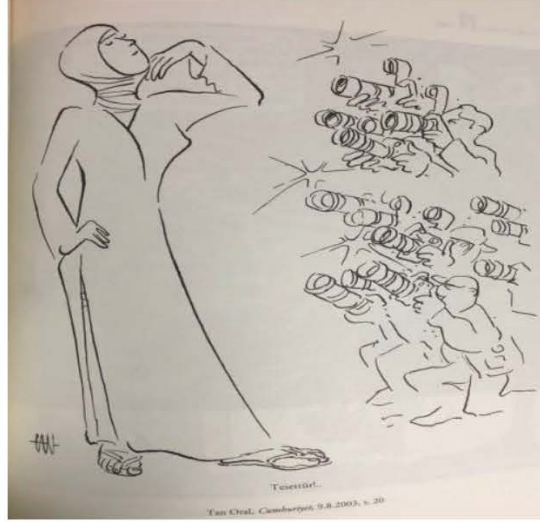
Merve Kavakçı'nın TBMM'de başörtülü yemin etmek istemesinin ardından gerginliklerin yaşanmasını Merve Kavakçı'nın anti laik zihniyetinin aslında bir tehdit unsuru olduğu anlatılmıştır. Bu ideolojik tehdidin sebebi olarak, başörtüsüne özgürlüğü savunanların söylemlerinin PKK'nın söylemlerini andırıldığından hareketle bölücü ve dincilerin ağız birliği yaparak eşşek gibi anırdıkları resmedilmiş ve onların devlet düşmanı oldukları gösterilmiştir.

Şekil 43: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Akit, 13 Mayıs 1999.

Başörtüsüne düşman olanların, Türkiye’de iç karışıklığı destekleyen güçlerin ve bunların zihniyetinin bir maşası olduğu ve bunlar tarafından kışkırtıldıkları, salyalı bir köpeğe benzetilerek ağır bir şekilde resmedilmiştir.

Şekil 44: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Cumhuriyet, 09 Ağustos 2003.

Ak Parti iktidarıyla birlikte başörtülü kadınların tekrar gündeme geldikleri ama bu sefer eğitim ve özgürlük bağlamında değil, kadının ve örtünmenin “ekonomik” yönden nasıl bir pazara dönüştüğü de vurgulanmaktadır. Keza, “yırtmaç” ile “takunyanın” bir arada resmedilmesi söz konusu örtünmenin, dini hassasiyetlerden kaynaklanmadığı ironik bir şekilde anlatılmıştır.

Şekil 45: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Cumhuriyet, 5 Mayıs 1999.

Türbanlı kadın ile dindar sakallı bir erkeğin parktaki flörtleri anlatılmaktadır. Arkadaki cami semtin muhafazakarlığını göstermektedir. Dolayısıyla dindarların özgürlük ve dini hassasiyet söylemlerindeki tutarsızlık resmedilmiştir.

6.2. İrtica Tehdidi ve Tehlike Bağlamında Değerlendirilen Karikatürler

Şekil 46: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Milliyet, 04 Mayıs 1999.

1999 seçimlerine hazırlık döneminden itibaren en büyük gündem başörtülü vekil konusu olmuştur. Toplumun bir kısmı başörtüsünü laik ve demokratik Cumhuriyet sistemine zarar verebilecek bir obje olarak görmüştür. Başörtüsü meselesinin özgürlük meselesi olmadığı, bunun sinsi bir planın kamufülü olduğu yılan üzerinden resmedilmekte, türbanlı kadınlar aşağılanmaktadır. Keza *Milliyet* gazetesinde yayınlanan bu karikatürün çizeri Turhan Selçuk'un karikatürleri daha önce konuya dair bu tip benzetmeler ile *Cumhuriyet* Gazetesinde de yer almıştır.

Sekil 47: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Yeni Asya, 06 Mayıs 1999.

TBMM’de sorun haline gelen yemin meselesi gündemde yerini korumaktadır. Şiddet olayları lise sıralarında yerini almış, silah vb. tehlikeli suç unsurunu taşıyan birçok öğrenci kontrolsüzce okullara girip trajik olaylara sebebiyet vermiştir. Bu olayların karşısında sadece başörtüsü takan birinin, irtica tehdidi olarak görülüp eğitim mecralarına girememesi eleştirel bir dil ile anlatılmıştır.

Sekil 48: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Cumhuriyet, 7 Mayıs 1999.

İran’ın Türkiye’nin içişlerine müdahil olduğu ve olayları tahrik ettiği, keza İran’ın laik olmayan rejimiyle Türkiye’ye özgürlükler bağlamında destek olmasının ironik olduğu vurgulanmaktadır.

Sekil 49: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Cumhuriyet, 8 Mayıs 1999.

Nazlı Ilıcak'ın başörtüsü kullananların kuklası olduğu, Merve Kavakçı'yı başörtülü olarak desteklemesine rağmen, onun dini söylemlerine katılmadığı, Ilıcak'ın kuklaya dönüştürülerek aşağılanması resmedilmiştir.

Sekil 50: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Milliyet, 9 Mayıs 1999.

Karikatürde, başörtüsü takmayı savunanların dayanaklarından biri de giyim kuşam özgürlüğünün demokrasinin gereklerinden biri olduğudur. Fakat çizimde dikkat çekilmek istenen nokta uzun vadede özgürlüğü savunan kişinin de “zorla” türban giyeceği vurgulanmış, aslında irticai bir yaşamın dayatılacağı anlatılmıştır.

Şekil 51: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Yeni Şafak, 11 Mayıs 1999.

Başörtülülerin de her vatandaş gibi eşit haklara sahip olmaları gerektiği, şehit anneleri başörtülü olduklarında kucaklanırken TBMM’de milletin vekili olarak yer almak isteyen başörtülü kadınların irtica unsuru olarak algılanarak dışlanmaları resmedilmiştir.

Şekil 52: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Cumhuriyet, 11 Mayıs 1999.

Aslında kadınların giyimlerinde ve sosyal hayata dair birçok konuda özgür olmadıkları, cinsellik objesi olarak kullanıldıkları ve bunun da farkında olmadan düzenin devamında ısrarcı oldukları anlatılmıştır.

Şekil 53: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Cumhuriyet, 13 Mayıs 1999.

Karanlık bir döneme, irticai bir düzene doğru gidildiği ve hızla çağdaşlıktan uzaklaşıldığı kılık-kıyafete müdahalenin artabileceği mesajı verilmiştir.

Şekil 54: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Cumhuriyet, 15 Mayıs 1999.

Başörtüsünün tanınmaya engel bir durum oluşturduğu, yeni kapanan bir kadının tanınmayacak hale gelmesi ironik bir şekilde resmedilmiştir. Başı açık diğer kişinin vurdumduymazlığı da vurgulanmıştır.

Sekil 55: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Cumhuriyet, 20 Mayıs 2004.

Örtünme dini nedenlerdenir diyenlere karşı elele tutuşan ve arkadaşlık yapan türbanlı kız örneği çizilerek söylemlerdeki ve toplumsal yaşantıdaki zıtlık resmedilmiştir.

6.3 Siyasi Argüman ve Manüple Aracı Olarak Ele Alan Karikatürler

Sekil 56: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Milliyet, 4 Mayıs 1999.

Başörtülü milletvekili adaylarının açıklandığı tarihten itibaren TBMM’de başörtülü vekil konusu medyada birçok soru işareti ile gündemde yerini almıştır. FP vekili Merve Kavakçı ve MHP vekili Nesrin Ünal’ın TBMM’ne başörtülü girip giremeyeceği, yemin etmek için başörtüsünü açıp açmayacakları konusu oldukça sık tartışılmıştır. TBMM’de yemin için toplanıldığında yaşanan başörtüsü krizi

Türkiye’de gündemi tamamen değiştirmiştir. Nesin Ünal başını açmış, fakat Merve Kavakçı başını açmamıştır. Bülent Ecevit’in “Bu kadına haddini bildiriniz” çıkışının ardından partili vekillerin “Dışarı” sloganları büyük bir gerginlik meydana getirmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı, Merve Kavakçı’nın provakatör olduğu açıklamasını yapmıştır. Karikatürde, Merve Kavakçı patlayacak bir canlı bombaya benzetilmiştir. Bu temsili canlı bombanın TBMM’ne sonuçları bilindiği halde kasıtlı olarak gönderildiği anlatılmak istenmiştir. Bilinçli olarak algıların yönlendirilmek, toplumsal huzurun bozulmak istendiği mesajı verilmiştir.

Karikatürün yayınlanmasının temelinde Taha Akyol’un 03 Mayıs 1999 tarihinde *Hürriyet* Gazetesinde yazdığı “Sağduyu” başlıklı köşe yazısı yatmaktadır. Akyol köşe yazısında yemin krizi sonrasında siyasilerin söylem ve duruşlarını eleştirmiştir. Bülent Ecevit’in ve Süleyman Demirel’in söylemleri ve sonrasında artan “sağ, irticaya taviz veriyor” yaklaşımının solcu partililer tarafından tedirginlikle karşılandığını ifade etmiştir. Sorunu analiz edip çözüm üretmek yerine çözümsüz ve kutuplaştırmaya sevk eden suçlayıcı bu bakış açısının toplumun taleplerine karşıda bir duyarsızlık ve önyargı olarak değerlendirmiştir. O günkü verilerle TESEV’in araştırmalarına değinmiş, halkın %42’sinin dindarların devlet tarafından baskı gördüğünü düşündüğü ve %75’inin ise üniversitelerde başörtüsü yasağının kaldırılmasını istediğini yazmıştır.²⁰⁴ Bu köşe yazısının ardından yayınlanan karikatürde, çizer aslında Taha Akyol’a yaptığı göndermede olayın sonuç itibari ile tahrik edilerek tarafların planlı ya da plansız malzeme olarak kullandığı mesajını vermiştir.

²⁰⁴ Taha Akyol, “Sağduyu”, *Hürriyet*, 3 Mayıs 1999.

Sekil 57: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Hürriyet, 4 Mayıs 1999.

Hürriyet Gazetesi karikatüründe, 1997 yılında tarikat şeyhi olduğu öne sürülen Müslüm Gündüz'ün evinde uygunsuz bir şekilde baskına uğrayıp gündemi oldukça meşgul eden ve 28 Şubat sürecinde kullanılan Fadime Şahin üzerinden bir hatırlatmada bulunmak istenmiştir.

Sekil 58: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Milliyet, 5 Mayıs 1999.

1999 seçimleri öncesinde başlayan başörtüsü sorunu TBMM'de yemin töreni ile zirve yaşamıştır. Başörtüsü krizi sonrası sağ partilerin tavırlarının irticaya destek verdiği eleştirilmiştir. Kurulacak hükümette yer alabilmek ya da mevcut konumlarını koruyabilmek adına başörtüsü sorunu da dahil diğer birçok konuda ortak bir tavır

sergileyecekleri anlatılmak istenmiştir. Başörtüsüne destek verilmesinin siyasi bir argüman olarak kullanıldığının düşünüldüğü görünmektedir.

Şekil 59: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Milliyet, 6 Mayıs 1999.

Karikatürde, Merve Kavakçı'nın siyasi bir aktör olduğu, başörtüsünü açmadığı için gündemde kalmaya devam ettiği mesajı verilmiştir. Fadime Şahin, tarikat şeyhi olduğu iddia edilen Müslüm Gündüz ile uygunsuz halde bir ev baskınında yakalanmış, basını ve gündemi oldukça meşgul etmiştir. Olay sonrası Fadime Şahin'in başörtüsüz fotoğraflarının yayınlanmasının ve olayın kurgu olduğuna dair söylemlerin artmasının ardından gündemden kaybolduğu anlatılmak istenmiştir. Merve Kavakçı'nın da popüleritesini devam ettirmek için bu şekilde devam edebileceği iğneli bir ima ile anlatılmıştır. Son olarak tüm bu meselelerle birlikte özellikle Fazilet Partisi'ne oy veren vatandaşın ekmek derdinde olduğu, ekonomik şartların iyileştirilmesini bekledikleri gösterilmiştir. Vatandaşın sofrasında karınlarını bu gündemlerle doyuramacağı, beklentilerine karşı bir sorumsuzluğun yaşandığı anlatılmak istenmiştir.

Sekil 60: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Milliyet, 7 Mayıs 1999.

Karikatürde at yerine başörtülü bir kadının kullanılması başörtüsünün ve kadının siyasi argüman olarak kullanıldığını ifade etmektedir. FP Genel Başkanı Recai Kutan'ın kıyafet tarzıyla da partinin gerici, çağdaşlığın çok gerisinde bir parti oldukları resmedilmiştir.

Sekil 61: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Hürriyet, 7 Mayıs 1999.

1999 seçimleri sonrası TBMM’de yaşanan yemin krizi nedeniyle ülkede tüm gündem başörtülü vekil merkezlidir. Ekonomik kriz ya da siyasi belirsizlikler yaşanırken başörtüsü meselesinin, her türlü çözülmesi gereken sorunun önüne geçtiği ve manipüle aracı olarak kullanıldığı ifade edilmeye çalışılmıştır.

Sekil 62: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Akt, 7 Mayıs 1999.

TBMM’de yaşanan başörtüsü sorununun, aslında gündemde suni bir kriz oluşturma çabasından ibaret olduğu, başörtüsüne karşı yasakçı, ön yargılı bir tavırda ve aşırı

tepkili oldukları gösterilmeye çalışılmıştır. Karşıda tepki veren kişinin psikolojik bozukluğu ve obsesif takıntısını vurgulayan bir çizime yer verilmiştir.

Sekil 63: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Cumhuriyet, 10 Mayıs 1999.

Büyük bir toplumsal kaosun yaşandığı, siyasi iktidarın tüm bu sorunlara başörtüsü sorununu ve yapılan eylemleri perde ettiği mesajı verilmiştir. Erbakan ve arkadaşlarının ne kadar bağınaz, tutucu, saldırgan, provakatif, dini ve milli meseleleri nasıl istismar ettikleri resmedilmiştir.

Sekil 64: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Hürriyet, 14 Mayıs 1999.

Merve Kavakçı'nın TBMM'de yemin edememesinin ardından, ABD vatandaşı olması haberleri medyada sansasyonel bir etki oluşturmuştur. Karikatürde Fazilet

Partisi Genel Başkanı Recai Kutan'ın nezdinde Fazilet Partisi'nin Merve Kavakçı'yı kendi politikaları ile siyasi argüman olarak kullandıkları anlatılmak istenmiştir. Futbol oyuncularını gibi milletvekillerinin değişebileceği, farklı vatandaş olmasının çok sorun olmadığı, önemli olanın Fazilet Parti'sinin siyasi kazanım elde etmek istediği ifade edilmek istenmiştir.

Şekil 65: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Cumhuriyet, 15 Mayıs 1999.

Kapatılan Refah Partisi lideri Necmeddin Erbakan'ın siyasetteki ideolojisi ve yaklaşımlarının, kadınları kullanmaya yönelik olduğu Merve Kavakçı üzerinden bir mesaj verilerek ifade edilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet rejiminin çağdaş, özgür kadın yaratma politikasının gölgelendiği ve başörtüsünün ve Merve Kavakçı'nın Erbakan ve Partisi tarafından kullanıldığı anlatılmak istenmiştir.

6.4. Seçme ve Seçilme Hakkının İhlali Bağlamında Değerlendirilen Karikatürler

Şekil 66: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Yeni Asya, 04 Mayıs 1999.

İlk başörtülü Milletvekili seçilen Merve Kavakçı ile ilgili kaotik gündemlerin yaşanması eleştirilmiştir. Merve Kavakçı milletvekili olarak seçilmesine rağmen yemin edememiştir. Yaşanan gerginliklerin sonunda vatandaşlıktan çıkarılmış, ülkeyi terk etmek zorunda bırakılmıştır. TBMM'nin halkın iradesi ile seçtiği vekilin, kılık kıyafetine karşı devletin kendi ideolojik çoğunluğuna göre müdahalesi sonucunda milletin ve kararlarının yok sayıldığı mesajı verilmiştir. TBMM'nin milletin meclisi olması gerekirken, devletin ve hakim ideolojinin meclisi olduğu resmedilmiştir.

Şekil 67: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Cumhuriyet, 12 Mayıs 1999.

Merve Kavakçı'nın başörtülü ilk vekil olarak seçilmesi ve yemin etmesine gösterilen tepkinin haklı olduğuna dair sebepler gösterilmeye çalışılmıştır. Başörtüsünün altında bir gizlilik ve tehlikenin yattığı, ABD'nin ajanı olduğu vurgulanmıştır.

6.5. Siyasi İstikrarsızlık Bağlamında Değerlendirilen Karikatürler

Şekil 68: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Yeni Asya, 06 Mayıs 1999.

TBMM’de başörtüsü sorununu çözmek için gideceklerini söyleyen ve bunun için oy isteyen MHP lideri Devlet Bahçeli’nin “ikiyüzlü” bir politika izlediği, kendi başörtülü milletvekillerine başörtüsüz olarak yemin ettirmesi resmedilmiştir.

Şekil 69: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Milliyet, 11 Mayıs 1999.

Karikatürde, Fazilet Partisi’nin Milli Görüş çizgisinden geldiği ve kendisini ABD politikaları karşıtı olarak konumlandığı buna rağmen ABD vatandaşı bir milletvekili adaylarının olması eleştirilmiştir. Erbakan ve Kutan’ın, ABD vatandaşı Merve Kavakçı’yı alkışlamaları başörtüsünü siyasi simge olarak kullandıklarını

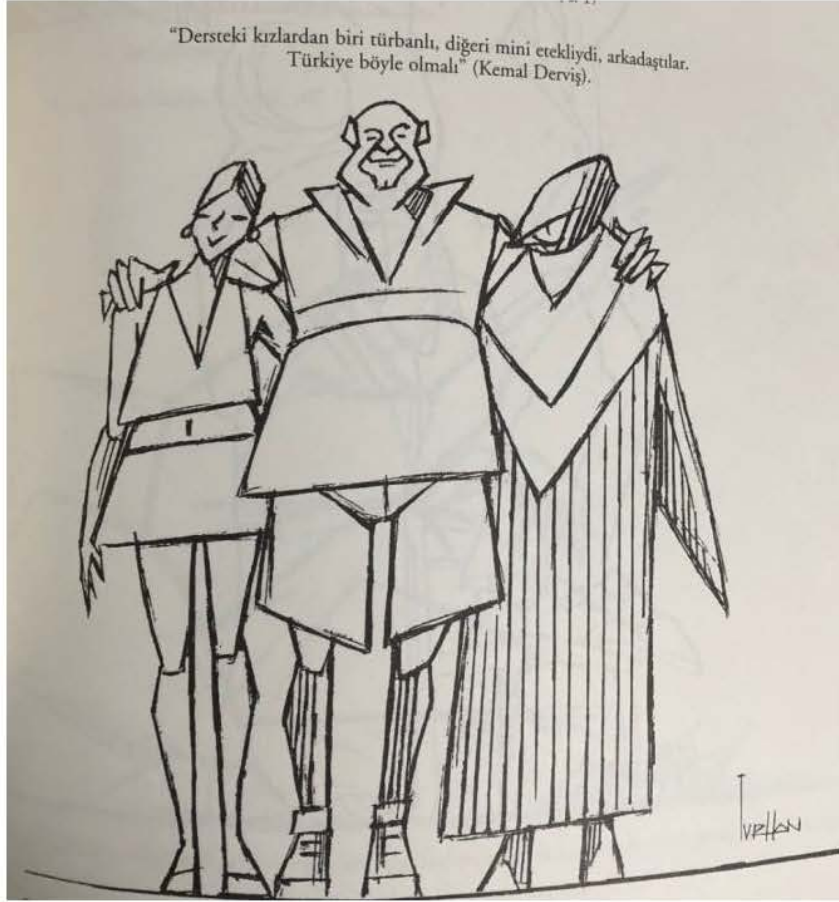
göstermektedir. Keza Merve Kavakçı'nın zihninin ABD tarafından "iğfal" edildiği, kullanıldığı, liderlerinde bu durumun destekçisi olduğu çizilmiştir.

Şekil 70: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Cumhuriyet, 16 Mayıs 1999.

TBMM'de yaşanan başörtüsü sorunun ardından istifa eden FP Milletvekili Evliya Parlak'ın Merve Kavakçı'ya giyim tarzının İslam'a aykırı olduğu ve asıl tesettürü yansıtmadığına dair yaptığı eleştiri resmedilmiştir. Evliya Parlak sonrasında DSP'ye katılmıştır.

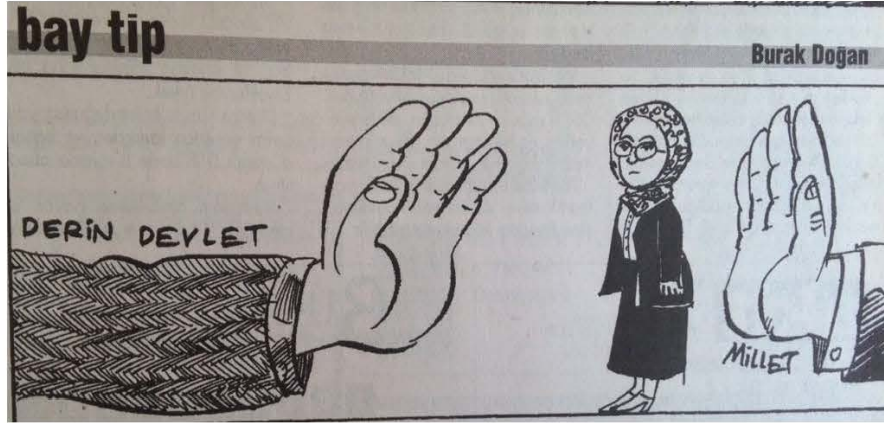

Sekil 71: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Cumhuriyet, 28 Nisan 2001.

TBMM’nde yaşanan başörtüsü krizinin ardından geçen iki sene içinde başörtüsü yasağı ile ilgili çok büyük bir farklılık yaşanmamıştır. Bu süreçte Kemal Derviş’in: “Dersteki kızlardan biri türbanlı, diğeri mini etekliydi, arkadaştlar. Türkiye böyle olmalı” söylemi üzerine her tür kıyafet giyme özgürlüğüne saygı duyulması anlatılmak istenmiştir. Bir tarafta yüzü açık görünen tanınabilen bir kadın, diğerk tarafta kim olduğu meçhul bir kadın çizimi ile Kemal Derviş’in söylemleri eleştirilmektedir. Keza Derviş’in ADB’nin bir ajanı olduğu da giyim tarzı ile gösterilmeye çalışılmıştır.

6.6. Siyasiler ve Toplum İlişkisi Bağlamında Değerlendiren Karikatürler

Sekil 72: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Akit, 4 Mayıs 1999.

TBMM’de yaşanan başörtüsü sorunun ardından aslında başörtüsünün toplumda kabul gördüğü, bir sorun olarak algılanmadığı, ancak Derin Devlet tarafından engellendiği anlatılmaya çalışılmıştır.

Sekil 73: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Akit, 6 Mayıs 1999.

Başörtüsünün millet tarafından kabul görmediği yönünde yapılan gündemin asılsız olduğu, milletin böyle bir sorununun olmadığı, devletin bunu sorun haline getirdiği ve bu durumun halkı çıldırtma noktasına getirecek kadar rahatsız ettiği ve basının suni gündem oluşturmaya çalıştığı ifade edilmek istenmiştir.

Şekil 74: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Akit, 9 Mayıs 1999.

1999 seçimleri sonrasında başını örten kadınların özellikle kamusal alan ve eğitim alanında yaşadıkları sorunlar artış göstermiştir. Bu durumun basın tarafından suni gündem için kullanıldığı, daha ciddi meselelerin görmezden gelinmesine sebep olarak başörtüsünün gösterildiği ve artık bu durumun farkına varılması gerektiği vurgulanmıştır.

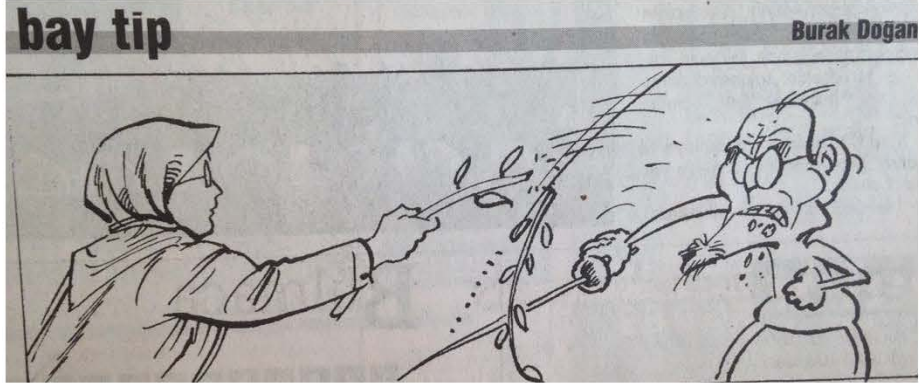
6.7. Şiddet Bağlamında Değerlendirilen Karikatürler

Şekil 75: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Yeni Asya, 15 Şubat 1999.

Kolluk güçleri tarafından eğitim hakkı engellenen bir kız çocuğunun üzüntü verici hali ve mağduriyeti çizilmiştir. Anavatan Partisi'nin ise bu durumu sessiz bir şekilde kabul ettiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Şekil 76: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Akit, 14 Mayıs 1999.

Başörtüsü sorununda mağdurların barışçı ve uzlaşmacı yaklaşımda bulundukları zeytin dalı uzattıkları fakat karşı taraftaillerin uzlaşmaya uzak bir tavır sergiledikleri ifade edilmiştir.

Şekil 77: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Yeni Şafak, 14 Mayıs 1999.

TBMM’de yaşanan başörtüsü sorunun ardından Merve Kavakçı ve kızlarının toplumda; siyasetçi, asker, hukukçu, sanatçı, medya mensubu ve akademisyen gibi birçok grubun temsilcileri tarafından psikolojik şiddete uğradıkları hatta linç edildikleri anlatılmaya çalışılmıştır. Seçme ve seçilme hakkının doğal bir şekilde kullanılmasına gösterilen tepkilerin temel insan hak ve hürriyetlerine saygıyı gerektiren tutumlarla çeliştiği görülmektedir.

Şekil 78: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Akit, 14 Mayıs 1999.

Merve Kavakçı'nın başörtülü bir kadın olarak TBMM'de yaşadığı psikolojik şiddet yok sayılmış ve özgürlük bağlamında değerlendirilmemiş fakat kadın bir gazeteci şiddet gördüğünde bu şiddet gündemde haklı ve olağanca yer almıştır. Böylelikle başörtülü kadının haksızlığa ve ötekileştirmeye maruz kaldığı kadın hakları konusunda bir ikiye bölme yaklaşımının yaşandığı vurgulanmıştır.

Şekil 79: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Akit, 16 Mayıs 1999.

TBMM'de yaşanan Merve Kavakçı olayından sonra, başörtüsü ve irticanın hortlaması sebep gösterilerek askerin darbe yapabileceği söylemleri gündemdedir. Bu sebeple başörtülü kadınların ve onları destekleyenlerin darbeye ve siyasi, ekonomik tüm sorunlara sebep olacakları düşünülmektedir. Bu nedenle kadınlara, başlarını açmaları yönünde demokrasi, insan hak ve özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğünden uzak bir tavırla baskı yapıldığı anlatılmaya çalışılmıştır.

6.8. İnsan Hak ve Hürriyetleri İhlali Olarak Ele Alan Karikatürler

Şekil 80: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Akit, 5 Mayıs 1999.

TBMM’de yaşanan başörtüsü sorununun ardından Merve Kavakçı için gündeme gelen, provakatör, Amerikan iş birlikçisi söylemlerine karşı Fazilet Partisi Genel Başkanı Recai Kutan, Merve Kavakçı’nın bu söylemler ile kendisini suçlayanlardan çok daha fazla vatansever ve milletine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Bu söylem üzerine yayınlanan karikatürde Merve Kavakçı’nın, daha aydın, özgürlükçü olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Keza Merve Kavakçı ABD’deki özgürlük anıtındaki kadını temsil etmektedir.

Şekil 81: 1999 Seçimleri İle İlgili Başörtüsü Karikatürü

Akit, 8 Mayıs 1999.

Başörtüsü sorunu nedeni ile toplumun birçok alanında baskı ve haklarına müdahale edilen başörtülü kadınların mutlu olmamalarına buna rağmen geleceğe ümitle baktıkları anlatılmak istenmiştir.

7. 2013 DEMOKRATİKLEŞME PAKETİ ÖNCESİ VE SONRASINDA BAŞÖRTÜSÜYLE İLGİLİ KARİKATÜRLER VE İŞLENEN TEMALAR

Fazilet Partisi'nin kapanmasının ardından parti mensupları, gelenekçilerin yer aldığı Saadet Partisi ve yenilikçilerin kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi'nde siyasetlerine devam etmişlerdir. AK Parti kurulduğu dönemde doğrudan dini bir parti imajı yerine, muhafazakar, özgürlüklere saygılı parti mesajını vermiştir. Kendileri gibi düşünmeyen kişi ya da kurumlarla, uzlaşarak hareket ettiği bilinmektedir.²⁰⁵ Ayrıca kadınların sosyal ve siyasi hayatta aktif rol almalarını desteklemiş, bu da başörtüsü sorununun çözümünü mecbur hale getirmiştir.

AK Parti, iktidar olduğu 2002 yılından itibaren uzun bir dönem başörtüsü sorununun çözümüne dair çalışma yapmamıştır. Fakat sorunu toplumda gerginlik yaşanmadan, uzlaşma yolu ile çözeceğinin bilgisini her fırsatta vurgulamaktadır.

Başbakan Erdoğan'ın 2013 yılında basın toplantısıyla tanıttığı Demokratikleşme Paketi bazı reformlar içeriyordu.²⁰⁶ En çok tartışılan maddeler ise, başörtüsü yasağının kaldırılması ve ana dilde eğitim hakkı ile ilgili olanlardır. Bunların dışında; Siyasi Partiler Kanunu, üniversitelerde ad değişikliklerinin yapılabilmesi ve ceza kanunu alanında birçok yenilik mevcuttu. En çok merak edilen konu başörtüsü yasağının kaldırılışı ve nasıl uygulanacağı hakkındadır. Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personel Kılık Kıyafet yönetmeliğine dair değişikliğin yapılacağı bilgisi yıllardır süren bekleyişin sona ereceğinin habercisi olmuştur.²⁰⁷ Nitekim yapılan değişiklik ile tüm eğitim ve kamu kurumlarında başörtüsü yasağı kaldırılmış oldu.

Bu bölümde yasağın kaldırılmasından önceki karikatürlere ve başörtüsüne serbestlik geldikten sonraki karikatürlere yer verilmiştir.

Bu bölümde incelenen gazete karikatüleri Demokratikleşme Paketi'nin açıklanmasının açıklanmasından önce ve sonrasında toplumun beklentileri ve

²⁰⁵ Carter, **age**,

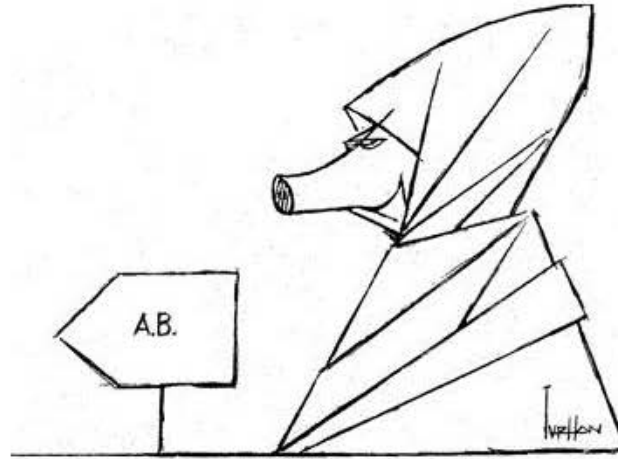
²⁰⁶ Bkz. Ek 13.

²⁰⁷ Erdoğan, **Eski Türkiye'den Yeni Türkiye'ye (1996-2016)**, 428.

tepkileri bağlamında temalara ayrılmıştır. Alay, Hakaret Edici ve Küçük Düşürücü Karikatürler İrticanın Artması bağlamında incelenen karikatürlerde iktidara yakın medya yasağı savunanları gülünç ya da küçük düşürücü şekilde çizmiştir. Başörtüsü yasağını haklı bulan kesim ise, başörtülülere yerme ve hakaretvari karikatürlerine 28 Şubat süreci ve 1999 seçimleri sürecindeki gibi aynı tarzda devam etmiştir.

Demokrasi ve Laiklikten uzaklaşma bağlamında değerlendirilen karikatürlerde ise başörtüsünün kamusal ya da eğitim alanında kullanımının Cumhuriyet rejimine zarar verici bir unsur olduğu gösterilmiştir. Demokrasinin gerileyeceği, kesintiye uğrayacağı üzerinde durulmuştur. Tek tip kadın tiplmesi üzerinden, başörtüsü takanların daha avantajlı olabilecekleri, başörtüsü olmayanların ise mağduriyet yaşayacağı vurgulanmıştır. Siyasetçi ve Toplum İlişkisi Bağlamında Değerlendirilen Karikatürlerde ise bir yandan iktidar sorunu çözmede geciktiği için eleştirel tepki almıştır, diğer yandan haksızlıkların ötekileştirmelerin devamı nedeni ile vatandaşın zor günler geçirdiği anlatılmak istenmiştir. Özellikle MHP'nin gerilime neden olmayacağız diyerek başörtüsü konusunda devlet geleneği ve devletin bekası daha önemlidir diyerek kendisine oy veren kesimin eleştirisine muhatap olduğu fark edilmiştir. Paketin açıklanması sırasında seçim kaygısı nedeni ile CHP başörtüsü konusuna çok tepkili yaklaşmamış, bu durum da tabanı tarafından eleştirilmiştir.

7.1. Alay, Hakaret Edici ve Küçük Düşürücü Karikatürler

Şekil 82: Demokratikleşme Paketi Öncesi Karikatür

Cumhuriyet, 16 Nisan 2006.

Avrupa Birliği (AB) görüşmeleri öncesi yayınlanan karikatürde başörtüsü takan bir domuz karikatürü yayınlanmıştır. “Türbanlı domuz Avrupa Birliği yolunda” ibaresi

geçen karikatürde başörtüsü ve domuz figürleri bir arada kullanılarak dini değerler aşağılanmıştır. Birçok gazeteci ve yazar karikatürün vermek istediği mesajın ne olduğunu anlamaya çalışmıştır. İlhan Selçuk; “Domuza türban takmanın suç sayıldığı bir Türkiye, kafadan çatlakların ya da kasıtlı yobazların yapay olarak tohumlandığı bir irtica toplumuna sürükleniyor.” şeklinde yorumlamıştır. Genel kanaat, Avrupa Birliği konusunun gündemde yoğun alarak yer aldığı süreçte seçilen figürlerin konudan bağımsız olduğu ve dini konuda hassas olanların dikkatini çekmek olduğudur.²⁰⁸ Karikatür, hangi inanç olursa olsun, dini olarak kutsal sayılan değerler ile alay etmek, dinin haram olarak belirttiği canlılarla eşleştirildiği için saygısızlık ve sorumsuzluk olarak değerlendirilmiştir.²⁰⁹ Çok büyük tepki alan karikatür yayınlandıktan kısa bir süre sonra gazete binasına başörtüsüne sarılmış el bombası atılmıştır.

Şekil 83: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür

Yeni Asya, 22 Şubat 2013.

Demokratikleşme Paketi'nin açıklanmasından önce toplumda sorunun çözümsüzlüğüne karşı tahammül azalmış ve imza kampanyası başlatılmıştır. Çizer yasakçı zihniyetin nasıl zor bir durumda kaldığını ve bundan kaçarak uzaklaşmaya çalıştığını resmetmiştir.

²⁰⁸ Emre Aköz, “Turhan Selçuk’un Niyeti Ne?”, *Sabah*, 21 Nisan 2006.

²⁰⁹ Ahmet Kekeç “Türbanlı Domuz”, *Yeni Şafak*, 24 Mayıs 2006.

Sekil 84: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür

Hürriyet, 09 Ekim 2013.

Demokratikleşme Paketi açıklandıktan sonra, kamuda başörtüsünün serbestleşmesi büyük bir tedirginlik oluşturmıştır. Özellikle başörtülü memurların el üstünde tutulacağı, başörtüsüz memurların haksız tayinlere, psikolojik baskılara ya da ötekileştirmelere maruz kalabilecekleri gazetelerin sık sık gündeminde yer almıştır. Karikatürde, kamuda başörtülülerin sayısının artacağı mesajı kıyafet tarzı oldukça zevksiz ve simaları gülünçleştirilen başörtülü kadınların üzerinden verilmiştir.

Sekil 85: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür

Yeni Asya, 31 Ekim 2013.

Demokratikleşme Paketi'nin açıklanmasının ardından başörtülü kadın milletvekillerinin TBMM'ne girmesinin muhalefet tarafından "deli gömleği" giyecek kadar rahatsız oldukları resmedilmiştir.

7.2. İrticanın Artması, Demokrasiden ve Laiklikten Uzaklaşma Bağlamında Değerlendirilen Karikatürler

Şekil 86: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür

Milliyet, 01 Ekim 2013.

Demokratikleşme Paketi'nin açıklandığı günlerde iktidarı destekleyenler paketi "Reform" olarak , muhalefet ise "Boş paket" olarak değerlendirmişlerdir. Paket için "*Yeni rejimin yeni resmi ideolojisine uygun yasal düzenlemelerin adına demokratikleşme*"²¹⁰ olduğu muhalefet tarafından söylenmiştir. İhtiyaca dair düzenlenen hiçbir şeyin olmadığı, büyük resimde yine Recep Tayyip Erdoğan'ın kendisinin görüldüğü siyasi ve ideolojik olarak kullanıldığı anlatılmak istenmiştir.

²¹⁰ Melih Aşık, "Paket – Maket", *Milliyet*, 1 Ekim 2013.

Sekil 87: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür

Milliyet, 02 Ekim 2013.

Demokratikleşme Paketi'nin demokrasiye büyük bir zarar vereceği hatta yeni bir rejim için uygun alan açılımının yapılması olarak değerlendirilmiştir. Paketin Demokrasi için kademeli olarak tahrip edici bir adım olduğu anlatılmak istenmiştir.

Sekil 88: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür

Milliyet, 05 Ekim 2013.

Karikatürde, laik, başörtüsü kullanmayan bir kadın Demokratikleşme Paketi'nin altında ezilmiştir. Bundan sonraki süreçte başörtülü kadınların fazla itibar göreceği,

zafer işareti ve sevinç içinde koşan başörtülü kadın karikatürü ile anlatılmak istenmiştir. Laik ve Demokratik düzenin zarar gördüğü mesajı verilmiştir.

Şekil 89: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür

Hürriyet, 10 Ekim 2013.

Karikatürde, Demokrasi Paketi'nin açıklanmasının ardından başörtüsü yasağının kalkmasıyla özgürlüklerin kısıtlanabileceği, kılık-kiyafet tarzına müdahalelerin olacağı anlatılmak istenmiştir.

Şekil 90: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür

Cumhuriyet, 09 Ekim 2013.

Başörtüsünün kamusal alanda ve eğitim alanında serbestleşmesi, siyasi eşlerinin başörtülü olması çeşitli eleştiriler almıştır. Verilen tepkilerin 28 Şubat'a benzer

şekilde aşırı ve abartılı olduğu, iktidarın yaptıkları ve söylemleri ile kendi içlerinde dahi çeliştikleri anlatılmak istenmiştir.

Şekil 91: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür

Cumhuriyet, 09 Ekim 2013.

Demokratikleşme Paketi'nin açıklanmasının ardından başörtüsü yasağının kaldırılmasıya sistemin muhafazakarlaştığı ve artık başörtülü olmayanlara çeşitli baskılar ve haksızlıklar yapıldığı, nesillerin laiklik ve çağdaşıktan uzak bir şekilde yetiştiği mesajı verilmek istenmiştir.

Şekil 92: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür

Cumhuriyet, 14 Ekim 2013.

Başörtüsü yasağının kamusal alanda ve eğitim alanında serbestleşmesi, adalet kraliçesine tahammül edilemeyecek kadar yargıda bağımsızlığın zedelendiği iması iktidar parti liderinin söylemleri üzerinden eleştirel bir yaklaşımla ifade edilmektedir.

7.3. Siyasetçi ve Toplum İlişkisi Bağlamında Değerlendirilen Karikatürler

Sekil 93: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür

Yeni Asya, 17 Mart 2005.

1999 seçimlerinden sonra 2005 yılına gelindiğinde başörtüsü sorununa çözüm getirilmemiştir. Halkın talebinin anlaşılmadığı, duyarsızca davranıldığı ifade edilmeye çalışılmıştır.

Sekil 94: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür

Yeni Asya, 20 Nisan 2006.

2006 yılına gelindiğinde, geçmiş dönemde yaşanan baskıların etkilerinin hala devam ettiği bilinmektedir. Başörtüsü takmak kamusal, askeri ve eğitim alanlarında bir engel olarak görülmektedir. Yüksek Askeri Şura (YAŞ) kararlarında, ordu içinde eşi ya da annesi başörtüsü takan kişilerin olması irticai tehdit olarak algılanmış ve

askerler görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Karikatür bu uygulamaların derin bir korku yaşattığını hatta orduda görev yapan kişilerin korkulu rüyası haline geldiğini ifade etmeye çalışmıştır.

Sekil 95: Demokratikleşme Paketi Sonrası Karikatür

Yeni Asya, 08 Şubat 2010.

Yasağın 2010 yılında hala devam etmesine sebep olarak gösterilen gerekçelerin mantık çervesinden uzak olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. GATA'nın cami kadar kutsal sayıldığı, başörtüsü ile bu kutsala zarar verileceği ironik bir şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır.

8. SONUÇ

Türkiye’de özellikle son elli yılda gündemi oldukça meşgul eden bir konu olan başörtüsü sorununda temel unsurlar, kadın ve başörtüsü olmuştur. Kadınların başlarını örtmeleri ülkemizde doğrudan İslamiyet ile temellendirilmiştir. Başörtüsü esasen sadece İslamiyet’te değil, diğer dinlerde ve medeniyetlerde adı ve şekli farklı olsa da yerini almıştır.

Son Osmanlı döneminde, özellikle Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde kadınların sosyal ve kültürel hayatta daha aktif olma çabaları ve bu çabaların desteklenişi kadının günlük yaşamında birçok konuda yenilik ve değişikliğe neden olmuştur. Bu değişimler, devamında erken Cumhuriyet döneminde yapılan yeniliklerin de alt yapısını oluşturmuştur. Toplum, bu değişimlerle beraber yapılan inkılap ve devrimlere bir nevi hazırlanmıştır. Her ne kadar hazırlık aşamaları olsa da yapılan yenilikler bazı fikir ayrılıklarına da neden olmuştur. Esasen, tez boyunca vurgulamak istediğimiz, başörtüsü, kadın ve din unsurlarının, köşeye sıkışılan anlarda bir nevi kurtarıcı siyasi argüman ve manipüle aracı olarak görülmesi gerçeğini sık sık karşımıza çıkarmaktadır. Burada Tek Parti Dönemiyle özellikle darbelerin yaşandığı süreçlerde başörtüsü ile ilgili yasaklar içinden çıkılmaz bir hal alıp, sorunun kangrenleşmesine neden olmuştur. 1990’lı yıllarda Refah Partisi’nin oy oranının artması ile toplumda laiklik, Cumhuriyet, demokrasi ve özgürlüklerin tehdit altında olduğu algısı ile bir gerginlik ve toplumsal huzursuzluk baş göstermiştir. Yıllarca aynı vatan topraklarında arkadaş, komşu, işçi, işveren, öğretmen, öğrenci olarak beraber yaşayan insanlar, sorunun derinleşmesi ile ister istemez taraf haline getirilmiş veya gelmişlerdir.

Eğitim alanında ve kamusal alanda yasağın artması, yasağın savunucuları ve mağdurları arasında büyük sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Ülkemizde gayesi modernleşme esaslı, laik ve demokratik düzeni koruma merkezli çoğu çabalar modernleşme esaslı değilde müdahale ile modernleştirme mantığı ile

gerçekleştirildiğinden siyasi otorite ve halk arasında ayrımlara ve çatışmalara neden olmuştur. Bunun en açık örneği, 28 Şubat post-modern darbesi ile yaşanmıştır.

Bu süreçte başörtüsü yasağı ortaöğretim kurumlarında da uygulanmaya başlanmıştır. Kamusal alanda ciddi sınırlamalar olmuş, mağduriyetler yaşanmıştır. Bu dönemde, TSK, basınıyayın, YÖK, MEB, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay gibi yargı sistemi sorunun çözümüne karşı yapıcı bir yaklaşım yerine baskıcı bir yolu tercih etmişlerdir. İnsan hakları, kadın-erkek eşitliği, eğitim özgürlüğü, din ve vicdan hürriyeti ve fırsat eşitliği gibi birçok evrensel kurallarda açıktan ihlaller yapılmış, başörtülülerin hakları yok sayılmıştır.

Bu süreçlerde Laik ve demokratik Cumhuriyet rejimini tehdit ettiği düşünülen başörtüsünü takan bir kadının ideolojisine dair yorum yapıp, önyargıda bulunduğu görülmüştür. Bu önkabul nedeniyle onların kamusal ve eğitim alanındaki hakları engellenmiştir. Yasağın uygulanma nedeni kadar, uygulanma şekli birçok konuda olduğu gibi kadın-erkek eşitliği konusunda haksız bir şekilde yaşanmıştır. 2000’li yıllarda AK Parti hükümetinin iktidar olması ile başörtüsü sorununun çözümüne dair bir umut oluşmuştur.

Sorunun toplumsal uzlaşma ile gerilimsiz ve dirençsiz bir şekilde sonlandırılması planlanmıştır. Nitekim 30 Eylül 2013 Demokratikleşme Paketi’nin açıklanması ile sorun nihayete ermiştir. Tüm kamusal alanlarda, tüm eğitim kurumlarında başörtüsü yasağı kaldırılmıştır. Bu sürecin sonunda; kamusal alan ve eğitim alanındaki, başörtülü ve başörtüsüz kadınlar herhangi bir kaos ya da kargaşa yaşanmadan eğitimlerine yada mesleklerini icra etmeye devam etmektedirler.

Tez çalışmasında, Türkiye’de gündemin bir dönem kangrenleşen yasağı başörtüsü sorunu, karikatürler ile incelenmiştir. Başörtüsü yasağı *Akit*, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Yeni Asya* ve *Yeni Şafak* Gazeteleri karikatürleri üzerinden değerlendirilmiştir. Bu gazetelerin seçilme nedenleri; ideoloji ve yayın politikalarının farklı olmasıdır. Böylelikle konunun daha objektif olarak sunulması hedeflenmektedir.

Yasağın toplumda karışıklık ve bölünmelere yol açıp, toplumsal hizipleşmeler sonucu huzurun ve birliğin bozulmasına sebep olan uygulamalardan biri olduğu ele alınmıştır. Karikatürlerin analizleri bu bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Basının; tarafsız, insan hak ve hürriyetlerini dikkate alarak yayın yapması gerekliliği vurgulanmış, onların, değişen iktidara göre duruşları da ele alınmıştır. Basından

beklenen; üretilen ya da oluşturulması istenen algıya göre doğrudan yayın yapması değil, haklı ve haksızı ayırt ederek yayın yapabilmesidir.

Karikatürlerinde yasağı haklı bulan *Cumhuriyet* Gazetesi'nin başörtüsü ile ilgili sert bir çizgi dilini tercih ettiği anlaşılmakta ve konuya daha çok rejimi tehdit eden bir unsur gözüyle bakmıştır. Yaşananları mağduriyet ya da temel insani hakların yok sayılması olarak değerlendirmemiştir. Başörtülü eğitim görme, siyaset yapma gibi talepleri, rejimi tehdit eden siyasi ve irticai simge olarak kabul etmiştir. Başörtülülerin taleplerini de samimi bulmamış, dinin siyasete alet edilmesi olarak değerlendirmiştir. *Cumhuriyet* Gazetesinin yayın çizgisinin Başörtüsü meselesinde ne kadar sert olduğuna 16 Nisan 2006 tarihinde yayınlanan başörtülü domuz karikatürü örnek verilebilir.²¹¹

Akit Gazetesi ise, aynı sert çizim dilini yasağı savunanlar için kullanmıştır. *Yeni Asya* ve *Yeni Şafak* ve gazeteleri karikatürlerinde yasakların özellikle mağduriyet ve hak konusunu da tema edinmiştir. İnsan, kadın, eğitim hakkı, din ve vicdan özgürlüğü bağlamında yaşanan mağduriyetleri, karikatürlerle ifade etmeye çalışmıştır. *Yeni Asya* Gazetesi'nin kendi ideolojisini merkez alarak, karşıt görüşe hareket ettiği fark edilmektedir. Tüm kararlara, yine kendi doğruları çerçevesinde eşit mesafe ile iktidar muhalefet farkı gözetmeksizin değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. *Yeni Şafak* Gazetesi ise yasağı insan hakları, sağduyu ve objektifliği harekete geçirme çabasına yönelik bir üslupla kullandığından bahsedilebilir. *Hürriyet* ve *Milliyet* gazeteleri de başörtüsü sorununu irtica ve rejim tehdidi olarak görmüşler ancak onların vurguladıkları konu başörtüsünün bir siyasi argüman olarak kullanılıp, suni gündemlerle toplumun meşgul edildiğidir. Bu şekilde siyasi bir boşluk oluşturulmak istendiği özellikle vurgulanmıştır.

Cumhuriyet Gazetesi karikatüristlerinden Tan Oral, 28 Şubat yıldönümü sebebiyle *Yeni Şafak* Gazetesi'ne bir röportaj vermiştir. Akabinde başörtüsü ile ilgili, "Başın üstündeki değil, içindeki önemlidir" mesajlı bir karikatür çizmesi üzerine *Cumhuriyet* Gazetesi çizeriyle yollarını ayırmıştır.²¹² Bu örnekle Türk Karikatürünün, değişen iktidarlar ve şartlarla değişim ve senteze uğradığı görülmektedir.

²¹¹ Bkz. Şekil:86.

²¹² Bkz. Ek 14.

Tezde karikatürlerin incelendiği bölümlerde seçilen gazetelerin yaklaşımları şu şekilde olmuştur; 28 Şubat sürecine *Cumhuriyet* Gazetesinin yaklaşımı doğrudan rejim ve irtica tehdidi üzerinden olmuştur. Karikatürlerinde, yasağı haklı ve gerekli gördüğünü alaycı bir tavırla ele almıştır. Aynı zamanda Cumhuriyet'in ve laik düzenin tehdit altında olduğu mesajına da yer vermiştir. *Hürriyet* Gazetesi yasakla ilgili mağdur olanlar üzerinden değil konuyu irtica tehdidi olarak işlemiş fakat sorunun siyasi argüman olarak kullanılması konusuna da öncelik vermiştir. *Milliyet* Gazetesi sorunu rejim tehdidi olarak görmekle beraber konunun siyasi argüman olarak kullanıldığını, siyasilerin kendi çıkar ve faydaları doğrultusunda gündemi gereksiz meşgul ettiklerini daha ağırlıklı vurgulamıştır. *Yeni Asya* Gazetesi başörtüsü yasağını haksız bulmuş, konuyu özgürlükler bağlamında değerlendirmiştir. Gazete kendi ideolojisine aykırı gördüğü her kararı eleştirel bir çizimle işlemiştir. *Yeni Şafak* Gazetesi ise sorunu insan hak ve ihlalleri kapsamında değerlendirmiş, siyasi argüman olarak kullanıldığı konusuna çok fazla değinmemiştir. Mağduriyet yaşayanların içinde oldukları durumu, yasağın yersiz ve haksızca uygulandığını anlatmaya çalışmıştır.

1999 Seçimleri ve yaşanan başörtüsü sorunlarına *Akit* Gazetesi, aslında toplumun başörtüsüne karşı bir tavrı olmadığını, konunun siyasi manipüle aracı olarak kullanıldığı mesajını vermiştir. Hakların ihlal edildiğini ve haksız bir müdahalenin yapıldığını anlatmak istemiştir. Genel olarak başörtüsü yasağını haklı bulanları karikatürlerde hakaretvari ve alay dili ile eleştirmiştir. *Cumhuriyet* Gazetesi TBMM'de yaşanan başörtüsü krizini rejimin değiştirilmesine yönelik bir adım olarak değerlendirmiştir. Seçme seçilme hakkı bağlamında konuyu çok fazla değerlendirmemiştir. Başörtüsünün siyasete alet edildiği mesajını vermiştir. *Hürriyet* gazetesi konunun siyasi argüman olarak kullanıldığını, yaşanan ekonomik, güvenlik vb. bir çok sorunun bilinçli olarak gölgelendiğini anlatan karikatürler yayınlamıştır. Merve Kavakçı'nın provakatör olduğunu, Kavakçı'yı siyasilerin kendi çıkarları için kullandıkları mesajını vermiştir. *Milliyet* Gazetesi başörtüsünün ve seçme seçilme hakkının asıl mesele olmadığını bu gündemlerin ön planda tutularak, asıl amacın laik Cumhuriyet rejimine zarar vermek olduğunu vurgulamıştır. *Yeni Asya* Gazetesi Merve Kavakçı'nın milletin iradesi ile seçilmesine rağmen yemin edememesini seçme seçilme hakkında müdahale olarak görmüştür. MHP milletvekili Nesrin Ünal'ın başını açarak yemin etmesini eleştirmiştir.

Yeni Şafak Gazetesi, TBMM’de yaşanan başörtüsü sorununu seçme seçilme hakkına müdahale olarak değerlendirmiştir bu yaşananları psikolojik şiddet bağlamında değerlendirip haksız bulmuştur. Kadının başörtülü ve başörtüsüz toplumda var oluş çabası sırasında fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kaldığı mesajını vermiştir.

Demokratikleşme Paketinin açıklanmasını ve başörtüsü yasağının kaldırılmasını *Cumhuriyet* Gazetesi, rejimi tehdit edici bir unsur olarak değerlendirmiştir. Başörtüsünü modernleşmeye engel bir unsur olarak görmüştür. *Hürriyet* Gazetesi, Demokratikleşme Paketi’nin başörtülü olanların itibarını arttıracaklarının mesajını vermiştir. *Milliyet* Gazetesi, Demokratikleşme Paketi’ni boş bir paket olarak değerlendirmiş. Bu paketin mağdurlarının başörtüsü kullanmayanlar olacağını, başörtülülerin avantajlı olacaklarının mesajını vermiştir. *Yeni Asya* Gazetesi Demokratikleşme Paketi’nin açıklanmasıyla, başörtüsü serbestliğini muhalefetin kolay kabul edemeyeceğini alay edici bir çizim dili kullanarak anlatmıştır. Paketin açıklanmasından önceki süreçte siyasileri toplumun yaşadığı mağduriyetlere karşı duyarsız davrandıklarını anlatmak istemiştir. *Yeni Şafak* Gazetesi başörtüsünün sadece gelenek nedeni ile örtüldüğü, zihniyetin önemli olduğu mesajını vermiştir

Sonuç olarak batılılaşma, modernleşme veya laik toplum düzenini tehdit eden ideolojik ya da siyasi bir simge olduğu gerekçesi ile başörtüsü hakkında yapılan çeşitli katı düzenlemelerin, aslında toplumda ve ülke gündeminde gereğinden fazla yer teşkil ettiği, bazı zamanlarda da farklı siyasi gündemleri manipüle aracı olarak kullanıldığı görülmüştür. Uzun bir dönem yasaklar nedeni ile eğitim hakkından mahrum kalan, mesleğini icra edemeyen, hatta cezalandırılan kişilerin yıllar sonra öğrenci, öğretmen, doktor avukat veya milletvekili olarak toplumda yer almalarının rejimi tehdit edici bir etken olmadığı fark edilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 26. Maddesinde belirtildiği gibi “Herkes eğitim hakkına sahiptir.” Her insan için temel haklardan olan, seçme, seçilme, eğitim gibi haklardan başörtülü kadınların muaf tutulmaması gerekliliği anlaşılmıştır. Aslında Kemal Karpat’ın da belirttiği gibi bütün mesele;

“Laiklerin, [Başörtüsünü din ve vicdan özgürlüğü olarak kabul etmeyip, şekilci davranan kısmı], ülkenin Müslüman olduğunu ve tüm vatandaşlarımızın İslam’ı yaşama hakları olduğunu, İslamcıların

da[tutucu olan kısmı], insanların istedikleri gibi dini yaşama ya da yaşamama, ibadet etme ya da etmeme haklarının olduğunu kabullenmeleridir.”²¹³

Bu suretle toplumsal birliktelik daha sağlam temellendirilmiş olacaktır.

²¹³ Kemal Karpat, **İslam’ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması**, (İstanbul: 2017, Timaş Yayınları), 677.

KAYNAKÇA

1. Ansiklopediler ve Sözlükler

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, İstanbul: Ana Yayıncılık.

Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Diyanet Vakfı.

2. Yazılı Kaynaklar

Akkad, Mahmud. **Kur'an'da Kadın Hakları**, çev. Ahmet Demirci, İstanbul: Çığır Yayınları, 1977.

Aksoy, Murat. **Başörtüsü – Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Aktaş, Cihan. **Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık-Kıyafet ve İktidar**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2006.

_____. **Tanzimat'tan Günümüze Kılık-Kıyafet ve İktidar 1** İstanbul: Nehir Yayınları, 1989.

_____. **Tanzimat'tan Günümüze Kılık-Kıyafet ve İktidar 2** İstanbul: Nehir Yayınları, 1991.

Akyol, Taha. **Modernleşme Sürecinde Türban**, İstanbul: Nesil Yayınları, 2008.

Ali, Cevad. **İslam Öncesi Arap Tarihi**, çev. Dursun Hazer – Fethullah Zengin, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

Altan, Çetin. **Kahrolsun Kominizm Diye Diye Ankara**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.

- Altan, Mehmet. **Darbelerin Ekonomisi**, İstanbul: İyi Adam Yayınları, 2001.
- _____ **Din Devleti Özlemi ve Laik Tanklar, 28 Şubat Bir Darbenin Sosyal Ve Siyasal Analizi**, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2007.
- Altıntaş, Ramazan. **Din ve Sekülerleşme**, İstanbul, Pınar Yayınları, 2005.
- Altıntaş, Yusuf. **Yahudilikte Kavram ve Değerler**, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 2001.
- Apak, Melek Sevüktekin. **Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.
- Apaydın, Yunus. “Tesettür” **DİA**, c.40, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, 539.
- Arendt, Hannah. **İnsanlık Durumu**, çev. Özlem Nudralı, Ionna Kucuradi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Arıg, Ayten Sezer. **Atatürk Türkiye’inde Kılık-Kıyafette Çağdaşlaşma**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007.
- Arık M. Bilal. **Değişen Toplum ve Değişen Karikatür: 1980’den Sonra Yaşanan Toplumsal Değişim ve Karikatürün İşlevi**, İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1998.
- Armağan, Servet. **Türkiye’de Kadın – Erkek Eşitliği ve Başörtüsü Yasası**, İstanbul: Mavi Ufuklar Yayınevi, 2010.
- Ay, Eyüp. “Örtünmenin Tarihsel Görünümleri ve Sembolik anlamları”.**İslamiyat Dergisi**. Ankara: Avrasya Yayınları, c. 4, s. 2, (2001): 11-18.
- Aysal, Necdet. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”. **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**. c.10 s.22 (2011):4.
- Balcıoğlu, Semih. **Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Karikatürü**, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.
- Barbarasoglu, Fatma. **Kamusal Alanda Başörtülüler**, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

- _____. **Cumhuriyetin Dindar Kadınları**, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2016.
- _____. **Şov ve Mahrem**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006.
- _____. “Başörtüsü Yasağına Karşı Hak Arama Yöntemleri”. **Dünü, Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü**. (İstanbul: Pınar Yayınları, 2004: 131.
- _____. **Türkiye’de ve Dünya’da Başörtüsü Yasağı Kronolojisi**, İstanbul: Mazlumder Yayınları, 2011.
- _____. **Moda ve Zihniyet**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2017
- Beşer, Faruk. “İslam’da Kılık-Kıyafet ve Örtünme”. **Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi**. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1991: 93.
- Beşer, Faruk. “Ziyet”, **DİA**, c.38, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010: 178-180.
- Böligeray, Nevzat. **Türban Savaşı 28 Şubat Süreci 3**, İstanbul: Tekin Yayınları, 2003.
- Bruinessen, Martin Van. **Ağa, Şeyh, Devlet**, çev. Banu Yalkut, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Cantek, Levent, Levent Gönenç. **Muhalefet Defteri, Türkiye’de Mizah Dergileri ve Karikatür**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Çakır, Serpil. **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Çeviker, Turgut. **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü – Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**, İstanbul: Adam Yayınları, 1988.
- _____. **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü – Tanzimat Dönemi 1867-1878, İstibdat Dönemi 1878-1908**, İstanbul: Adam Yayınları, 1986.
- _____. **Karikatürkiye, Karikatürler ile Cumhuriyet Tarihi (1923 – 2008)**, İstanbul: NTV Yayınları, 2010.
- Demirel, Fatmagül. **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007.

- Develioğlu, Ferit. **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)**, ed. Aydın Sami Güneyçal, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2002.
- Dindi, Emrah. **Kur’anda İslam Öncesi Kültür Nassın Olguyla Diyalektik İlişkisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Ebu Davud Süleyman b. El Eş’as es Sicistani, **Sünen- i Davud Tercümesi**, çev. Necati Yeniçel, Hüseyin Karapınar, İstanbul: Şamil Yayınları, 1987.
- Ebu’l A’la Mevdudi, **Hicab**, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Erdoğan, Mehmet. **Eski Türkiye’den Yeni Türkiye’ye (1996-2016)**, İstanbul, Kopernik Kitap, 2017.
- _____. **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Erdoğan, Mustafa. **28 Şubat Süreci**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Erkilet, Alev. **Mazlum Doğu’nun Mağrur Çocukları**, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.
- Erol, Bünyamin. “ Veda Hutbesi”, **DİA**, c.42, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012: 591-593.
- Fayda, Mustafa. “Cahiliye’”, **DİA**, c.7, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003: 17-19.
- Findley, Carter V. **Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik**, Çev. Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Goloğlu Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Ankara: Başnur Matbaası, 1972.
- Gombrich, Ernest. **Sanat ve Yanılsama**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- Gölcük, Şerafettin. **Din ve Toplum**, İstanbul: Esra Yayınları, 2000.
- Göle, Nilüfer. **Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine**, İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

_____. **Modern Mahrem**, İstanbul: Metis Yayınları, 2016.

Görmez, Mehmet. “İlahi Dinlere Göre Başörtüsü”. **İslamiyat Dergisi**. c.4 s.2 (2001): 19.

Gürkan, Saime Leyla. “Diğer Dinlerde Tesettür” **DİA**, c.40, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011: 544-545.

Gürkan, Salime Leyla. “Tesettür”, **DİA**, c.40, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011: 543.

Güzel, Şehmus. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, c.3-4, s.858.

_____. “Tesettür”, **DİA**, c.40, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011:545.

_____. “Tesettür”, **DİA**, c.40, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011: 544.

Habermas, Jürgen. **Kamusal Alan**, çev. Merak Özbek, İstanbul: Hil Yayınları, 2004.

Hamidullah, Muhammed. **İslam Peygamberi: Hayatı ve Faaliyeti**, çev. Salih Tuğ, c.2, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980.

Hatemi, Hüseyin. **İlahi Hikmette Kadın**, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999.

Kafadar, Cemal. “Tanzimat’tan Önce Selçuklu ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar”, **Çağlar Boyu Anadolu’da Kadının 9000 yılı Sergi Kataloğu**, İstanbul: Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Yayınları, 1993, 256.

Kandehlevi, M.Yusuf. **Hayatü’s Sahabe**, (Hadislerle Müslümanlık) çev. Ahmet M. Büyükcınar, A. Ömer Tekin – Yaşar Erol, c.3, İstanbul: Kalem Yayınevi, 1979.

Karpat, Kemal. **İslam’ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

Kavakçı, Merve. **Örtünün Altında Kalanlar**, İstanbul: Beyan Yayınları, 2008.

Kentel, Ferhat. “Bir Direnişin Anatomisi: Teorinin Raconunu Bozan Başörtüsü”. **Örtülemeyen Sorun Başörtüsü**. İstanbul: Akder Yayınları, 2008: 34.

- Koçyiğit, Talat. **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali**, Ankara, Kılıç Yayınevi.
- Kodaman, Bayram. "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını". 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. s. 5 (1990): 131-138.
- Köksal, Asım. **H. Muhammed ve İslamiyet**, İstanbul: İrfan yayınları, 1974.
- Kurnaz, Şefika. **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını 1839-1923**, Ankara: T. C. Başkanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991.
- _____. "Osmanlı Kadın Basınının Başlangıcı", **Milli Eğitim Dergisi**, s.82 (1989): 75-79.
- Kurtoğlu, Ayşenur, Yıldız Ramazanoğlu. **Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayımında Dinin Yer Alış Biçimleri, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü**, İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.
- Mahmud, Ali Abdülhalim. **Müslüman Kadının Şahsiyeti**, çev. Veysel Bulut Nuhoglu, İstanbul; Dua Yayıncılık, 2012, 44.
- Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Meriç, Nevin. **Ayşe Hümeysra Ökten Dindar Bir Doktor Hanım**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- _____. "Kadında Meydana Gelen Değişimlerin Tarihselliğinden Birkaç Kesit", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü**, Yıldız Ramazanoğlu ve diğ. İstanbul: Pınar Yayınları, 2000: 53-77
- Mutahharî, Murtaza. **Hicâb Örtünmenin Felsefesi**, çev. Mücteba Mir, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2004.
- Oral, Tan. "Türk Karikatürünün Yüz yıllık Tarihine Bir Bakış". **Yansıma Dergisi**, c.2 s.33(1974): 152-156.
- Oran, Baskın. **Türk Dış Politikası**, İstanbul: İletişim Yayınları, c.2, 2010.
- Ortaylı, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yılı**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

_____. **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

Öğüt, Salim. “Mahrem” **DİA**, c.27, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003: 388-389.

Öngören, Ferit. **Cumhuriyet Dönemi Türk Mizah ve Hicvi**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983.

Özdalga, Elisabeth. **Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu Resmi Laiklik ve Popüler İslam**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998.

Özer Atilla. **Çizgilerle Karikatür Albümü**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1982.

_____. **Kurumsal ve Uygulamalı Karikatür**, Eskişehir: ETAM Yayınları, 1998.

Özipek, Bekir Berat. “28 Şubat ve İslamcılar”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005: 640-648.

Öztürk, Yaşar Nuri. **Kur’an’ın Temel Buyrukları**, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1999.

Saydam, Abdullah. **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, İstanbul: Kitabevi Yayıncılık, 2017.

Sönmez, Mustafa. **AKP – Cemaat Çatışmadan Çöküşe**, İstanbul: Notabene Yayıncılık, 2014.

Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, **1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Şeker, Mehmet. **İslam’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri**, (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 78.

Şentürk, Hulusi. **İslamcılık Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset**, İstanbul: Çıra Yayınları, 2018.

Şenyapılı, Önder. “Neyi, Neden, Nasıl Anlatıyor Karikatür; Kim, Niye Çiziyor?”
(Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, İletişim Yayınları, 2003.

Şişman, Nazife. “Kamusal Alanda Başörtülüler”. **Dünü, Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü**. İstanbul: Pınar Yayınları, 2004: 64.

_____. **Emanetten Mülke Kadın, Beden, Siyaset**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

_____. **Smırsız Dünyanın Yeni Sınırı Başörtüsü**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Tayyar, Şamil. **Kıt’a Dur!**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

Tezcan, Hülya. “Ferace” **İslam Ansiklopedisi**, c.12, s. 350, 1995

Thoreau, Hanry David. **Sivil İtaatsizlik**, çev. Melis Ölçüm, İstanbul: Kafekültür Yayıncılık, 2013.

Toska, Zehra. **Tanzimat’tan Cumhuriyete Osmanlı Kadın Tarihinde İstanbul ve Önde Gelen Kadın Sımaları**, 1993, 1-14. Kadın Eserleri Kütüphanesi, Sınıf No:4, Giriş No: 99/799.

Topaloğlu, Bekir. **İslamda Kadın**, İstanbul: Nesil Yayınları, İstanbul, 1995, 24.

Toprak, Zafer. **Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.

Topuz, Hıfzı. “**50 yılın Dünya Karikatürü 1935-1985**”. Milliyet Sanat Dergisi (1991): 4

_____. **Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997.

Tosun, Mebrure, Kadriye Yalvaç, **Sümer Babil Asur Kanunları ve Ammi-Şaduga Fermanı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975.

Tozduman, Aysel Zeynep. **İslamda Kadının Hakları**, İstanbul: Seha Neşriyat, 1991.

Türküne, Mualla. **Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü**, Ankara: Ark Yayınları, 1995.

Unat, Nermin Abadan. “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, **Türk Toplumunda Kadın**, ed. Nermin Abadan Unat, Deniz Kandiyoti, Mübeccel B. Kıray, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1982.

Üçok, Bahriye. Atatürk İlkelerinden Sapmalar, **Uluslararası Atatürk Konferansı, Tebliğler, 9-13 Kasım 1981**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi: 1-15.

Vatandaş Celaleddin. **Cumhuriyet’in Tarihi Yaşadıklarımızın Dünü Bugünü**, İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.

Yakut, Kemal. “Tek Parti Döneminde Peçe ve Çarşaf ”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, İstanbul: s.220 (2002): 26.

Yaşar, Fatma Tunç. “Osmanlı Kadının Eğitimine Yönelik İlk Süreli Yayın: Terakki-i Muhadderat”, **Dem Dergi**, s.3 (2008): 98.

Yaşar, Mehmet, Kandemir, Halit Zavalı, Ümit Şimşek, **Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’an-ı Kerim Meali**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.

Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1994.

Yılmaz, Bedriye. **Tarihten Günümüze Örtünmenin Anlamları**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.

Zeydan, Abdülkerim. **İslam Hukukuna Giriş**, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1995.

Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

3. Süreli Yayınlar

Resm-i Gazete

Akit Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Gözcü Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Sabah Gazetesi

Yeni Şafak Gazetesi

EKLER

Ek 1. 28 Şubat Kararları

Milli Güvenlik Kurulu'nun 28 Şubat 1997'de 18 Maddeden Oluşan Kararı

1- Demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ni hedef alan rejim aleyhtarı faaliyetler karşısında ödün verilmemelidir. Anayasa'nın 174. maddesinde koruma altına alınan Devrim Kanunları'nın ödün verilmeden uygulanması esastır. Hükümet, icraatında Devrim Yasaları'na uygunluğu sağlamakla görevlidir.

2- Savcılar, Devrim Yasaları'nın ihlalini oluşturan davranışlar karşısında harekete geçmelidirler. Yasaları ihlal eden dergahlar kapatılmalıdır.

3- Sarık ve cüppeli giyim şeklinin özendirildiği görülmektedir. Kılık ve kıyafetleri bu yasaya ters düşen kişilerin onurlandırılmamaları gerekir.

4- Anayasa'nın 163. maddesinin kaldırılmasının yarattığı hukuki boşluklar, irticai akımların ve laikliğe aykırı tutumların güçlenmesine yol açmıştır. Bu boşlukları telafi edecek yasal düzenlemeler getirilmelidir.

5- Eğitim politikalarında yeniden Tevhidi Tedrisat Kanunu ruhuna uygun bir çizgiye gelinmelidir.

6- Temel eğitim 8 yıla çıkarılmalıdır.

7- İmam - hatip okulları toplumdaki bir ihtiyacı karşılamak üzere kurulmuşlardır. Bu ihtiyacın fazlası olan imam hatip okulları, meslek okullarına dönüştürülmelidir. Ayrıca kökten dinci grupların kontrolünde olan Kuran kursları kapatılarak, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda düzenlenmelidir.

- 8-** Devlet dairelerinde ve belediyelerde kökten dinci bir kadrolaşma hareketi sürdürülmektedir. Hükümet, bu kadrolaşmanın önüne geçmelidir.
- 9-** Cami yapımı gibi dini konuları siyasi amaçlar için istismar etmeye dönük olan her türlü davranışlara son verilmelidir.
- 10-** Pompalı tüfekler kontrol altına alınmalı ve gerekirse pompalı tüfek satışları yasaklanmalıdır.
- 11-** İran'ın Türkiye'deki rejimi istikrarsızlığa itmeyi amaçlayan çabaları yakın takibe alınmalıdır. İran'ın Türkiye'nin içişlerine karışmasını önleyici politikalar uygulanmalıdır.
- 12-** Yargı mekanizmasının daha etkin çalışmasını sağlayacak ve yargı bağımsızlığını güvence altına alacak, hükümetin tasarruflarından koruyacak düzenlemeler bir an önce getirilmelidir.
- 13-** Son dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarını hedef alan tahriklerde büyük artış gözlenmektedir. Bu sataşmalar TSK içinde rahatsızlığa yol açmaktadır.
- 14-** İrticai faaliyetlere karıştıkları için TSK'daki görevlerine son verilen subay ve astsubayların belediyelerde istihdam edilmelerinin önüne geçilmelidir.
- 15-** Partilerin belediye başkanları ve il, ilçe yöneticilerinin konuşma ve davranışları da Siyasi Partiler Yasası'nın sorumluluk alanına sokulmalıdır.
- 16-** Tarikatların denetimindeki finans kuruluşları ve vakıflar aracılığıyla ekonomik güç haline gelmeleri dikkatle izlenmelidir.
- 17-** Laiklik aleyhtarı yayın çizgisi olan TV kanalları ve özellikle radyo kanallarının verdikleri mesajlar dikkatle izlenmeli ve bu yayınların Anayasa'ya uygunluğu sağlanmalıdır.
- 18-** Milli Görüş Vakfı'nın bazı belediyelere yaptığı usulsüz para transferleri durdurulmalıdır.²¹⁴

²¹⁴<http://bianet.org/bianet/kategori/8236-28-subat-kararlari>, 15.05.2019

Ek 2. TBMM’de Yaşanan Başörtüsü Krizi

Başörtüsü ile TBMM’de yemin etmek isteyen Merve Kavakçı dakikalarca protesto edilir.²¹⁵

²¹⁵ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/merve-kavakci-28-subati-anlatti> [15.04.2019]

Ek 3. Medine Bircan Olayı

Sağlık Alanında Başörtüsü Sebebi ile Mağdur Edilen Hasta Medine Bircan²¹⁶

²¹⁶ Faruk Aslan, “Baskı arayan 28 Şubat’a baksın.”, <http://www.yeniakit.com.tr/haber/baski-arayan-28-subata-baksin-255464.html>. [16.04.2019]

Ek 4. Üniversitelerde Başörtüsü Yasası

Üniversite önlerinde toplanan başörtülü öğrencilerin okullarından uzaklaştırılması.

217

²¹⁷ <https://tarihnedio.com/1987-basortusu-yasagi>. [15.04.2019]

Ek 5. Üniversite Girişinde Başörtüsü Açtırılan Öğrenci

Üniversite girişinde güvenlik güçleri tarafından başörtüsü açtırılan öğrenci.²¹⁸

²¹⁸ <http://www.tevhidhaber.com/anneye-de-basortusu-zulmu-video-29644h.html> [15.04.2019]

Ek 6. Ortaöğretimde Başörtüsü Yasası

İmam Hatip Liselerinin Ortaöğretim kısımlarına başörtülü alınmayan öğrenciler.²¹⁹

²¹⁹ <http://www.habervitrini.com/bu-nasil-savci-28-subat-danistay-da-hortladi/952926> [15.04.2019]

Ek 7. Tahrir-i Sükun Kanunu

— 98 —

Tahriri sükun kanunu

(Resmî Ceride ile neşir ve ilân : 4 . III . 1341 - Sayı : 87)

No.
578

BİRİNCİ MADDE — İrticaa ve isyana ve memleketin nıazını içtimaisini v huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlâlâ bâis bilûmum teşkilât ve tahrika ve teşvikat ve teşebbûsat ve neşriyatı Hükûmet, Reisi cumhurun tasdikıyla, re'sen v idareten men'e mezundur.

İşbu efal erbabını Hükûmet İstiklâl mahkemesine tevdi edebilir.

İKİNCİ MADDE — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetli mer'iyüliyeradır.

ÜÇÜNCÜ MADDE — İşbu kanunun tatbikına İcra Vekilleri Heyeti memurdur

8 şaban 1343 ve 4 mart 1341

Cumhuriyet Riyasetine tebliği : 4 . III . 1341 tarih ve 1/638 No. lu teshere ile
Derayi neşir ve ilân kanunun Başvekâlete tebliğ
edildiğini müş'ir Cumhuriyet Riyasetinden mevru
tezkerenin tarih ve numarası : 4 . III . 1341 ve bîlânumara
Müzakeratı ihtiva eden zabıt ceridelerinin cilt ve Cilt Sayfa
sayfası : 15 136,137:160,166
İşbu kanunun olâkadar olduğu diğer kanunların
numaraları :

Anadolu'da başlayan dini sebeplerin de etken olduğu düşünülen ayaklanmanın ardından hükûmete olağanüstü yetkiler veren ve TBMM' de kabul edilen kanun.²²⁰

²²⁰https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300578.pdf, [15.06.2019]

Ek 8. Ravza Kavakçı Olayı

Başörtüsü yasağının kaldırılmasının ardından TBMM’de başörtülü olarak yemin eden Ravza Kavakçı TBMM’ye ablası Merve Kavakçı’nın 1999 yılında TBMM’de yemin edemediği gün taktığı başörtüsü ile gelmiştir.²²¹

²²¹<https://www.haberler.com/16-yil-sonra-ayni-basortusuyle-yemin-edecek-7443405-haberi/>[15.04.2019]

Ek 9. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme

Roma 4 Kasım 1950

Aşağıda imzası bulunan Avrupa Konseyi üyesi hükümetler, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948’de ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’ni, bu bildirinin, açıkladığı hakların evrensel ve etkin olarak tanınmalarını ve uygulanmalarını sağlamayı hedef aldığını, Avrupa Konseyi’nin amacının, üyeleri arasında daha sıkı bir birlik oluşturmak olduğunu ve insan hakları ile temel özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesinin bu amaca ulaşma yollarından biri olduğunu göz önüne alarak, dünyada barış ve adaletin asıl temelini oluşturan ve korunması öncelikle, bir yandan gerçekten demokratik bir siyasal rejime, diğer yandan da insan hakları konusunda ortak bir anlayış ve ortaklaşa saygı esasına bağlı olan bu temel özgürlüklere derin bağlılıklarını bir kez daha tekrarlayarak, aynı inancı taşıyan ve siyasal gelenekler, idealler, özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü konularında ortak bir mirası paylaşan Avrupa devletlerinin hükümetleri sıfatıyla, Evrensel Bildiri’de yer alan bazı hakların ortak güvenceye bağlanmasını sağlama yolunda ilk adımları atmaya kararlı olarak, aşağıdaki konularda anlaşmışlardır:

Madde 1 İnsan Haklarına Saygı Yükümlülüğü

Yüksek Sözleşmeci Taraflar kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin, bu Sözleşme’nin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlarlar.

Madde 2 Yaşam Hakkı

1. Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez.
2. Ölüm, aşağıdaki durumlardan birinde mutlak zorunlu olanı aşmayacak bir güç kullanımı sonucunda meydana gelmişse, bu maddenin ihlaline neden olmuş sayılmaz:

- a) Bir kimsenin yasa dışı şiddete karşı korunmasının sağlanması;
- b) Bir kimsenin usulüne uygun olarak yakalanmasını gerçekleştirme veya usulüne uygun olarak tutulu bulunan bir kişinin kaçmasını önleme;
- c) Bir ayaklanma veya isyanın yasaya uygun olarak bastırılması

Madde 3 İşkence Yasağı

Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz.

Madde 4 Kölelik ve Zorla Çalıştırma Yasağı

1. Hiç kimse köle ya da kul durumunda tutulamaz
2. Hiç kimse zorla çalıştırılmaz ve zorunlu çalışmaya tabi tutulamaz.
3. Aşağıdaki haller, bu madde anlamında “zorla çalıştırma ya da zorunlu çalışma” sayılmaz:
 - a) Bu Sözleşme’nin 5. maddesinde öngörülen koşullara uygun olarak tutulu bulunan bir kimseden, tutulu bulunduğu sırada veya şartlı tahliyeden yararlandığı süre içinde olağan olarak yapması istenilen bir iş;
 - b) Askeri nitelikli herhangi bir hizmet veya vicdanî reddin meşru sayıldığı ülkelerde, vicdanî reddi seçen kişilere zorunlu askerlik hizmeti yerine gördürülebilecek başka bir hizmet;
 - c) Toplumun hayat veya refahını tehdit eden kriz veya afet hallerinde gerekli görülen her hizmet;
 - d) Olağan yurttaşlık yükümlülükleri kapsamına giren her türlü çalışma veya hizmet.

Madde 5 Özgürlük ve Güvenlik Hakkı

1. Herkes özgürlük ve güvenlik hakkına sahiptir. Aşağıda belirtilen haller dışında ve yasanın öngördüğü usule uygun olmadan hiç kimse özgürlüğünden yoksun bırakılamaz:

a) Kişinin, yetkili bir mahkeme tarafından verilmiş mahkumiyet kararı sonrasında yasaya uygun olarak tutulması;

b) Kişinin, bir mahkeme tarafından yasaya uygun olarak verilen bir karara uymaması sebebiyle veya yasanın öngördüğü bir yükümlülüğün uygulanmasını sağlamak amacıyla yasaya uygun olarak yakalanması veya tutulması;

c) Kişinin bir suç işlediğinden şüphelenmek için inandırıcı sebeplerin bulunduğu veya suç işlemesine ya da suçu işledikten sonra kaçmasına engel olma zorunluluğu kanaatini doğuran makul gerekçelerin varlığı halinde, yetkili adli merci önüne çıkarılmak üzere yakalanması ve tutulması;

d) Bir küçüğün gözetim altında eğitimi için usulüne uygun olarak verilmiş bir karar gereği tutulması veya yetkili merci önüne çıkarılmak üzere yasaya uygun olarak tutulması;

e) Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla, hastalığı yayabilecek kişilerin, akıl hastalarının, alkol veya uyuşturucu madde bağımlılarının veya serserilerin yasaya uygun olarak tutulması;

f) Kişinin, usulüne aykırı surette ülke topraklarına girmekten alıkonması veya hakkında derdest bir sınır dışı ya da iade işleminin olması nedeniyle yasaya uygun olarak yakalanması veya tutulması;

2. Yakalanan her kişiye, yakalanma nedenlerinin ve kendisine yöneltilen her türlü suçlamanın en kısa sürede ve anladığı bir dilde bildirilmesi zorunludur.

3. İşbu maddenin 1.c fıkrasında öngörülen koşullar uyarınca yakalanan veya tutulan herkesin derhal bir yargıç veya yasayla adli görev yapmaya yetkili kılınmış sair bir kamu görevlisinin önüne çıkarılması zorunlu olup, bu kişi makul bir süre içinde

yargılanma ya da yargılama süresince serbest bırakılma hakkına sahiptir. Salıverilme, ilgilinin duruşmada hazır bulunmasını sağlayacak bir teminat şartına bağlanabilir.

4. Yakalama veya tutulma yoluyla özgürlüğünden yoksun kılınan herkes, tutulma işleminin yasaya uygunluğu hakkında kısa bir süre içinde karar verilmesi ve, eğer tutulma yasaya aykırı ise, serbest bırakılması için bir mahkemeye başvurma hakkına sahiptir.

5. Bu madde hükümlerine aykırı bir yakalama veya tutma işleminin mağduru olan herkes tazminat hakkına sahiptir.

Madde 6 Adil Yargılanma Hakkı

1. Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar alenî olarak verilir. Ancak, demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veyahut, aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir.

2. Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar masum sayılır.

3. Bir suç ile itham edilen herkes aşağıdaki asgari haklara sahiptir:

a) Kendisine karşı yöneltilen suçlamanın niteliği ve sebebinden en kısa sürede, anladığı bir dilde ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek;

b) Savunmasını hazırlamak için gerekli zaman ve kolaylıklara sahip olmak;

c) Kendisini bizzat savunmak veya seçeceği bir müda finin yardımından yararlanmak; eğer avukat tutmak için gerekli maddî olanaklardan yoksun ise ve

adaletin yerine gelmesi için gerekli görüldüğünde, resen atanacak bir avukatın yardımından ücretsiz olarak yararlanabilmek;

d) İddia tanıklarını sorguya çekmek veya çektirmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında davet edilmelerinin ve dinlenmelerinin sağlanmasını istemek;

e) Mahkemede kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından ücretsiz olarak yararlanmak.

Madde 7 Kanunsuz Ceza Olmaz

1. Hiç kimse, işlendiği zaman ulusal veya uluslararası hukuka göre suç oluşturmeyan bir eylem veya ihmalden dolayı suçlu bulunamaz. Aynı biçimde, suçun işlendiği sırada uygulanabilir olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.

2. Bu madde, işlendiği zaman uygar uluslar tarafından tanınan genel hukuk ilkelerine göre suç sayılan bir eylem veya ihmalden suçlu bulunan bir kimsenin yargılanmasına ve cezalandırılmasına engel değildir.

Madde 8 Özel ve Aile Hayatına Saygı Hakkı

1. Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.

2. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbir olması durumunda söz konusu olabilir.

Madde 9 Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.

2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, sadece yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir.

Madde 10 İfade Özgürlüğü

1. Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin, kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve verme özgürlüğünü de kapsar. Bu madde, Devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine tabi tutmalarına engel değildir.

2. Görev ve sorumluluklar da yükleyen bu özgürlüklerin kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına alınması için gerekli olan bazı formaliteler, koşullar, sınırlamalar veya yaptırımlara tabi tutulabilir.

Madde 11 Toplantı ve Dernek Kurma Özgürlüğü

1. Herkes barışçıl olarak toplanma ve dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak, çıkarlarını korumak amacıyla başkalarıyla birlikte sendikalar kurma ve sendikalara üye olma hakkını da içerir.

2. Bu hakların kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplum içinde ulusal güvenliğin, kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli olanlar dışındaki sınırlamalara tabi tutulamaz. Bu madde, silahlı kuvvetler, kolluk kuvvetleri veya devlet idaresi mensuplarınca yukarda anılan haklarını kullanılmasına meşru sınırlamalar getirilmesine engel değildir.

Madde 12 Evlenme Hakkı

Evlenme çağına gelen her erkek ve kadın, bu hakkın kullanımını düzenleyen ulusal yasalara uygun olarak evlenme ve aile kurma hakkına sahiptir.

Madde 13 Etkili Başvuru Hakkı

Bu Sözleşme’de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, söz konusu ihlal resmi bir hizmetin ifası için davranan kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olsa dahi, ulusal bir merci önünde etkili bir yola başvurma hakkına sahiptir.

Madde 14 Ayrımcılık Yasağı

Bu Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır.

Madde 15 Olağanüstü Hallerde Yükümlülükleri Askıya Alma

1. Savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde her Yüksek Sözleşmeci Taraf, durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla, bu Sözleşme’de öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabilir.

2. Yukarıdaki hüküm, meşru savaş fiilleri sonucunda meydana gelen ölüm hali dışında 2. maddeye, 3. ve 4. maddeler (fıkra 1) ile 7. maddeye aykırı tedbirlere cevaz vermez.

3. Aykırı tedbirler alma hakkını kullanan her Yüksek Sözleşmeci Taraf, alınan tedbirler ve bunları gerektiren nedenler hakkında Avrupa Konseyi Genel Sekreteri’ne tam bilgi verir. Bu Yüksek Sözleşmeci Taraf, sözü geçen tedbirlerin yürürlükten kalktığı ve Sözleşme hükümlerinin tekrar tamamen geçerli olduğu tarihi de Avrupa Konseyi Genel Sekreteri’ne bildirir.

Madde 16 Yabancıların Siyasal Etkinliklerinin Kısıtlanması

10, 11 ve 14. maddelerin hiçbir hükmü, Yüksek Sözleşmeciler Taraflar'a yabancıların siyasal etkinliklerine kısıtlama getirmelerini yasakladığı anlamında değerlendirilemez.

Madde 17 Hakları kötüye kullanma yasağı

Bu Sözleşme'deki hiçbir hüküm, bir devlete, topluluğa veya kişiye, Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerin yok edilmesi veya bunların Sözleşme'de öngörülmüş olandan daha geniş ölçüde sınırlandırılmalarını amaçlayan bir etkinliğe girişme ya da eylemde bulunma hakkı verdiği biçiminde yorumlanamaz.

Madde 18 Haklara getirilecek kısıtlanmaların sınırlanması

Anılan hak ve özgürlüklere bu Sözleşme hükümleri ile izin verilen kısıtlamalar öngörüldükleri amaç dışında uygulanamaz.

Ek 10. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ek Protokol No.1

Paris, 20. III. 1952

Bu Protokol'ü imzalayan Avrupa Konseyi üyesi hükümetler,

Roma'da 4 Kasım 1950 tarihinde imza edilmiş bulunan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Sözleşme'nin (aşağıda "Sözleşme" diye anılmıştır) birinci bölümünde belirtilenler dışında bazı hak ve özgürlüklerin ortak güvenceye bağlanmasını sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri almayı kararlaştırarak,

Aşağıdaki hususlarda anlaşmışlardır:

Madde 1 Mülkiyetin Korunması

Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır. Bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir.

Yukarıdaki hükümler, devletlerin, mülkiyetin kamu yararına uygun olarak kullanılmasını düzenlemek veya vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamak için gerekli gördükleri yasaları uygulama konusunda sahip oldukları hakka halel getirmez.

Madde 2 Eğitim Hakkı

Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.

Madde 3 Serbest Seçim Hakkı

Yüksek Sözleşmeci Taraflar, yasama organının seçilmesinde halkın kanaatlerinin özgürce açıklanmasını sağlayacak şartlar içinde, makul aralıklarla, gizli oyla serbest seçimler yapmayı taahhüt ederler.

Madde 4 Ülkesel Uygulama

Her Yüksek Sözleşmeci Taraf, bu Protokol'ün imzası veya onaylanması sırasında ya da daha sonra herhangi bir zamanda, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne yapacağı bir bildirimle, uluslararası ilişkilerinden sorumlu olduğu ve sözü geçen bildirimde belirttiği ülkelerde bu Protokol hükümlerinin ne ölçüde uygulanacağını taahhüt ettiğini açıklayabilir. Yukarıdaki fıkra uyarınca bir bildirimde bulunmuş olan her Yüksek Sözleşmeci Taraf, zaman zaman yapacağı yeni bildirimlerle daha önceki beyanlarının koşullarını değiştirebilir veya bu Protokol hükümlerinin bu tür herhangi bir ülkede uygulanmasına son verildiğini bildirebilir. Bu madde uyarınca yapılmış olan bir bildirim, Sözleşme'nin 56. maddesinin 1. fıkrasına uygun olarak yapılmış sayılır.

Madde 5 Sözleşme ile Bağlantı

Yüksek Sözleşmeci Taraflar, bu Protokol'ün 1, 2, 3 ve 4. maddelerini Sözleşme'ye ek maddeler olarak kabul ederler ve Sözleşme'nin bütün hükümleri buna göre uygulanır.

Madde 6 İmza ve Onay

Bu Protokol, Sözleşme'yi imza eden Avrupa Konseyi Üyeleri'nin imzalarına açıktır. Bu Protokol, Sözleşme ile birlikte veya ondan sonra onaylanacaktır. Protokol onaylama belgesinin verilmesinden sonra yürürlüğe girecektir. Daha sonra onaylayan imzacı devletler bakımından Protokol, onaylama belgesinin verildiği tarihten itibaren yürürlüğe girer.

Onaylama belgeleri Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne verilecek, o da onaylayan devletlerin adlarını bütün üyelerine bildirecektir.

Bu Protokol, Avrupa Konseyi arşivlerinde saklanmak ve her iki metin de aynı derecede geçerli olmak üzere Fransızca ve İngilizce tek bir nüsha halinde 20 Mart 1952'de Paris'te düzenlenmiştir. Genel Sekreter bunun tasdikli örneklerini imza eden bütün devletlere gönderecektir.²²²

²²²<http://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf>[15.04.2019]

Ek 11. Başörtüsü Yasası Kalktıktan Sonra Yemin Eden Başörtülü Vekiller

2013 yılında başörtüsü yasağı kamusal alanda da kaldırıldı, milletvekilleri başörtülü yemin edebildi.²²³

²²³<https://www.risalehaber.com/mecliste-21-basortulu-milletvekili-yemin-etti-238067h.htm>
[15.04.2019]

Ek 12. Başörtülü Kadın Askerler

Başörtüsünün kamusal ve eğitim alanında serbestisinden sonra askeri okullara başörtülü öğrenciler kaydoldu.²²⁴

²²⁴<https://tarihnedio.com/1987-basortusu-yasagi/>[15.04.2019]

Ek 13. Demokratikleşme Paketi Tam Metni

SEÇİM SİSTEMİ

Öncelikle seçim sistemini değiştirmek için önemli bir adım atıyor tartışmaya açıyoruz. Mevcut sistemi, özellikle 12 Eylül ardından her zaman tartışma konusu olduğunu biliyoruz. Hemen tüm siyasi partiler de sistemin değişmesi gerektiğini ifade ettiler. Mevcut seçim sistemi yüzde 10 barajı AK Parti'nin getirdiği bir sistem değildir. Bunu bilenlerimiz var, bilmeyenlerimiz var. Biz 2002 seçimlerine girerken bu sistem uygulanıyordu. Yüzde 10 barajı vardı. Partimizi kurarken mevcut sistemin katılımcılıktan uzak olduğunu biz de ifade etmiştik. Geçen yıl da seçim sistemini değiştireceğimizi ortaya koymuştuk.

Tüm öneri tavsiye eleştirileri gözden geçirdik. Bir adım atıyoruz. Yeni seçim sisteminin nasıl olması gerektiği konusunda biz üç farklı alternatifi tartışmaya açıyoruz. Yüzde 10 barajıyla devam edebiliriz. İki, barajı yüzde 5'e çekip, beşli gruplandırmayla daraltılmış bölge seçim sistemi. Üçüncü olarak da ülke barajını tamamen kaldırarak, dar bölge seçim sistemini getirebiliriz.

SİYASİ PARTİLERE DEVLET YARDIMININ KAPSAMI GENİŞLİYOR:

Siyasi haklar konusunda ikinci düzenlemeye siyasi partilere devlet yardımı kapsamını genişletiyoruz. Devlet yardımı için yüzde 7 olan mevcut oranı, yüzde 3'e çekiyoruz. Yani seçime katılan partilerde yüzde 3 oy alanlara da devlet yardımı yapılacaktır. Bu değişimin rekabetin daha adil hale gelmesine neden olacağına inanıyoruz. Siyasi partilerin teşkilatlanmalarına da kolaylık getiriyoruz. 20. Maddeyi değiştirip, ilçede teşkilatlanmak için beldede teşkilat kurma şartını kaldırıyoruz.

SİYASİ PARTİLERDE EŞ GENEL BAŞKANLIK

Bir başka düzenlemeyle, siyasi partilerde eş genel başkanlığın önünü açıyoruz. İlgili yasa maddesini değiştirmeyi uygun gördük. Seçim kanunun 15. Maddesine ek yapıyor, iki kişiden fazla olmamak kaydı ile eş genel başkanlık sistemini getiriyoruz.

SİYASİ PARTİLERE ÜYELİKTE ENGEL KALKIYOR

Bir başka yasal düzenlemeyle, siyasi partilere üyelikte engelleri kaldırıyoruz. 11. Maddedeki değişikliklerle, üye olmayı daraltan bazı engelleri ortadan kaldırıyoruz.

FARKLI DİL VE LEHÇELERDE PROPAGANDA:

Yine siyasi partiler kanunundan yapacağımız değişiklikle, farklı dil ve lehçelerde propaganda imkanı getiriyoruz. Türkçe'nin yanında farklı dillerin kullanabilmesini mümkün hale getiriyoruz. Ön seçimlerde de getiriyoruz. Kısıtlayıcı hükmü kaldırıyor, ön seçimlerde de farklı dille propaganda imkanını sağlıyoruz.

NEFRET SUÇUNA AĞIR CEZA:

Yeni süreçte nefret ayrımcılık yaşam tarzına müdahale gibi suçlarla daha etkin biçimde mücadele etmeye başlıyoruz. Belirli suçların cezalarını daha da artırıyoruz. Belirli suçlar, kişinin dili ırkı rengi cinsiyeti engelliliği siyasi düşüncesi dini veya mezhebi nedeniyle işlenirse cezası daha da ağırlaşacak. Kişinin belli haklarını kullanmasını engelleyenleri ceza kapsamına alıyoruz. Bu sebeple işlenen suçun cezasını bir yıldan üç yıla kadar artırıyoruz.

AYRIMCILIKLA MÜCADELE VE EŞİTLİK KURULU:

Türkiye'de hiç kimse dilinden ırkından milletinden renginden inancından, gereğini yerine getirmekten dolayı ayrımcılığa maruz kalmayacak. Ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik kurulu kuruyoruz.

YAŞAM TARZINA SAYGI TCK İLE GÜVENCE ALTINA ALINACAK:

Yaşam tarzına saygıyı TCK ile güvence altına alıyoruz. Dini inancının gereğinin yerine getirilmesinin engellenmesini de ceza kapsamına alıyoruz. Dini ibadet ve ayinlerin bireysel olarak engellenmesini bu kapsama alıyoruz. Bir kimsenin inanç düşünce veya kanaatlerinden kaynaklanan tercihlerine müdahale edenlere bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası getiriyoruz.

KLAVYELERE ÖZGÜRLÜK:

TCK'da belirli harflerin kullanılmasından dolayı var olan cezai müeyyideyi kaldırıyoruz. Bir nevi klavyelere özgürlük getiriyoruz. Yani Q,X ve W harfleri klavyelerde kullanılabilir.

GÖSTERİ YÜRÜYÜŞLERİ KANUNUNDA DEĞİŞİKLİK:

2911 sayılı toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununda önemli değişiklikler yapıyoruz. Mülki amir, ilgili STK'ların görüşlerini almak suretiyle nihai kararını verecek. Sürelerini de uzatıyoruz. Açık yerlerde güneşin batışından bir saat sonraya kadar

süren toplantılar, güneş batmadan dağılınacak şekilde, kapalı yerlerde saat 24:00'e kadar yapacak. Hükümet komiseri uygulamasına son veriyoruz. Artık düzenleme kurulları tarafından yerine getirilecek. Kurul, toplantının amacına çıktığını gördüğü durumda dağılma kararı alacak ve durumu kolluk amirine bildirecek, gösteri ve yürüyüş kanuna aykırı hale gelirse, gösterinin sona erdiğini ifade edecek. Düzenleme kurulu bunu yerine getirmezse, o mahallin en büyük mülki amiri kararı verecektir.

ÖZEL OKULLARDA FARKLI DİL VE LEHÇELERDE EĞİTİM HAKKI:

Bir başkası eğitimle ilgili. Yapacağımız yasal değişikliklerle, özel okullarda farklı dil ve lehçelerde eğitimin önünü açıyoruz. Özel kurs imkanını getirmiştik. Daha sonra ise üniversitelerde açılmasını sağlamıştır. Okullarda seçmeli ders olarak öğretilmesinin önünü açmıştık. Şimdi de özel okullarda mümkün hale getiriyoruz. 2923 sayılı kanun ile düzenlenmiştir, bu kanuna yapacağımız ek ile farklı dil ve lehçelerde özel eğitim kurumu açılabilir. Dil ve lehçeler bakanlar kurulunda tespit edilecek. Bu okullarda belli dersler Türkçe okutulacaktır.

KÖY İSİMLERİNDEKİ YASAL ENGEL KALKIYOR:

Köy isimlerinin değiştirilmesindeki yasal engeli kaldırıyoruz. Dayatma içeren ifadeleri kaldırıyoruz. Köy isimlerinin değiştirilmesi İçişleri Bakanlığımızca olacak. İl ve ilçe isimlerinin değiştirilmesi için yasal düzenleme gerekiyor, bu tip taleplerde burada değerlendirecektir.

NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ'NİN İSMİ DEĞİŞİYOR:

Nevşehir Üniversitemizin ismini Hacı Bektaş Veli Üniversitesi olarak değiştiriyoruz.

KİŞİLERİN ÖZEL BİLGİLERİNE GÜVENCE:

Getireceğimiz bir başka yenilik. Kişisel verilerin korunması hakkında. Yasal güvence getiriyoruz. 12 Eylül 2010'daki anayasa değişikliğiyle güvence getirmiştik. Şimdi uygulama için taslağı hazır olan kanunu meclisimize gönderiyoruz. Kişilerin özel bilgileri ilgisiz kişiler tarafından kullanılamayacak.

YARDIM TOPLAMADAKİ KISITLAMA KALKIYOR:

Yardım toplamadaki kısıtlamaları kaldırıyoruz. Yardım toplama konusunda sınırlama altına alınmıştı. Kurban derisi fitre ve zekat konusunda THK'ya yetki verilmişti.

Aslında anayasa aykırı bir durum oluşturulmuştu. Şimdi yasal olarak da bu yanlış uygulamaya son veriyoruz. Vatandaşımız yardımını istediği yere verebilecek. Şu ana kadar açıkladığımız reformlar yasal düzenleme gerektiriyor. Fakat paketimiz bundan ibaret değil. ikinci kısımda idari düzenleme gerektiren reformlar bulunuyor.

KAMUDA BAŞÖRTÜSÜ SERBEST:

Kılık kıyafet yönetmeliğini değiştirerek kamu kurumlarında baş örtüsü yasağını kaldırıyoruz. Ayrımcılık içeriyordu. Kadın çalışanların giyimleri üzerindeki ayrımcı ihlalleri kaldırıyoruz. Resmi elbise giymek zorunda olan TSK mensupları, yargıda hakim ve savcılarının bunun dışında tutuluyor.

İLKOKULLARDAKİ AND KALKIYOR:

İlkokullardaki öğrenci andı uygulamasını kaldırıyoruz. Geçen yıl ortaokullarda bu uygulamayı kaldırmıştık. Şimdi de ilkokullarda kaldırıyoruz.

MOR GABRİEL MANASTIRI'NIN ARAZİSİ İADE EDİLİYOR:

Mor Gabriel Manastırı'nın arazisi iade ediliyor. Böylece bir haksızlığı gideriyor Süryani vatandaşlarımıza önemli bir haklarını teslim ediyoruz. Şu anda 250'den fazla iade yaptık.

ROMAN DİL VE KÜLTÜR ENSTİTÜSÜ KURULUYOR

Roman Dil ve Kültür Enstitüsü kuruyoruz. Karşılaştıkları sorunlarla araştırmalar yapmak amacıyla bir ilimiz üniversitesi bünyesinde enstitü kuracağız. Adımlar atıyoruz bu amaçla 2009 yılında Türkiye'de ilk kez gerçekleştirdiğimiz roman çalıştayını sonrası çalışmaları hızlandırıyoruz. Özellikle barınma noktasında çok önemli bir adım attık, TOKİ eliyle Roman konutları yaptık. Bu inşaatlar devam ediyor. Projeler hazırlanıyor.

Demokratikleşme paketimiz işte bu paketlerden oluşuyor. En kapsamlı reform sürecini başlatıyoruz. Yeni hedeflere ilerlemeye devam edeceğiz. Açıkladığımız reform paketinin ülkemize hayırlı olmasını diliyorum.

**Ek 14. Cumhuriyet Karikatüristinin Karikatüristinin Yeni Şafak Gazetesi
Karikatürü**

Tan Oral'ın, Yeni Şafak Gazetesine verdiği bir röportajla beraber yayınlanan karikatürü²²⁵

²²⁵ Yeni Şafak, 28 Şubat 2008.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Ad, Soyad : Merve CİHANGİROĞLU

Doğum Yeri : İstanbul

Doğum Tarihi : 13.08.1982

Öğrenim Durumu

1996-1999 : Bakırköy İmam Hatip Lisesi

2002-2004 : Trakya Üniversitesi Halkla İlişkiler Bölümü

2006-2012 : Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü

2012 - ... : İstanbul Üniversitesi AUZEF Tarih Bölümü 2. Sınıf

2016 - ... : Yıldız Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Yüksek Lisans Programı

Yayın:

Ercan Karakoç, Merve Cihangiroğlu, Karikatürle Türkiye’de Başörtüsü Sorunu (1980 – 2015), **V. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Bildiri Kitabı, 2018.** İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi: